

Eduard Hahn: A mezőgazdaság keletkezése

Tartalom: Humboldt és a három-lépcsőfok elmélete; nincs mindenütt mezőgazdaság. — A férfi és nő mezőgazdasági tevékenysége gyakran más, mint nálunk. — Nő gondoskodik a növényi eledelről (pl. Ausztriában). — Itt megfigyelve a mezőgazdaság keletkezése, és pedig gumós növényeknél. — Gyümölcsstermelés. — Az ekét és gabonát nem magyarázza meg. — Kapás gazdálkodás. — Az ásó meg a nő. — A földművelés istennője. — Kocsi, eke és naptár a földművelésben. — A házi állatok és tejük. — Eke-kultúra és kapás gazdálkodás. — Gyümölcs-meg méhtenyésztés és a nő.

Humboldt a legkülönbözőbb alkalmakkor — régebbi munkájában: *Apergus de la Nature*, valamint útleírásaiban, sőt a későbbi *Cosmos*-ban is — mindig ismételten kifejtette azt az alapos érvekkel megtámogatott nézetét, hogy a hagyományosan föltételezett fejlődési folyamatot (mely szerint az emberiség a vadász állapotából először a pásztori állapotba emelkedett s azután e vándor pásztorokból lett volna végre állandó lakású földművelő) az ő saját kutatási területének, Délamerikának viszonyai teljesen illuzóriussá tették! Ezért valóban fölötte szembetűnő, hogy a nagy tudós szava, melyet pedig többször és jó megokolással fölemelt, e téren minden eredmény nélkül hangzott el. Csak az utóbbi időben — annak a kérdésnek eldöntésénél: hogy jött rá az ember mezőgazdasági háziállatainak megszelidítésére — fogták új átdolgozás alá a közben természetesen nagyon megnövekedett tudományos anyagot s ez a kritikai vizsgálódás teljesen elütő eredményre vezetett. Ma már az új és ismét más sorrendben fölállított lépcsőfokozat, noha még mindig igen széles körök vannak, ahova még nem tört utat ezen újabb nézetek

ismerése, számos szakkörben mégis gyorsan és szinte ellentmondás nélkül érvényesült. Azonban, noha a kutatás újabb módszereinek megfelelően, az alacsonyabb fokon vesztelő civilizátlan, úgynevezett „természeti” népek viszonyaira támaszkodik, mindmáig mégse törhetett utat a gazdasági politikába és a gyarmati gyakorlatba, bár az újon szerzett ismeretek nagyon is eltérnek a régiektől s valószínűleg erősen visszahatnak majd a gyakorlatra is.

De a politika, legalább a nyilvánosság előtt, még mit se tud arról, hogy pl. azt az alapideát, melyet Rousseau a szocializmusra nézve érvényesnek föllállított, az újabb adatok teljesen megcáfolták. Tudományosan ma már rég nem úgy magyarázzuk meg a földbirtok keletkezését, hogy valamikor egy egyes ember, ellentétben az akkori többi emberiség egészséges érzésével, a közös terület egy darabját bekerítette s evvel az első lépést tette volna a magántulajdon keletkezéséhez.

Minket, modern kutatókat, sajátságosán érint e mellett, hogy még Morgan is, aki pedig személyesen ismerte az északamerikai indiánok viszonyait, sokkal újabb kutatásaiban, részint régibb, részint önálló föltevésektől elfogultan, mégis oly képet alkotott a földtulajdon fejlődéséről, amellyel semmiképen se érthetünk egyet. Mindamellet azonban neki sem sikerült félretolnia a három-lépcsőfok teóriáját, bár ő dolgozott föl amerikai anyagot.

Midőn megnyílt a nagy fölfedezések kora s a spanyolok és portugálok s csakhamar a többi hajósnépek is, Amerika, Ázsia és Afrika partjain és szigetein vörös, barna és fekete emberekre bukkantak, akik közt részben nagyon magasfokú mezőgazdaság és civilizáció fejlődött ki, és pedig részben a többi világhoz való minden vonatkozás nélkül: csakhamar kiderült, hogy ezeknek az európán kívüli földművelő-népeknek nézetei és munkálkodási módszere annyira elütnek új gazdáikétól, hogy a spanyolok és portugálok számára gazdaságilag gyakorlati és hasznot hajtó tevékenység Afrikában állandóan egyáltalában nem, Amerikában pedig csak egy sajátságos, Amerika és Afrika közti kompromisszum révén — amerikai ültetvény gazdálkodás afrikai rabszolgákkal — lehetséges. Ez volt az eredmény Amerikában, azokon a vidékeken, ahol a fölfedezők addig ismeretlen népekkel és egészen új viszonyokkal álltak szemben s akkor a ben-szülőtt lakosság ugyan nagyon kevés volt ellentállóképes, de viszont nagyon kevés volt használható is. Ellenben a rabszolgakereskedés, már röviddel a felfedezés után, hihetetlen gyorsan és tartós eredménnyel teljesen elzárta a négerék voltaképeni Afrikáját, mint ültetvény- és birtokterületet!

Ázsiában viszont, és nemcsak Indiában és Kínában, hanem részben még Indonéziában is, oly mezőgazdasági kultúrára bukkantak a fölfedezők, mely az eke és a házi állatok használatában a mienkhez nagyon hasonlított s mindenesetre történetileg is összefüggött vele. Itt aztán az első fölfedezők soha is verhettek tényleg gyökeret. Még a távoleső és kevésbé ellentállóképes néptől lakott Molukkokat, az oly forrón óhajtott fűszer-szigeteket is, ismét elvesztették az első foglalók, a spanyolok és portugálok; Spanyolország pedig éppen az utóbbi években veszítette el hajdani hatalmas gyarmatbirodalmának szegényes morzsáit, a Filippini-szigeteket, míg Portugália csak angol főnhatóság vagy éppen függés alatt őrzi egykori gyarmatbirodalmának romjait.

Ha tehát tudományosan akarjuk tárgyalni a mezőgazdaság keletkezésének föltételeit, akkor kiváltképen az európán-kívüli viszonyaira kell támaszkodnunk, mert, ahogy a három-lépcsőfok teóriájának hosszú uralma bizonyítja, nálunk az új formák a fölismerhetetlenségig eltorzították a fejlődés képét. E körben azonban ki fog kelleni emelnünk azt a sajátságos jelenséget — ami eddig még szintén nem történt meg — hogy egész Európában elterjedt egy nép, amely, legalább itt, soha se üzött semmiféle olyan foglalkozást, mely a mezőgazdasághoz csak hasonlított volna is: és ezek a cigányok.

De, ámbár az európaiak első sorban és elég gyakran oly népekre bukkantak, amelyek akár, mint Indiában és Kínában, már ekét is használtak, akár, mint Afrikában és Délamerikában, mégis többé-kevésbé fejlett mezőgazdaságot üztek, viszont találtak végre olyan népe is, amely semmiféle mezőgazdaságot nem üzött. Mert, míg délen a Jóreménység fokának vidékén a nyájtulajdonos hottentották sajátságos analógiát mutattak az Európa legészakibb tájain lakó lapokkal, akik nagy rénszarvas-csordákat tenyésztettek s akiket ugyanakkor, Olaus Magnus leírásaiból már déli Európában is tüzetesen ismertek: viszont a hollandusok Új-hollandiában és Tazmániában oly népfajokat találtak, amelyek, mint egyébként a délafrikai bushmanok is, teljesen mezőgazdaság nélkül tengették életüket. Ennek az ismeretnek azonban kezdetben nem volt semmi hatása, sőt ellenkezőleg: úgy látszott, hogy a vadászó veddhák, kikkel a portugáloknak csakhamar meggyűlt a bajuk Ceylon szigetén, továbbá a botokudok, a bushmanok és az ausztrálieiak kitűnően beleillenek a vadász-sémába, úgy hogy e téren semmiféle változás nem történt.

Nem sokkal aztán kezdődött egy eredetileg tisztán irodalmi mozgalom, amely azonban, e kiinduló pontja dacára is, valami rejtélyes, érthetetlen módon, csakhamar a tudománynak is fölébe kerekedett.

Rajongó túlbecsülése volt ez annak, amit akkoriban Rousseauval, mint természetet, mint természetes jogot és természetes érzést igyekeztek tekinteni. Így, annak révén, amit Rousseau, persze, az adott dolgok és tények minden összefüggése nélkül fölállított, minden, amit a „természet” nyújtott, magában véve kiválóan jeles, elsőrendű volt: tehát, az akkori szólásmód szerint az úgynevezett „természet embere” is, akit a kultúra még meg nem rontott.

Fölötte jellemző arra, hogy az ideálok világából mily nehezen távolíthatók el azok a fogalmak, melyek az irodalomba már bevették magukat: hogy a Rousseau-féle megállapítások még ma is igen széles körökben, a sok tekintetben mértékadó tanokhoz tartoznak. Nagyon is kívánatos volna, hogy a „természetes népek” fogalma, mellyel földünknek látszólag legjobban elmaradt lakóit még mindig megjelöljük, lenne az egyetlen, mely a Rousseau-féle megállapításokból fönmaradna. A tudományos kutatás csak nagyon későn vetette rá magát végre az európán-kivüli népek gazdasági életére s kezdte némileg kerek és mélyített képben összefoglalni a régebbi idők részben kitűnő tudósításait, melyeket Rousseau mellőzött s az újabb gondos megfigyeléseket. Ettől, persze, csakhamar teljesen szétfoszlottak a tudományra Rousseau megállapításai. De némi meglepetéssel kellett megállapítanunk azt is, hogy az a régi meghitt kép, mely szerint a férfi, mint a család feje, mezőgazdasági tevékenységével tartja el nejét és gyermekét, roppant kiterjedésű vidékek és számos európán-kivüli nép viszonyaira egyáltalában és sehogyse illik rá. Persze, itt is teljesen mellőzték egy kicsiny, történelmileg azonban nagyon fontos európai néptörzs példáját: egészen korunkig a montenegrói férfi is csak a hadi és politikai tevékenységet tartotta magához méltónak s az egész gazdasági teher tudvalevően a talaj és éghajlat kedvezőtlen voltától roppant mód megterhelt asszonyra nehezedett és nehezedik.

A modern etnológiára oly fontos Ausztrália lakóinál pedig megtaláljuk egy egész kontinens példáját — bár ez a legkisebb kontinens földünkön — mely egészen a fölfedezéséig csaknem mezőgazdaság nélkül volt. Itt még mindig találunk, és pedig nem jelentéktelen számban olyan embereket, akik egymással többé-kevésbé rokonságban s a többi világtól, mindenesetre régóta és meglehetősen alaposan elszigetelve, visszamaradtak az emberi gazdálkodás legalacsonyabb fokán; azon a fokon, amelyet, legalább elméletben, mint általános fejlődési fokot fölállíthatunk s amelyet „a gyűjtő”-névvel szoktunk megjelölni. Az ausztrálieiak tehát az őstársadalomnak körülbelül azt a képet nyújtották, amelyet talán jó alapossággal föltételezhetünk a régebbi kőkorszakban.

Jellemző és tipikus lett a legrégebb és legalacsonyabb fok gazdasági viszonyainak új fölfogására a nemek viszonya a törzs gazdasági ellátásában. A férfiak itt voltaképpen nem voltak azok, akiket vadászoknak nevezhetnénk. Űzték ugyan a vadászatot, mint legfőbb foglalkozást, ha ugyan nem volt valami más, rájuk nézve sokkal fontosabb dolguk, amire még később visszatérünk. Volt bennük bizonyos érzés is, hogy kötelességük a zsákmányt bizonyos törvények szerint a törzs többi tagjaival megosztani; mivel azonban Ausztráliában ritka a vad és a vadászat módjai nem voltak épen nagyon fejlettek, épen ezért a táplálkozás egyik főrésze, sőt talán nagyobb része — amiről a tudósítások még adósok a fölvilágosítással — növényi táplálék volt s ennek a résznek megszerzése, itt is, mint a föld más részén, a nők kötelessége.

Mi, kultúremberek, nagy durvaságot látunk ebben a megosztásban, mely a mi érzésünk szerint túlságosan megterheli a nőt: pedig ezt a megterhelést nemcsak Ausztrália őseredeti viszonyaiban, hanem az amerikai és afrikai népek őseredeti viszonyaiban is épen úgy megtaláljuk. Mivel azonban az utolsó századok gyarmatpolitikája révén rákényszerültünk az együttélésre a kevésbé kultivált európán-kívüli népekkel: mégis célszerű, sőt elkerülhetetlen lesz, noha egyáltalában nem magasabb kultúrcélokról, hanem épen csak erről az együttélésről van szó, hogy megismerjük ezeknek az európán-kívüli népeknek szokásait s azokat a nézeteket, melyek ezekre vezették őket. Mert e tekintetben az utóbbi időkben történt is jelentékeny haladás, mindeddig azonban, sajnos, nagyon is kizárólag csak a teória részén, s ahogy már mondtuk: nagyon kevés a gyakorlat terén.

Így az utolsó időkben nem csekély álmélkodással tudtuk meg, hogy a még nem rég is oly fölötté vadnak és elmaradottnak tartott ausztráliai életében az ideális oldal, ahogy mi mondanók, a törzsnek a szentség nimbuszával körülvevett rituáléja a férfiak életidejének körülbelül felét veszi igénybe. E mellett fölötté jellemző, hogy ez a, mint mondtuk, meglehetősen új fölfedezés az ünnepek gazdasági oldalának kifürkészésében, vagyis a nők munkáját illetőleg, roppant nagy hézagokat hagyott. Tudjuk ugyan, hogy Ausztráliában néha heteken át száz meg száz fekete is együtt van a totemista férfi-minisztériumokon, de azt még nem tudjuk, hogy miképen szerzik meg a nők az ehhez szükséges élelmiszereket. Ha már a férfiak dolgát se könnyű megtudni a vad népeknél, még kétszerte nehezebb megtudni valamit a nők tevékenységéből. Nem valószínűtlen azonban a föltevés, hogy itt valami különös módon tartós konzerveket készítenek, melyek ránk nézve technikai szempontból is fontosak lehetnének, mert a közelebbi

vizsgálódás talán bebizonyíthatná, hogy az eleségszerzés a többi, lát-szólag vad népnél se olyan nagyon egyszerű, mint ahogy a fölül-letes szemlélőnek látszik. Egész csomó olyan, igazán nehéz eljárást ismertünk meg, melyek eredetileg teljesen élvezhetetlen anyagokból, fáradságos és hosszadalmas készítmóddal, mely napokig, sőt hetekig is eltarthat, végre mégis oly élelmiszert állítanak elő, mely kielégíti az igényeiket.

De viszont itt, az ausztráliaiaknál találkozunk a valódi növény-kultusz legelső kezdeteivel, még pedig olyan formában, melyet teóriának soha se tudtunk volna oly jól kitalálni, mint ahogy a való-ságban látjuk és tapasztaljuk. Nyugati Ausztrália a legsivárabb vidékek egyike, ahol, mint Ausztráliában általában, a szárazság és árvíz ijesztő módon váltakoznak. Nem szabad ezért csodálkoznunk, ha a sivatagok mellett mocsarak vannak. A nők ezekből a mocsarakból vették ki, az, egész emberi nem legelterjedtebb és legrégebb szerszámjával, az ásóval, a yam gyökereit — ez a Dioscoreák egyik vad alakja — mely kultiváltabb rokonaiban a szomszédos Indonesia-vidék egyik fontos gumós-gyümölcsét szolgáltatta. Ugyanakkor, midőn kivették, egyúttal levágták a gyökértövek fejét s visszaültették eredeti fészkebe, a mocsárba. Lehet, hogy ezek a fejek nagyon rostosak vagy talán nagyon keserűek is voltak. Mindenesetre itt látjuk a földművelés legelső kezdeteit, amely azonban mégis határozott irányt mutat s amelyből idővel bizonyára mégis valami nagyon jelentős fejlődhetett volna.

Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy ezekben s a hozzájuk hasonló viszonyokban fekszik és kell feküdnie a föld-művelés keletkezése jelentékeny részének. Evvel az egész, de tagad-hatatlanul nagyon egyszerű gondolatmenettel szemben egyáltalában nagyon nehéz még csak elképzelni is, hogyan jöhetett a „pásztor-föl-tevés” arra, hogy csatangoló vadászok vadászsákmányuk egy részét először megszelídítették s aztán így pásztorok lettek s később, a gabonatermesztés, tehát a vadfű nemesítése révén, átvedlettek föld-művelőkké. Az ugrás az egykori vadfűről a mai gabonákra még akkor is mindig magyarázat nélkül marad.

De, ha leráztuk magunkról ezt a gondolatot, akkor át kell látnunk azt is, hogy a földművelés kezdete az őskori emberiség táp-növényeinek nemesítéséhez fűződhetik leginkább, tehát a gumókhoz, gyökérszálakhoz, hagymákhoz s ama növények számos magvához, melyeket „gyümölcs” névvel jelölünk meg. Még a barangoló gyűjtők is kénytelenek voltak bizonyos időkben és meghatározott helyekre visszatérni. Mily könnyű volt az itt, hogy egyszer az előbbi

táborhelyen fiatal növényeket találtak, melyek egész világosan elárulták az összefüggést egy korábbi ebéddel! S a gumókból, melyeket jobb megőrzés végett vagy hogy idegenektől és ellenségtől megóvják, elástak a földbe, ahol a gumók természetesen szép, friss állapotban maradnak: mily könnyen hajthatott ezekből a gumókból fiatal utócsíra, ami aztán egész világosan megmutatta az utat e fontos tápnövény ültetésére! Ha tehát az én tisztelt öreg barátom, Alfréd Kirchhoff azt vélte, hogy Ausztráliának azért nem volt semmiféle földművelése, mert a földje nagyon száraz: ezt már az is megcáfolja, hogy itt Ausztráliában a földművelés kezdete egy mocsári növényre támaszkodik.

Arra is nagy figyelemmel kell lenni, hogy az Amazon partjain, tehát oly vidéken, ahol még olyasmit sem értek el soha, amit csak félkultúrának is lehetne nevezni, a legszebb gyümölcsfát, ahogy egy lelkesült utazó elnevezte, a pupuuhát magnélkülivé fejlesztették s ámbár ez a pálmafaj nem alacsony növény, mégis bujtványokból kell felnövelni. Ehhez a magnélküliséghez azonban nálunk számos gyümölcsünk közül csak részben fejlődtek a narancs és a szőlő, mely utóbbi mindjárt két alakban, mint aprószőlő (rosina) és mazsolaszőlő (korinthus) fejlődött, noha ez a mezőgazdasági haladás még nálunk se egészen teljes. Ellenben a banánt, amely most már oly közönséges gyümölcs nálunk, majdnem teljesen magnélküli gyümölcsfajnak tekinthetjük a keleti féltekén, később még szólni fogunk arról, hogy a g a b o n a t e r m e s z t é s n e k sajátságos, még mindig a vallásos érzület bizonyos nemében gyökerező túlbecsülése miképpen szoríthatta teljesen háttérbe ezeknek az állapotoknak voltaképen oly világos és egyszerű képét. Mindenesetre roppant egyszerű és könnyű volt a gumókból, hagymákból, gyümölcsből s mindenféle magból, sőt magából a vadfűből is egész csomó hasznos növényt termesztetni. Az akták erről a kérdéstről a mi mostani kultúrnépeinknél még nincsenek teljesen lezárva. Ez idő szerint az a föltevés, amelyből például Martius azt vélte következtethetni, hogy a délamerikai őslakosság egykori nagyságáról lehanyaglott, homlokegyenest megfordult, s a mi véleményünk az, hogy mindenütt, ahol nagyon kevés kultúrát találunk, az első és legkezdetlegesebb állapotokat látjuk. Ez áll Európára nézve is, ahol a legelmaradottabb s kultúra és történelem nélkül szűkölködő népek most hirtelen úgy jelentkeznek, mint a legfiatalabbak s azért legtöbb kilátással is bírók.

Ahogy a növényi kultúra keletkezését a tárgy, a növények szempontjából nem eléggé méltatták figyelemre, épen úgy, sőt még sokkal jobban mellőzték a szerszámok fejlődését.

Az etnologikus szempontból iskolázott kutató még kevésbé értheti meg, hogyan magyarázhatták, mindenesetre ókori minták nyomán, a pásztorságból az igavonó állatok használatának gondolatát, s hogyan fogadták el egyszerűen, mint valami kész, adott dolgot, a fölötté komplikált szerkezetű ekét s ennek használatát a gabonatermelésben.

Annál kevésbé érthető ez, mert hiszen az eke mellett, ahogy mindnyájan tudjuk, a kézi szerszám megmaradt, s nem csupán a kertben, hanem például az annyira fontos szőlőtermelésben is, ahol a kapa egész napjainkig csaknem kizárólagos szerszám maradt. Igen nagy kivétel, ha néha a síkságon eke szántja föl a szőlőt, vagy csak az ásó dolgozza meg. Leginkább új területek nagyüzemében fordul ez elő, például Kaliforniában és Argentínában. Különben nálunk mindenütt kapával munkálják meg a hegyet, mint ahogy ez másként egyáltalában alig is lehetséges.

Ahogy már fentebb említettem, éppen a földművelés keletkezésénél kell a szerszámok legegyszerűbb formáihoz ragaszkodnunk s ezért már évekkel ezelőtt, egyidejűleg és egyetértően Ratzel Frigyessel, a földművelésnek azon formáit, melyeket a gabonaművek, mint főtermék fölvétele, s a nagy gazdasági háziállatok, mint igavonó segédek használata alapján meg nem változtatott: a legfontosabb szerszámról „kapás kultúra”-nak neveztem el. A legfontosabb s nem a legősibb szerszámról, mert az ausztráliai példa, melyről épp az imént szóltam, a földművelés keletkezésére nézve azért oly fölötté jelentős, mert az ásót, a földművelés legősibb szerszámját, amely voltaképpen magát a föld megmunkálását is valósággal megelőzte, a maga nagy jelentőségében állítja szemünk elé.

Szakértő részről azt vetették ellenem, hogy az én kapás kultúráim jogtalanul olyan formákat is felölel, melyekben a kapa elő se fordul, hanem az ásó még mindig megtartotta régi fontos szerepét. Pedig én, Ratzel-lel folytatott személyes beszélgetés után, hasznossági szempontból tartottam meg ezt a kifejezést, noha bizonyára egyikünk se becsülte le az ásó szerepét, amelyből, még szerintünk is, fejlődött ki a jogar és a varázsvessző. Meinhof professzornak, az afrikai nyelvek kiváló ismerőjének, aki most Hamburgban van s mindenesetre oly gondolatmenetet követ, mely a legújabb kutatás sajátos tulajdona, Meinhof professzornak egy fölötté éles elméjű megjegyzése szerint még arra is lehetne gondolni, hogy az ásó ültető szerszámmá lett, hogy varázásával a földbe dugott gumókból és magvakból általában kicsalja a fiatal növényzetet!

Már említettem, hogy a jogar és varázsvessző az ásóból származott; bizonyos azonban az is, sőt etnológiailag könnyen érthető is, hogy

az ásó a nő szimbóluma lett és maradt. Így lett hozzátartozója az ausztráliai nőnek és pedig nem csupán a szertartásokban, hanem valóságos harci fegyvere is, amikor például totemjeért kell megküzdnie a férfivel. Annyi bizonyos, hogy a nők minden táncba magukkal viszik az ásót. De Luschan professzor a zuluaktól is hozott haza egy csodálatosan vad táncjelenetet, amelyben minden nő oly jól forgatja díszes ásóját, mint a férfiak lándzsájukat. Ha majd nagyobb figyelemmel leszünk erre a fontos szerszámmra mind a gyakorlatban, mind a kultuszban, látni fogjuk, hogy szerepe és jelentősége még sokkal szélesebb körre és mélyebbre terjed ki.

Több ízben fáradoztam már azon, hogy a figyelmet arra fordítsam, hogy a földművelésnek ez a kezdete, amely se idő, se hely szerint határok közé nem szorítható, a kultúrnövények nagy sokaságát magába zárja: hagymákat és gyökernövényeket, édes és keserű, keményítős és zsíros növényeket, évelő, gyorsan pusztuló növényeket és százados faóriásokat, hiszen ez mind megvan a mi kultúránkban is, de a kertben! Miként volt hát lehetséges, hogy a régi háromlépcsőfok-rendszerben az ekegazdaság a maga nagy kiterjedésű, de egyhangú tábláival és kevés gabonafajával, mint egyetlen kultúra illeszkedett be, s hogy mellette a kert teljesen jelentéktelen maradt, noha már magában a Bibliában is megelőzte a gabonaföldeket?

Több oldalról szememre vetették, hogy összezavarok vallási és gazdasági dolgokat, mivel ebben oly agrár-vallás hatását vélem látni, melyet fanatikus és rajongó misszionáriusok prédikálnak. De a modern etnológia fejlődése egyre több és több jogot ad nekem s egyre jobban érvényesül az az állítás, hogy — eleinte, persze, még ellentétben a piaci közvéleménnyel — az ideál, ahogy ezt ő érzi, még a legalacsonyabb fokon álló embernél is fölébe kerekedik az anyagnak. Jellemző, hogy oly törzseknél, amelyek még teljesen csupaszon járnak, teljes öltözékeket találunk a drámai előadásokhoz, hogy az ausztráliaiak és a bushmanok, akik még a kunyhót se ismerik a maguk számára s csak a szél ellen feszítenek ki valami ernyő-félét: a szentségeikről jobban gondoskodnak, mint önmagukról s ezeknek kunyhócskákat építenek. Ha ezt a megállapítást formulába akarják szorítani, az csak így szólhat: a templom megelőzi a házat.

Ahogy mondtuk, a földművelés keletkezése oda vezet, amit manapság kertnek neveznek s amit valamennyi régi vallásunk, sőt még ma is, a modern jogi fölfogás, sajtóságos módon oly kevés figyelemre méltat. A rómaiaknak legalább volt egy gyümölcs-istenük s egy virág-istennőjük, a görögöknek voltaképpen csak boristenük volt. Viszont azonban a görög és római, sőt még a régi germán kultuszban is,

az életeltartó gazdasági tevékenység pátronája és előmozdítója, aki a férfit ekével és ökrökkel ellátja, mindig női alak. A germán északon csak átmenetileg vette át a földművelés protektorátusát az ég- és vihar-isten dörgő villámkocsijával egy női alaktól, az anyjától. De éppen ezért kellett is az uralmát nem sokára átadnia egy még fiatalabb égi istennek.

Az eke-kultúra elterjedésének egész körében mindenütt, Marokkótól és Írországtól egész északi Indiáig és északi Kínáig, találunk néhány alapvető ábrázolást és két, fölötte fontos, a kultúránkra nézve egyenesen alapvető iga-szerszámot, a kocsit és az ekét. De megtaláljuk egyúttal a nagy mezőgazdasági háziállatokat, melyek oly közel állanak az emberhez, mint gazdaságának fontos tagjai és állati segédei. A kocsinak és ekének erre az egymáshoz tartozására még nem vetettek ügyet s még kevésbé figyelték meg azt, hogy ebben az egész körben az istenek is kocsin járnak.

Sajnos, az a nagy csillagzat, mely Kínától egész mihozzánkig a kocsit viszi az égen, nálunk, a későbbi klasszikus-görög mitológiából a Nagy-Medve nevet tartotta meg,* ámbar Homérosz még a „nagy kocsi” néven ismerte. Ebben az egész körzetben adva van az ökrös is, mint állati segédje a földművesnek. Sőt Kínában, ahol az ökröt, mint sok más helyen, nem ették meg, mivel segédje volt az embernek Istentől parancsolt tevékenységében: ez a tevékenység volt az egyetlen gazdasági haszon, melyet a kínai ökreiből húzott. Mivel pedig a dél-kínai rizstermelés alkalmilag több hasznát vette a kapának, mint az ekének, mind az ökröknek, mind az ekének tevékenysége itt inkább rituális, mint gazdasági természetű lett. Japánban pedig a legmagasabb fokra fejlesztett kertészet — ahogy a mezőgazdaságnak ezt a legmagasabb fokát elneveztem — teljesen kiszorította az ekés kultúrát. Kína tehát visszautasítván a tej élvezését, velünk szemben hátróztott kivételt alkot, mert Indiától kezdve, végig a mi egész ázsiai-európai kultúrvilágunk területén, mindenütt el volt terjedve a tej élvezete. Nekem azonban szabad igényt tartanom arra az érdemre, hogy kutatásaimmal én bizonyítottam be, hogy a tej élvezete korántsem volt oly önként értetődő és általános szokás, mint ahogy a korábbi pásztor-teória föltételezte.

Egyáltalában nem könnyű dolog, megszelídíteni valamely állatot s ezt a szelíd állatot aztán oly körülmények közt fogva tartani, hogy bizonyos szabályszerűséggel szaporodjék is. Még nehezebb, oly állapotba hozni az anyát, hogy a kölykének szükséges táplálékot, tehát

* Nálunk még mindig „Göncöl-szekere” a neve. (Fordító.)

a tejet is, állandóan készen tartsa. A mi állatkertjeink még mindig büszkék, ha a fogoly állatoknak kölykük születik. Ezeket a fiatal kölyköket azonban majdnem mindig mesterségesen látják el tejjel, azaz valamelyik házi állatunk, például egy nőtény-kutya, közvetlenül szoptatja a kis állatot, vagy pedig üvegből mesterségesen táplálják, vagy végre csak pótlással szaporítják az anyatejet. Nagyon ritkán van az anya olyan állapotban, hogy egymaga tudjon elegendő táplálékot nyújtani. Így tehát fölötte valószínűtlen, hogy a háziállatok tenyésztését a vadász átmenete a pásztori állapotba instituálta volna. Még nehezebb az etnológusnak visszafelé következtetni: miképpen jött rá az ember arra, hogy a fiatal kölyöknek való s csakis az ennek való táplálékot lefoglalja a maga számára, sőt még a háztartásának szükséges fölösleget is — pl. a tehénnél — elérje. Ennek megmagyarázására nagy kerülőt kellett tennem. Tágas cserényekben tartogattak állatokat, hogy készen legyenek a szükséges áldozatokhoz s csak sokkal később szoktatták rá ezeket a bizonyos istenségnek szentelt állatokat arra, hogy a szent italt, a tejet is odaadják ennek az istenségnek s később aztán kiválasztott halandók — papok és királyok — itták meg ezt a tejet, míg végre a mindennapi élet táplálékává súlyedte.

De, hogy még egyszer visszatérjünk a mezőgazdasághoz, még egyszer föl fogom sorolni az alapvető különbségeket az európai-kívüli népek kapás kultúrája s a mi ekés kultúránk, vagy ahogy régebben mondták: a földművelés között. A mi ekés kultúránk első-sorban is két egymással összefüggő ígás szerszámmal, a kocsi-val és ekével dolgozik. Ez a kultúra, ahogy még ma is láthatjuk szántó-földjeinken, — noha a burgonya, kukorica s a Németországban épen úgy, mint másutt is meghonosodott cukorrépa erősen megbontotta a képességét — főterményként gabonát termel.

„Mindennapi kenyereket add meg nekünk ma”: Luther szerint magában foglalja az embernek valamennyi mezőgazdasági szükségletét. A mi nagy mezőgazdasági háziállataink azonban nem csupán húst és tejet adnak, hanem izomerejüket is, mint igavonó és dolgozó állatok. A mezőgazdasági munka azonban az ekés kultúrában a férfira hárul, aki evvel a tevékenységével, mint földműves, eltartja nejét és gyermekét.

A kapás kultúrában ellenben, mely a mezőgazdaság kezdete, kezdettől fogva többnyire sokkal nagyobb számú növényt termelnek, melyek nagyon különböző szükségleteket elégítenek ki s ezek közt többnyire a keményítő tartalmú gumók játszák a főszerepet, melyeket nálunk nem régóta az amerikai burgonya képvisel. Ha a kapás kultúrában

vannak háziállatok is, ami nem szükséges, akkor ezek többnyire a kisebbek: kutya, sertés és tyúk, melyeknek gazdasági szerepe azonban a mi fölfogásunk szerint többnyire nagyon jelentéktelen. Még ha megeszszük is őket, ami nem mindenütt történik, viszonyuk a mezőgazdasághoz még akkor is sokkal lazább, mint ahogy a magunk nézete és felfogása szerint képzeljük. A gazdasági munkát azonban kizárólag csak emberi erő szolgáltatja és pedig legtöbbször nők, úgy, hogy az alacsonyabb és magasabb gazdasági lépcsőfokon egyaránt, a férfiaknak előttünk érthetetlenül sok idejük van az iparművészetre, a társadalmi és politikai tevékenységre. Nem lehetetlen, sőt inkább nagyon is valószínű, hogy a régebbi kőkorszaknak oly hihetetlenül nagy erő kifejtéseit csakis hasonló viszonyok magyarázhatják meg. A gabona neműek a mezőgazdaságnak ezen a lépcsőfokán többnyire még nem játszanak jelentékeny szerepet a földművelésben. Csak a kukorica tesz kivételt. A kapás kultúra azonban még nem ismeri a nagy földeket, itt még csak kis ágyak vannak. Csak itt-ott vergődött túlnyomó fontosságra Afrikában a szorghum s egy csomó más gabona, leginkább a sör miatt. Ha néhány oly vidék gazdaságát, melyet az ekés kultúrához kell számítanunk, például déli Európában, a férfitől ekével s kertszerűen többnyire nőtől művelt területek viszonya szempontjából tüzetesen megvizsgáljuk ebből a szempontból, akkor valószínűleg gyakran találunk a gazdasági, sőt a politikai állapotokra vonatkozóan is oly magyarázatokat, melyeket eddig észre se vettünk.

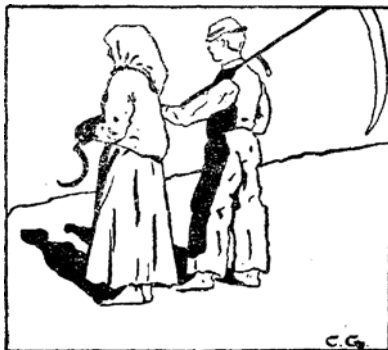
Nálunk északon is világosan észre vehető a korábbi viszony, bár csaknem teljesen figyelmen kívül maradt, hogy a nő a mi mai parasztkertjeinkben, melyekbe az eke sohase tör be, megtartotta a gazdasági vezetést és a jogilag domináló állást. A paraszt kiváló a szántóföldre, a parasztasszonyé pedig a kert és ennek jövedelme.

Míg ez a főzelék- és gyökérnövényeknél egyáltalában nem szembe-tűnő jelenség, mivel ezek többnyire rögtön a konyhába kerülnek felhasználásra, annál különösebb jelenség ez a gyümölcsnél. Épen itt válik külön nagyon sajátos módon a munka és a tulajdonjog. Valamennyi finomabb gyümölcsfajt a mi kultúrkörünkön kívül nagyon kevés figyelemre méltatott eljárással oltják be, azaz: nem természetes módon nevelik, hanem mesterséges ráoltásokkal nemesítik. Ezt az oltást azonban a mi egész kultúr-körünkben egész a legújabb időkig mindig a férfi végezte; a gyümölcs ellenben nálunk a kistermelésben és a házigazdaságban rendszerint az asszony tulajdona; vagyis az a szokás, hogy a férfi nem kérdezi, mit csinál a parasztasszony a gyümölcsért kapott pénzzel. Egészen hasonló s fontossága dacára is még mindig teljesen megmagyarázatlan különben a mi gazdasági körünkben a méz

helyzete is. Hogy áll a dolog a mézzel Kínában, sajnos, sehogyse tudhattam meg, de különben a méh nem tartozik a mi kultúrkörünk házi állatai, hanem szent állatai közé s az ősi, rendszeres üzemből a méh gondozása csak a férfi dolga. A haszna azonban, leszámítva azt, amit már a legrégebbi időben is elvitt a kultusz és az adó, a konyhába ment.

Így látjuk, hogy az etnológia föltár olyan nehézségeket, amelyeknek létezéséről mind máig sejtelmünk se volt s épen ebben van jelentőségének jövője. De jelentékenyen hozzá fog járulhatni ahhoz is, hogy azok a fölötté nagy különbségek a filozófiai, teológiai és politikai teóriák és programok közt, melyeket még ma is mindenütt látunk, lassanként kiegyenlítődnek, mi pedig sokkal jobban megtudjuk és megismerjük, hogy mi valóban hasznos az embernek, hogy mit fogadhat el és tarthat meg haszonnal abból a sok jóból, mellyel annyi jótévedője akarja elhalmozni.

Akkor talán a most még szerény nővér, a mezőgazdasági földrajz is elfoglalhatja kis helyét a tudományok körében s nem lesz termékenyítő hatás nélkül kiváltságosabb testvéreire.

Balkányi Béla: Több-termelés.

drágaság, ez a sokarcú szörnyeteg, egy új ábrázatát mutatja felénk. A szerb kereskedelmi szerződés megkötése és a földművelésügyi miniszter határozott kijelentése után, hogy az élőállat-behozatalhoz semmi körülmények közt sem járulhat hozzá, az ipari és kereskedelmi érdekképviseltek és a fogyasztók szószólói más irányban keresnek kárpótlást. A forrongásban lévő ország keresi és megfogja találni az eszközöket, hogy bajaiból, szorongatott helyzetéből — amelyet ma abba az egy szóba foglal össze, hogy drágaság — szabaduljon; oly megoldást fog keresni, ami nem egy régebbi állapotnak a visszaállítása — hiszen arra nincs példa a történelemben, hogy társadalmi osztályok, amelyeket a változott konjunktúrák veszedelembé sodortak, a régebbi állapotnak visszaállításával menekültek volna ki bajukból — hanem csakis egy új, a változott viszonyokhoz alkalmazkodó tökéletesebb termelési rendszer behozatala teheti helyzetüket ismét kedvezőbbé.

Gróf Serényi már első nagyobb parlamenti beszédjében kiemelte, hogy ő a drágaságból azt a konzekvenciát vonja le, hogy „többet kell termelni”. Az agráriusok ekkor fölényesen mosolyogtak, odahaza bizalmasan azt is elmondták, hogy ezt ők úgyis tudják, hiszen ez annyira magától értődik, hogy nem is érdemes a dologgal tovább foglalkozni, később mégis rájöttek, hogy a dolog nem lehet annyira egyszerű, mert az Omge elnöke karácsonyi cikkében már „tökéletesen osztja a miniszternek azt a törekvését, hogy „többet termeljünk” és igen helyesen mutat rá, hogy keresni kell azokat a módokat és eszközöket, „amelyeknek alkalmazásával a mezőgazdaságunk a fokozódó

szükségleteket minden irányban kielégítheti és termelőképességének gyarapodása a hazai fogyasztók javára érvényesülhet”. Az ügy megbeszélésére gróf Károlyi Mihály egy gazdakongresszus összehívását is szükségesnek látja.

A merkantilista körök figyelme ugyancsak a többtermelés felé irányul. Gyűléseiken már nemcsak az élőállat és a húsbehozatal kérdésével foglalkoznak, hanem kritika alá veszik, hogy az állattenyésztés fejlesztésére szolgáló milliók hogyan lesznek felhasználva, foglalkoznak a növedékmarha levágásának megakadályozásával és a legelő kérdéssel. Ott, ahol egy szűk, elmaradt osztályérdektől vezetve a termelők, vagy azoknak úgynevezett reprezentánsai nem a több, hanem a kevesebb termelésre törekszenek*, hogy monopóliumszerű árakat élvezzenek, a kereskedők, akiknek minden érdeke a többtermelés és természetesen a többközvetítés, képviselik a haladó álláspontot. Így természetes, hogy a kereskedők már saját érdekükben is lelkesedéssel fogadják a miniszter programját.

Csak a harctér változott meg. Az élőállatbehozatalról a többtermelésre fordul a figyelem. Az ellentétek azért még ezzel nem szűntek meg és az agráriusok és merkantilisták felfegyverezett tábora itt fog egymás ellen síkra szállani. A többtermelés lesz a nagy ütközőpont. De nem az a kérdés, hogy kell-e egyáltalában többet termelni, hiszen ebben már csekély kivételtől eltekintve, mindkét oldalon egyet értenek. A kérdés az lesz, hogy mily eszközökkel érhető el a többtermelés (nem technikai eszközökre, hanem gazdaság-politikai intézkedésekre gondolok) és hogy mi legyen a több termelés határa? Csak odáig fokozzuk-e termelésünket, ameddig ezt a földbirtokosok érdeke is föltétlenül megkívánja, vagy ezen a határon is túl, ameddig a gazdálkodók (ez nem mindig ugyanaz, ami a földbirtokos) gazdasági tevékenységéből eredő jövedelem fokozható, ami nemcsak a mezőgazdasági termelés roppant megnövekedését, a nagy tömegek olcsóbb élelmezését, hanem egyszersmind az ipari fogyasztók számának

*Az 1911-iki szegedi borászati kongresszuson történt, hogy Drucker Jenőnek az indítványára (aki a *Magyar Szőlősgazdák Országos Egyesületének* az igazgatója) egy határozatot hoztak, hogy a síkföldi, fekete talajon való bortermelést törvényhozási intézkedések, nagyobb adó útján kívánják elnyomni, sőt még Drucker a bormonopóliumot is mint igen üdvös és kívánatos dolgot ajánlotta a „túltermelés” megakadályozására. Az ugyanakkor megalakult *Homoki Szőlősgazdák Országos Egyesületének* igazgatósága már nem azonosítja magát ezzel a középkorba való határozattal. Rohonczy Gida humorisztikus közgazdasági levelei is emlékeztetnek még, amelyekben a búzatermelést akarja törvényhozási úton korlátozni. Szerencsére ezek az eszmék nem sok visszhangra találnak.

gyarapodását, Magyarország fokozottabb industrializálódását is jelentené?

Dolgozatommal a kérdés elméleti részét akarom tisztázni. Mi a természetes fejlődés útja? Hogyan kell a magyar mezőgazdaságnak átalakulnia, hogy a fokozottabb igényeket ki tudja elégíteni? Milyen változásoknak kell végbe menni a mezőgazdasági üzemben? Természetes úton, önmaguktól fognak ezek a változások bekövetkezni, avagy szükség van gazdaságpolitikai intézkedésekre, amelyekkel az akadályokat elháríthatjuk és a természetes fejlődést siettetethetjük? Ott, ahol ősi megszokás és idejét múlt hatósági rendszabályok állanak a természetes fejlődés útjában, milyen külső befolyások képesek a nagy átalakulást elősegíteni?

*

Mi a természetes fejlődés útja? A mezőgazdaság fejlődését az iparéval állítom szembe. Az ipar átalakulása a 19-ik században egy alapigazságra vezethető vissza. Ez a mechanikai tömegtermelés törvénye, amit Bücher úgy fejez ki, hogy a több állandó költséggel, nagyobb tőkebefektetéssel végzett

„tökéletesebb termelési eljárás egyes (vagy kevés) árucikk előállításához mindig drágább, mint a tökéletlenebb előállítási mód, de abban az arányban, amint az előállított árucikkek száma nő, csökkennek a termelési költségek és ha az előállított árú egy határozott mennyiséget elér, akkor már a tökéletesebb eljárás előállítási költsége kevesebb, mint a tökéletlenebbé. Az a határ, amelyen túl már előnyösebb a tökéletesebb eljárás: a tömegtermelés haszonhatára. (*Nutzschwelle*.) Ez annál magasabban van, minél nagyobb része van az állandó költségeknek az összes előállítási költségekben”

„az előállított mennyiségnek további növekedésével — a haszon határon túl — csökkennek az előállítási költségek”

„ez a költségcsökkenés azonban nem tart mindig lépést az előállított mennyiség növekedésével. Egy bizonyos határon túl a mennyiség további növekedése már nem jelent semmi számba jövő előnyt.”*

Az ipar fejlődése, a termelésnek egyes központokban való koncentrálódása, az erő- és munkagépek használata, a nagyarányú munkamegosztás, innen a társadalmi osztályok különválása, tőkés és munkásosztály keletkezése — mind attól az egy feltételtől függ, hogy eléri-e a kereslet azt a határt, amelyen túl már előnyösebb valamely jószágot nagyban, több állandó költséggel állítani elő. Mihelyt a népesség szaporodása, vagy a közjólét emelkedése, vagy egy új

* L. e tárgyról részletesebben Balkányi Béla: Tömegtermelés a mezőgazdaságban, *Mezőgazdasági Szemle*, 1911. II.

fogyasztó-piac megnyitása folytán elérkezik valamely termelési ág a tömegtermelés haszonhatárára, akkor lökészerűen megy végbe az átalakulás, a kisipar elveszti maga alatt a talajt és átadja helyét a nagyiparnak. J. St. Levinsky Belgium ipari átalakulásából mutatta ki, hogy nem a technikai fölfedezések, a gőzgép, a mechanikai szövőszék feltalálása adták meg a lökést az ország gyors iparosodásához, hanem a népesség szaporodása és a kereslet nagy emelkedése a Franciaországgal való egyesülés és a Napoleon-féle szárazföldi vám idejében. Igen találóan mutatja be ugyanezt a folyton megismétlődő folyamatot Bücher a könyvnyomtatás példájából, ahol csakis egy bizonyos példányszámnál érdemes a kevesebb állandó költséggel járó hektografálás helyett a könyvnyomtatásra áttérni; ezen a határon túl a költségek eleinte gyorsan, később mind lassabban csökkennek, amint az állandó költségek helyett (szedés) mindinkább a példányok száma szerint változó költségek (nyomás, papiros) fogják az előállítási költséget meghatározni. A mechanikai tömegtermelés törvénye teszi érthetővé, hogy a koncentráció nem egyszerre megy végbe minden iparágnál, még ha technikai nehézségek nincsenek is, hanem különböző időpontokban, de minden foglalkozási ágban hirtelen, lökészerűen, mihelyt a kereslet annyira megnövekedett, hogy érdemes az illető árút nagyban előállítani. A mechanikai tömegtermelés törvénye okozza a további fokozatos koncentrációt az iparban, egész termelési ágaknak kevés számú nagyüzembe való egyesülését.

Ha a mezőgazdaság fejlődését az iparéval összehasonlítjuk, — első szembeötlő különbség, hogy koncentrációt a mezőgazdaságban nem lehet megállapítani. Az európai szárazföldi államok mezőgazdasági üzemstatisztikája az ellenkező fejlődést mutatja, a kisüzemek lassú, de fokozatos térfoglalása tűnik ki belőle a nagyüzem rovására. Ezt mutatja a foglalkozási statisztika is; az önálló gazdák száma növekszik Németországban, Franciaországban, Belgiumban, ellenben a mezőgazdasági alkalmazottaké csökken. Összehasonlító üzemleírásokból az tűnik ki, hogy a kisüzem a mai gazdasági konjunktúrák közt legalább is felveszi a versenyt a nagyüzemmel. Erre vall a nagyarányú parcelálási mozgalom is. Magyarországon Mattyasovszky Miklós adatai szerint az utolsó tíz évben 613 uradalmat parcelláztak el 562 ezer kat. holdnyi kiterjedésben.

Dávid azzal jellemzi a különbséget ipari és mezőgazdasági termelés közt, hogy az egyik mechanikai, a másik organikus folyamat. A mezőgazdasági (organikus) termelésnél az emberi munka kénytelen alkalmazkodni a természet törvényeihez. Egy munkának az ismétlődése egy évi periódushoz van kötve, így a munkamegosztás nem lehet oly

tökéletes, a gépek nem alkalmazhatók oly mértékben és nem használhatók ki annyira, mint az iparban. Még további akadálya a koncentrációnak, hogy az üzem nagyságával nő a tanyától való távolság (ami sok szállítási költségöbbltet okoz) és progresszive nő a felügyelet költsége; így Dávid szerint a nagyüzem a mezőgazdaságban bizonyos határon túl drágábban termel, mint a kisüzem.

Első pillanatra úgy tűnhetik fel, mintha ipari és mezőgazdasági termelésnél homlokegyenest ellenkező erők működnének közre, amelyek következtében az ipar folytonosan a koncentráció felé fejlődik és a kereslet növekedésével módjában áll egy árucikket nagyban olcsóbban előállítani, míg a mezőgazdaságban a tömegtermelés törvényével ellentétben álló erők működnek, amelyek arra a szomorú sorsra ítélik az embert, hogy abban az arányban, amint a kereslet nő, minden egyes terményt drágábban legyen kénytelen előállítani. E szerint a mezőgazdasági termények árának folytonosan emelkedni kellene, mert a kínálat nem tud a kereslettel lépést tartani, utoljára az egész társadalomnak bele kellene pusztulnia ebbe a nagy drágaságba, ha csak a nagy felfedezők ki nem rukkolnak egy-egy nagyszerű találmánnyal, amelyek ideig-óráig haladékot adnak ennek az egész, szerencsétlen végelpusztulásra ítélt emberiségnek . . .

A valóság azonban az, hogy a mezőgazdasági üzem nincs olyan éles ellentétben az ipari üzemmel, sőt tulajdonképen ez az ősi foglalkozási ág, amelyből a legtöbb iparág kivált. Így a gazdasági fejlődés folyamán a talajművelő eszközök elkészítése, javítása, gazdasági építkezés, útkészítés, kútásás, őrlés, sütés, pálinkafőzés, szövés, fonás, ruhavarrás, az állatok levágása, húsfeldolgozás, vaj, túró, sajtkészítés, a termények értékesítése, elszállítása és még egy egész légiója az ipari és kereskedelmi foglalkozásoknak vált ki az ősi mezőgazdasági foglalkozásból. Most már a tömegtermelés törvénye a mezőgazdaságra is érvényes, de hatása nem abban nyilvánul, hogy száz kis mezőgazdasági üzem helyét egy nagyüzem foglalja el, hanem az egyes mezőgazdasági üzemekből olyan munkafolyamatok válnak ki, amelyek azelőtt a mezőgazdasághoz tartoztak, de ezután önálló ipari vagy kereskedelmi vállalkozásnak a tárgyát képezik. Ugyanaz a fejlődés, ami az iparban nagyüzemi termelési módra való áttérést (amilyen a könyvnyomtatás a hektografálással összehasonlítva) segíti elő, a mezőgazdaságban egy sereg munkafolyamatnak a mezőgazdasági üzemtől való elválasztására vezet.

A mezőgazdasági üzem nagyobb mérvű koncentrálásának legyőzhetetlen akadály áll az útjában, mert a mezőgazdasági termelés legfőbb faktora: a napfény, ami az egész föld kerekéségén elosztva készíti

az egyes növények zöld szár- és levélrészeiben az apró keményítőszemcséket, az emberi gazdaság legfontosabb nyersanyagát. Az emberi tevékenység a mezőgazdaságban csak előkészíti és kiegészíti a napfény munkáját azáltal, hogy a legkedvezőbb előfeltételeket igyekszik a növények fejlődése számára biztosítani és a kész terményeket letakarítja és feldolgozza. Most már a gazda fokozatosan felszabadítja magát mindazon foglalkozások alól, amelyek nagyban olcsóbban végezhetők, de gondoskodását és figyelmét legnagyobb mértékben rátereli egy bizonyos földterületre, hogy részben saját munkájával, részben pedig más különálló üzemek munkájának legjobb időben, legmegfelelőbb módon való alkalmazásával (pl. gőzeke, gőzcséplő vállalat, vízlecsapoló társaság munkája) onnan a legnagyobb terméseket tudja kivenni. Egyszersmind specialista lesz olyan növényi vagy állati termények előállításában, amelyek számára a természeti és piaci viszonyok legmegfelelőbbek.

Ha a kereslet nagyobb, ennek a közvetlen következménye az, hogy az árak magasabbak. Ilyen drágasági perióduson már több ízben keresztülmentünk. Ilyen volt egész Európában a francia forradalom és a napóleoni háborúk idejében. A tartós, nagy kereslet és a magasabb árak az iparban azt eredményezik, hogy egy tökéletesebb termelési módra térnek át, amellyel az árucikket nagyban, olcsóbban lehet előállítani. Ennek további következménye az ipari koncentráció. Ha a mezőgazdasági terményekben állandóan nagy a kereslet, akkor itt azokat a munkákat, amelyeket nagyban olcsóbban lehet előállítani, ki kell venni a tulajdonképeni mezőgazdasági üzem keretéből és igyekezni kell azokat nagyban olcsóbban előállítani. Ez által sok munkaerő szabadul fel; emberek, akik eddig pusztán mechanikai munkájukkal jól-rosszul tengették életüket, gondosságukat és figyelmüket most a föld termőerejének jobb kihasználására, jobb állatfajok kiválasztása által a takarmány jobb értékesítésére fordíthatják. Így a mechanikai tömegtermelés elveinek alkalmazásával ugyanolyan földterületen, ugyanannyi vagy még kisebb munkaerő (de intelligensebb és gondosabb munkások) alkalmazásával többet lehet termelni.

*

Nem lehet ezen dolgozatnak a feladata, hogy ezen elv összes alkalmazás-módjait nyomon kövessük. Ide tartozik a gőzkeszántás, amely az egyik legjellegzetesebb mezőgazdasági munkát veszi ki a tulajdonképeni mezőgazdasági üzemből. Ott, ahol nagyobb, összefüggő, sík területet kell mélyen megszántani, a gőzeke jobb és olcsóbb munkát végez, mint a fogatos eke; így mindazon síkföldi gazdaságokban, ahol legalább 30—40 holdas szabályos alakú táblák vannak,

és az őszi mélyszántás elterjedt, de saját gőzekét még nem lehet tartani, megvan az előfeltétele, hogy a gőzszántás, mint önálló vállalat, válják ki a mezőgazdasági üzemből. Ép így előnyösebb lehet kisebb gazdaságokban a vetést, boronálást, talajtömörítést, fűkaszálást, aratást külön vállalkozónak a gépjével végeztetni, avagy szövetkezeti úton, mint a tulajdonosnak saját primitív eszközeivel, vagy kézi erővel Ugyanez áll a cséplésre, tengeri morzsolásra, darálásra, tengeri szár-tépésre, szecskavágásra, a tej feldolgozására, túró, vaj, sajt készítésre.* Nem beszélek még termelő szövetkezetekről, amelyeknek még nem jött el az ideje, de ha el fogjuk érni azt, hogy Magyarország mind a 12.000 községében lesz egy-egy a gazdasági gépek kezeléséhez értő ügyes vállalkozó, aki a gépekkel olcsóbban végezhető mechanikai munkákat a kisgazdáknak jó nyereség mellett elvégzi és a kisgazdák használatában levő gépeket beállítja és kijavítja, akkor már nagy lépést teszünk a többtermelés és az industrializálódás felé. Ugyanilyen szerepe van még a tej, tojás, baromfi értékesítésére szolgáló vállalatoknak, amelyek megkímélik a kisgazdát attól, hogy idejének nagy részét vásárra járással töltsse.

Két eseményt kívánok még leszegezni az utolsó hetek történetéből. A kereskedelmi miniszter kijelentette, hogy a közutak kiépítéséről szóló tervezet szerint 200 millió korona volna szükséges a legsürgősebb közutak kiépítéséhez, ez pedig az ország lakosságának fuvar-díjban több mint 100 millió korona évi megtakarítást jelentene.. A másik esemény pedig az, hogy a legújabb magyar koronajáradékot a világ pénzpiacán hetvenszeresen túljegyezték. Ilyen körülmények közt nincs sürgősebb feladat, mint a pénzpiac kedvező helyzetét arra használni fel, hogy a közutak kiépítéséhez szükséges pénzt új járadék kibocsátásával megszerezzük és a közutak kiépítését a vidéki érdekelt-ségek nagymérvű állami támogatásával biztosítsuk. A vasúti állomáshoz való szállítás költsége is előállítási költség az eladó szempontjából, ha a szállítási költség kisebb, akkor olcsóbban tudja adni a terményt. A nagyobb terményű növények előállítása az állomástól távolabb eső birtokon csakis a közutak kiépítése által lesz lehetséges. Ugyanez áll azonban a gazdaságba jövő gépekre, eszközökre, építkezési anyagokra, műtrágyára, bővebben termő vetőmagvakra is. A mező-gazdaság történetéből az tűnik ki, hogy egy vidék felvirágzása, töké-letesebb termelési módszerek behozatala, nem a gépek feltalálása, vagy a műtrágyák terméstfokozó hatásának felismerése idejében veszi kezdetét, hanem csak akkor, amikor a vidéknek közlekedési eszközei vannak és belekerül a világforgalomba.

Elfelejtük a kisüzem föltétlen dicsérői, hogy csakis a modern

(kapitalisztikus) kisüzem áll fölötté a nagyüzemnek. Addig, amíg a kisgazda hajnaltól késő estig dolgozik családjával, de igavonó jószága oly gyenge, hogy csak félmunkát végez, mikor terményét a vasúthoz szállítja, egész éjszaka virraszt, de csak 5 mázsát tehet fel a szekérre, iskolásfiát még éjszaka is felhasználja fuvarozáshoz és ezzel a rendkívüli munkával csak a létminimumot tudja magának megszerezni, addig a parcellázás nem haladhat nagyobb mértékben előre, mert a kisgazdák nélkülözések közt sem képesek a szükséges vételárat előteremteni. Mihelyt közlekedési eszközökkel és a nagyban olcsóbban végezhető munkák vállalati elvégzése által a kisgazdát „tehermentesítjük”, akkor jöhet abba a helyzetbe, hogy nemcsak izomerejét, hanem intelligenciáját, figyelmét és gondosságát is felhasználhatja a legbővebben termő speciális növények termelésére, a legmegfelelőbb haszonállattartásra, a jó gondozásra, az észszerű takarmányozásra.

Nem félek attól, hogy a lókapá, a kaszáló és az aratógép egy sereg mezőgazdasági munkást foszt meg a kenyérétől. Foglalkozást találhatnak az állatok gondozásánál, a hizlalásnál és a lókapával, kaszáló és aratógéppel járó vállalkozóknál. Az az idő is eljön majd, amikor a 30 holdas magyar gazdalegénynek sem az lesz a legnagyobb büszkesége, hogy ő vágja társai közt a legnagyobb rendet, hanem az, hogy minden darab földjéről tudja, hogy milyen műtrágyára van szüksége.

* * *

Az előzőkben már érintettem, hogy milyen gazdaságpolitikai intézkedéseket tartok szükségesnek, hogy a mezőgazdaság természetes átalakulását elősegítsük.

Első a közutak kiépítése. (Ennek legnagyobb kerékkötői ma a vármegyék. A régi vármegye, amely ma egyáltalában nem gazdasági egység, nemhogy elősegítené, hanem minden erővel megakadályozza, hogy a vármegye periferiáján lévő vidék, amelyet minden érdekszála a szomszéd vármegye központjához fűz, ezzel kőút által szorosabb kapcsolatba jöjjön. Itt csak a kormány közbelépése segíthet, amely nem engedi, hogy a területi integritását féltő vármegye egész vidéket zárhasson ki a forgalomból.)

Az átalakulás másik fontos eszköze: a szabad forgalom. A hitbizományok és papi birtokok dicsérői hitbizományt és törzsöröklést kívánnak a parasztbirtok számára is, hogy nagy parasztpártolásukat kimutassák. Elfelejtik, hogy a föld minden megkötése egyértelmű a kevesebb termeléssel. Egy új gép, vagy egyetlen piaci cikk árának megváltozása már szükségessé teheti, hogy a gazda új parcellát vegyen földjéhez, vagy eladja földjének egy darabját. Már az

ingatlan átírási illeték is nagy mértékben korlátozza azt a szabad forgalmat, amire épen a legnagyobb termések elérése végett volna szükségünk. De nemcsak az úri és a paraszt-hitbizományok, hanem a szabad forgalom minden egyéb korlátozása, és a fölbirtokosnak, de nem a gazdálkodóknak érdekeit szolgáló vámpolitika is útját állják a többtermelésnek.

További feladat: nagy közművek létesítése. Itt érvényesülhet különösen a tömegtermelés elve és itt szenvedhet leginkább hajótörést minden nemes törekvés a földbirtokosok — még csak nem is jól felfogott — önzésén. Minden nagy közmű: öntözés, hajózható csatorna, vasút növeli a földbirtok értékét: de növeli a mezőgazdasági kísérlet-ügy fejlesztése, megnemesítés, jó haszonállatok behozatala is. Az állam mindezekre nem hozhat elegendő áldozatot, ha a földbirtokosok saját érdekük ellenére megakadályozzák a földadó felemelését, helyesebben a földbirtok kataszteri becserkésének a tényleges értékének megfelelő kiigazítását. Ha komolyan törekszenek földbirtokosaink is a többtermelésre, akkor egy junktímust kell létrehozni a mezőgazdaság érdekében történő nagy állami beruházások és a földadó kontingensének fölemelése közt.

A mezőgazdaság természetes átalakulásához hozzátartozik, hogy a szeszgyártást, amelyet mesterségesen, állami kedvezményekkel és a kincstár jövedelmének nagymérvű megcsorbításával a mezőgazdasághoz láncoltak le, még akkor is, amikor a mezőgazdaságnak ebből alig van haszna (hivatkozom e tekintetben Zalka Zsigmondnak, a kitűnő szakembernek tanulmányára, aki a *Köztelek* 1910 karácsonyi számában mutatja ki, hogy a kisebb kontingensű mezőgazdasági szeszfőzdek jövedelmezősége még a kormány roppant támogatása dacára is problematikus), kiszabadítsák ebből a szerencsétlen házasviszonyból, amelyből a birtokosnak semmiesetre sincs annyi haszna, mint amennyi kára van belőle az országnak.

Irodalmi közhely, hogy a mezőgazdasági szakismeretek — mégpedig speciális szakismereteket értek alatta — elterjesztése a legjövödelmezőbb befektetése az államnak. Az állam azonban sajnos, nem mindig a leghasznosabb befektetésekre fordítja jövedelmét. . . .

A többtermelés nagyon érdekli nemcsak a gazdákat, hanem iparosokat, kereskedőket és a fogyasztókat is. Minél nagyobb lesz a vetélkedés az ellentétes osztályok képviselői közt, hogy jobb eszmével álljanak elő, annál inkább remélhetjük, hogy a vitának eredménye is lesz.

Ha igazhitű muzulmán volnék, levetném saruimat és úgy imádkoznám Allah-hoz, hogy az agráriusok és a merkantilisták csak harcoljanak.

Vér Mátyás: Anatole France

Második és befejező közlemény.

5. Brandes, Delaporte, a mieink közül pedig Salgó Ernő, Kozmutza Kornélné s általában mindazok, kik Anatole Franceról írtak, hangsúlyozzák a nagy szellemi rokonságot France és Renan közt s maga France is elismeri, hogy mesterét tiszteli benne. E megállapítás helyessége kétségtelen s bizonyos, hogy az erős szkepticizmusra való hajlandóság, az irónia, a nagy történeti és kritikai érzék, a szokatlan nagy műveltség és tudás, a rég múlt problémái iránt való érdeklődés, elmúlt korszakok megelevenítése, életrehívása iránti csodálatos képesség, olyan rokonszellemegeknek mutatják e két író, hogy joggal lehet hangsúlyozni, hogy Anatole France Renan szellemének örököse. Kétségtelen azonban az is, hogy az ő finom szellemének családfája messze túl Renanon visszanyúlik a francia kultúrába s Voltairt még több joggal számíthatja szellemi ősei közé, mint Renant. Aminthogy lényének arisztokratikus különállósága, finom, disztिंगvált előkelősége, tömegek és dolgok fölé emelkedő gúnyos szelleme, érzékisége, a testi gyönyörúségeket élvezni tudó s azokra ősi, természetes ösztönnel vágyakozó gondolkozása inkább beillett volna a Lajosok korába, Versailles pompától ragyogó termeinek boldogságban, érzéki gyönyörökben tobzódó, hitetlen, cinikus, de elbájoló előkelőségű s megvesztegetően elmés társaságába, mint a maga korának szürke, kiabáló, vaskos köztársaságába. Az a gyöngéd cinizmus, mellyel az emberi érzésekről, nagy eszmékről, szentnek és sérthetetlennek tartott dolgokról és személyekről beszél, a naiv szemérmatlenség, a soha nem rejtegetett érzékiség, mely írásaiból árad, a gondolatok ragyogó ötletessége, a dialógok szellemessége, képzeletének féktelensége, szerteszét való csapongása, nagy kérdéseknek, óriási problémáknak egy hasonlattal, egy ironikus gesztussal, egy csípős válasszal, epigrammatikus rövidegességgel való elintézése, mind azon kor, azon kultúra egyenes leszármazottjának mutatják,

mely kor kifinomodott ízlésű, hitetlen, szellemes, csupa ész társasága Trianon egy-egy illatos, ragyogó boudoirjában összegyűlve olyan élvezettel tudta hallgatni Boileau egy finom szatíráját, oly finoman tudott mosolyogni Chamfort pikáns bonmotin s oly vidáman tudott kacagni, ha Voltaire felolvasta néhány új epigrammját, hogy kacagásuk messze hangzott ki az éjszakába s fülébe verődött a park körül bujkáló, utolsó garasaiból kifosztott, éhező és didergő proletároknak. Annak a szabadszajú és mégis finoman ízléses kornak késői hajtása ő, melynek szüksége van fényre és ragyogásra, az érzéki gyönyörök kábulatára, hogy az életet elviselhetőknek találja, amely egy nagy múlt, egy gazdag kultúra terhes örökségét hordva vállain, mindent egy megértő, gúnyos mosollyal vél elintézhetőnek, melynek számára az élet és költészet egyformán csak kedves, drága játék, mely semmit sem vesz komolyan, semmiben sem hisz, semmiben sem remél, törvények és erkölcsök fölé helyezi magát, bensőleg monarchia- és egyházellenes, felvilágosodott, de sokkal kényelmesebb, semhogy a monarchiának vagy egyháznak az egész társadalomra nehezedő súlyát le tudná és le akarná rázni magáról. Voltaire, ki mindent kigúnyol, ki olyan maró szatírával hasonlítja össze a francia egyházi, politikai és társadalmi viszonyokat az angollal, olyan csúfot űz egy szatírájában a királlyal, hogy folyton a Bastilleba vándorol, mégis csak az udvarok, akár francia, akár porosz udvar légkörében, finom, művelt, elmés emberek társaságában érzi jól magát s bármennyit harcol is az igazságért, bármennyit küzd is az emberiség felvilágosodottságáért, mégis maga is finomkodik, a kultúrát és műveltséget az emberi jogok fölé helyező udvari ember, ki a kultúrát félti a parasztcsizmák besározásától, csak az eszével látja az emberek egyenlőségét, de a szívével nem érzi és nem kívánja s a nagy plebejusnak, a szívével gondolkodó Rousseau-nak kellett jönni, hogy megadja a halálos dőfést e romlott, dekadens, erkölcstelen, de csupa szépségtől áradó korszaknak. Ennek a kornak későnszületett gyermeke, ennek a Voltairenek leszármazottja Anatole France, a kétkedő, a gúnyolódó, a felvilágosodott, a művelt Anatole France, ki beleásva magát rég elhalt kultúrákba, letűnt századok műveltségébe és gondolatvilágába, tudomást sem látszik venni saját koráról, saját kortársai lelkéről, küzdelmeikről, vágyaikról. A hellén és római szellem pompás termékeiben gyönyörködve, csupa fensőbbrendű ember gondolatvilágában élve, egy rég letűnt korszak eseményekben, szellemi és testi örömeiben egyformán gazdag légkörét szíva, a szép, a művészi élet után való vágya annyira elfoglalja szívét és agyát, hogy észre sem veszi, hogy „nemcsak halottak, hanem élők is vannak,” hogy ezeknek az élőknek ma ép úgy meg vannak a maguk kívánságai, a maguk eszméi és ideáljai, a maguk szenvedései, örömei, világfelfogásuk, művészetük, forrongásaik, mint más századoknak és rég elenyészett társadalmaknak. Fény, ragyogás, művészet, műveltség, finomság után sóvárgó lelke sehogysem illett bele a maga korának egyhangú. Sivár, szürke életébe s ki hozzá van szokva, hogy igazi

hősök, nagy költők, nagy zsarnokok, nagy filozófusok emlékei között töltse napjait és éjeit, sehogysem tudott érdeklődni kora apró fiskálisainak szónoklásai, apró tülekedései, hangzatos jelszavai iránt s ki benne élt a korban, melyben igazi próféták és apostolok szenvedtek, mikor egy régi világ rombadőlése jelezte az új világ születését, sehogysem bír lelkesedni az új világ-megváltó ideáért s szkepszise sehogysem engedi belátni, hogy érdemes volna saját százada eszméivel is foglalkozni. Könyveiből úgy látszik, mintha a világ fejlődése számára befejezést nyert volna a 18-ik századdal s hogy az egész 19. századot nem tekinti másnak, mint az előző század eszméi népszerűsítőjének, mely nem teremt és nem termel egyebet, mint az előző század elméletének gyakorlati megvalósítását, idegennek érzi magát e gyakorlati, művészi alkotó erő és képzelőtehetség nélküli században s ha a Szajna partján sétálva, be-betér egy utcai könyvárushoz, hogy régi pergamenek és régi metszetek után böngésszen, vagy ha könyvesházába zárkózva, elmereng szeme az összehalmozott régi kéziratcsomókon s antik szobrokon, valószínűleg nagyobb érdekléssel gondol az athéni csőcselék forrongásaira, ordító népszónokaira, az utcán vitatkozó bölcsészeire, mint Paris utcáin felvonuló, jelszavakat kiabáló proletárcsapatra, azok szónokaira és vezetőire. S míg lélekzetfojtva figyel a rég letűnt századok szíveverését, míg tudása, bűvárkodása, művészete fényével bevilágít régi korszakok elhantolt gondolatvilágába, az alatt úgylátszik, hogy észre sem veszi, hogy saját korában, saját hazájában nagy összetűzések, ellentétes világfelfogások egymásra törő vad rohamában, mintha megrázkódott volna a föld. Pedig Franciaország lelke egy hirtelen támadt viharban egyszerre csak megremegett. Egy látszólag jelentéktelen esemény, egy ember magánügye, a világhírűvé vált Dreyfus-eset volt az a mag, mely világtörténelmi erők összeütközésének csíráját hordta magában. Az úgy untilg ismeretes, nem fogunk beszélni magának az esetnek részleteiről. Senki sem sejtette, hogy milyen mély problémák, milyen undok sebek fakadnak fel nyomán, senki sem gondolta, hogy az egyház és állam régóta lappangó ellenségeskedése nyílt harccá fajuljon s ezen ügy kapcsán vívja meg a római egyház élet-halál harcát a francia köztársasággal. Mikor már az ügy nagy hullámokat vert s az egész világot kezdte foglalkoztatni, még akkor sem sejtette senki, hogy igazában mi rejlik mögötte, s mindenki azt hitte, hogy csupán a francia antiszemiták privát mulatsága, kik saját céljaikra, saját kedvtelésükre rendezik a pokoli zenebonát. Pedig, mint Anatole France mondja *L'eglise et la république* c. kötetében, az antiszemiták mögött a római egyház, a „hosszú kéz” állott, mely ujjain rángatta az antiszemita bohóc ruhájába öltöztetett bábukat, hogy azok örült bukfenceivel, ordítózásaival felgyúlassza a söpredék örökösén kitörésre kész romboló ösztöneit s összetörje vele az állami csendet, s halálos csapást mérjen az állami hatalomra. Ez antiszemita társaság kitűnő eszköznek bizonyult Róma kezében.

Izgatnak a szalonokban, a kávéházakban, az utakon, nyugtalanítják a népet, zavarják a közbiztonságot s forrongásba hozzák az országot. Jelszavakat gyártanak s régieket hoznak forgalomba. Szónokaik, publicistáik folyton a hazafiságról, a *gloire*-ről szavalnak és írnak, védik a hadsereget, a nemzeti szellemet s árulónak, gazembernek kiáltanak ki mindenkit, ki a hadsereg és hadvezetőség ocsmányságait szellőztetni merészeli. Hazaáruló mindenki, aki nem nacionalista s ki nem tartja a zsidót árulónak. A nép kegyetlenkedő ösztönei a végső kitörésig fel vannak izgatva s úgy látszik, hogy csak pillanatok kitérésre, mikor borul vérbe és lángba egész Franciaország. Közben a római milícia egyéb csapatai is megteszik a magukét. Az el nem ismert kongregációk, legszabadabbaknak érezve magukat, a legvakmerőbben agitálnak. S mellettük csatasorba lépnek a szerzetesrendek is. A pillanatot kedvező alkalomnak találják a megmozdulásra az állami rend régi ellenségei a jezsuiták is, a régi harcosok, kik, mint Anatole France hangsúlyozza, már IV. Henrik idejében sem akartak egyebet, mint az állam felbontását s kiket most az a szent cél izgat, hogy az általános felfordulást kihasználva, törvényes intézkedésekkel szorítsák vissza a protestánsokat és zsidókat s törvényes intézkedésekkel kössék le az államot az egyháznak. A szent Domonkos rendűek, amely rend az eretnység ellen való küzdelemre alapított, nyíltan, minden tartózkodás nélkül menydörögnek a szószékekről az eretnek kormány és köztársaság ellen s egész zavartalanul dolgoznak a „szent forradalom érdekében”. Hírlapokat, folyóiratokat alapítanak, az egész országban szervezik az ifjúságot s nincs egy este Parisban, mikor a fiatal *camelot*-k szervezete ne rikoltaná végig Paris utcáin: *Vive l'armée* — isten dicsőségére és az egyház hasznára.

S a pokoli zűrzavarban a benne élők nem láthatják, mi történik körülöttük. Csak jelszavakat, kiáltásokat hallanak: egyfelől az igazság, emberi jogok, emberi egyenlőség, szabad gondolat, állami rend, másfelől a hadsereg szentsége, a *gloire*, nemzeti eszme, nemzeti nagyság, hazaárulás hangzatos szavai s hátul a sötétben a felszabadult pokoli erőket egyre jobban izgatja, egymásra uszítja „egy finom, fehér ujjakban végződő szellemes, okos, áttetsző kéz.” S mind e pokoli zűrzavar, a zsidobongás s felszabadult, lángoló szenvedélyek közepette forog, mozog, ágál, agitál, a becsületét keresi, a maga igazát jajgatja, egy tépett vállrojtú, összetört, zsidó katona, ki azt hiszi, hogy mind e zaj, e lárma, e felfordulás ő érette, ő miatta van, ki központjául tekinti magát a pokoli harcnak, mely ő miatta szakítja kétfelé Franciaországot s azt hiszi, hogy ez az egész világfelfordulás mind csak azért van, hogy kiderüljön, vajon ártatlan-e ő vagy bűnös? S az az egész zajongó tömeg, melynek szenvedélye olyan magasra csap, hogy mint egyetlen hullám borítja el az egész országot s a küzdő, egymást becsmérő és megfojtani igyekvő ellenfelek, miniszterek,

tábornokok, politikusok, szónokok, az egész világ, mely feszült figyelemmel lesi, hogy mely pillanatban tör ki egy véres forradalom, mind azt hiszik, hogy egyetlen ember miatt szakad két ellenséges pártra egy ország. Ez a zaj, ez a tülekedés, e forrongás ereje és vihara behatol a „könyvek városába” is. Mind a két párt sorompóba szólítja az ország legjobbait, legnagyobb embereit, hogy egyéniségének súlyával döntse el, hogy melyik részen van az igazság. S a visszavonult, kényes ízlésű, előkelően zárkózott, művészetébe és gondolataiba mélyedt költőt is bírónak követeli a közvélemény nyomása, hogy mondjon ítéletet a perben a maga állásfoglalásával. El lehet képzelni, mennyire neheze esett a maga békés, harmonikus, kontemplatív életéből a nyilvánosság elé való lépés. Hogy lázadozott az ízlése, hogy belelépjen e rothadó mocsárba, hogy irtózott a műveltsége, a tudása attól, hogy meghallgassa a tudatlanok, a műveletlenek handabandázását s hogy visszariaszthatta szkepszise, hogy ítélkezzék, hogy igazságot szolgáltatson, mikor meggyőződése, hogy igazság nincs s az meg nem ismerhető. Csakhogy az, ki belelátott már annyi kor, annyi társadalom lelkébe, ki emberek gondolataiból, szenvedéseiből, érzéseiből ki tudta hámozni egész társadalmak, egész civilizációk mozgató, fejlesztő, új kort teremtő eszmearamlatát, most is megértette, megérezte, hogy itt többről, nagyobb dolgokról van szó, mint egyetlen ember igazáról, vagy bűnéről. S ítélkezésre hivatva fel, nem fordult el kényes megvetéssel, undorodó felháborodással, mint ama hajdani Gallió, hanem megértette, hogy annak az összeroncsolt, szálnalmas zsidónak perében nem egy embernek a másikkal való vitája kerül eldöntésre, hanem egy régi, elvénhedt, a fejlődést akadályozó, az életet megrohasztó szellem került szembe egy újító, felfrissítő, felszabadító, a tovább-haladás útját lehetővé tevő eszmearamlattal. S akkor már a modern Gallió nem habozhatott. Legyőzte érzékeny lelkének természetes bátortalanságát, ízlésének, magánosságát, külön utakat járó lelkének lázadozását, katolicizmusának, fényes tradíciókhoz ragaszkodó lelkének konzervativizmusát s Franciaország egyik legnemesebb szelleme kivonult büszke zárkózottságából s odaállott Franciaország legjobbjai mellé, hogy döntsön a zsidó perében. Döntött s ezzel hozzáfűzte magát az emberi jogokért, az emberi haladásért küzdők táborához.

6. Ettől az időtől kezdve még szembeötlőbb a hasonlóság, mely pályája, szerepe, irodalmi működése, módszere, munkáinak tárgya és iránya áttekintésénél Voltaire nevét juttatja eszünkbe. Most már nem a régi objektív, szemlélődő, mindent egyformán finom iróniával tekintő művész, ki csak a dolgok megértésére, megismerésére törekszik, anélkül, hogy a legkisebb jelét is adná annak, hogy úgy, amint vannak a dolgok, nem jók, hogy azokon változtatni lehetne vagy kellene, hanem ellenkezőleg, mint hajdan Voltaire, oktató, felvilágosító, ösztönző és izgató pártember, ki a nyilvánosság elé áll, harcol, szóval és tollal, agitál, népgyűléseken beszél, munkásiskolákban, népegyetemeken felolvas

és tanít, felvilágosít, izgat a maga meggyőződése mellett. Álljunk meg itt egy pillanatra. Ne méltóztassék azt úgy képzelni, hogy Anatole France, ki hajlott korában, szinte átmenet nélkül, látszólag megtagadva múltjának, egyéniségének legkarakterisztikusabb vonásait, a legmagasabb rendű szkeptikusból egyszerre a legnaivabb hívővé változott volna, ki mintegy isteni divinációval igazságnak ismerte volna fel a szocializmus tanításait, ki azokban fanatikusán hisz, ki ez iránytól az emberiség végleges megváltását várna. Anatole France maradt a régi kételkedő, mindent megértő és mindent megbocsátó gondolkodó, akit azonban az a felismerése irányít, melyről múlt előadásom végén megemlékeztem, hogy t. i. tévedéseink is fejlődést, haladást eredményezhetnek, az emberiség tökéletesítéséhez, boldogabbá tevéséhez hasznosak lehetnek, ha magasabb rendűek, ha finomabbak, mint egy előző kor tévedései, hogy tehát ép oly erővel, ép oly kitartással és szenvedéllyel kell harcolnunk győzelmük érdekében, mintha igazságoknak tartanak, mihelyt egyszer alkalmasaknak látszanak a múlt minden fejlődést megakasztó, minden haladást kizáró, minden életet elfojtó és elsorvasztó ideológiájának kipusztítására. Ezért csatlakozik France a szocialistákhoz, ezért szegődik a legradikálisabb táborhoz, mert ennek segítségével tartja leginkább legyőzhetőnek azt a veszedelmet, mely klerikalizmus és nacionalizmus név alatt az emberi haladás minden előre való lépését megakasztással fenyegeti. Ettől az időtől kezdve s ezen céltől vezéreltetve munkái iránymunkák, melyekben azonban művészetének bámulatos ereje, írói sajátosságának bája egyáltalán nem veszít, hanem még növekedik. Azáltal a különös írói képességével, hogy saját magát, a maga nézeteit úgy képes belevinni munkáiba, hogy szubjektív meggyőződése a legtárgyilagosabb formában nyer kifejezést, eléri, hogy tanító, oktató, felvilágosító regényei, melyekben egy láthatatlan, de mindenütt jelenlevő ellenséggel, a nacionalizmussal és klerikalizmussal harcol, melyekben hadat üzen s Voltairehez hasonló gúnyal és erővel ostorozza hazája mai társadalmi állapotait, a társadalom kegyetlen berendezéseit, véres igazságtalanságait, egyáltalában nem látszanak irányregényeknek, hanem ép oly művészi, ép oly költői alkotó erővel rajzolt korszaképeknek, mintha nem is a saját korunk törekvései, vágyai, személyes érzelmeink, rokon- és ellenszenvaink volnának bennük visszatükröztetve, hanem egy rajtuk kívül álló, idegen kor és társadalom művészi felidézését élveznők bennük. A művészet ereje nagyobb bennük, mint a célzatosság kidomborodása s ép innen van meggyőző, szuggesztív hatásuk. Pedig fejlődésének eme korszakától kezdve csaknem minden munkájában benne fekszik a célzatosság, hogy ébrentartsa az érdeklődést saját korának nagy kérdései, a szociális problémák iránt s hogy éles iróniával tegye harcképtelenné a haladás, az emberiség fejlődésének akadályául szolgáló nacionalistákat. S ez nemcsak szónoki, társadalompolitikai írásaira, hanem szorosabb értelemben

vett szépirodalmi munkásságára is áll. Az a négy regény, mely a *Histoire contemporaine* közös gyűjtőcím alatt megjelent, a *l'Orme du mail*, *le Mannequin d'osier*, *l'Anneau d'amethyste*. *Monsieur Bergeret à Paris*, amelyek voltaképp a vidék korlátolt, egyáltalán nem intelligens életének pontos és finom rajzát nyújtják, a kitérésekben, a bő közbevetésekben a kor aktuális eseményeire és eszmeáramlataira tér ki mindenütt s miközben megismerjük Guitrel abbét, amint Tourcoing megüresedett széke körül kering, Worms-Clavelint, a zsidó prefét-t, Terremondre urat, a kerület összes tudós társaságainak tagját, Cartier de Chalmot generálist, a kardinálist és vikáriusát, Lantaigue abbét, a szeminárium igazgatóját s végül a szelíd, gyöngéd, finom kételkedő Bergeret urat, ki élete szürkeségén elkeseredve, felesége tekintélye, uralma alatt elnyomva, ki legjobb tanítványával csalja meg, rezignáltán nyugszik meg sorsában, megismerjük egyszersmind egy hihetetlen szűk látókörű, kapzsi, önző, vidéki társadalom szinte tudományosan pontos rajzát és lélektanát s közben az író gondoskodik róla, hogy sokszor megsemmisítő gúnnyal tárgyalja le a nacionalista és klerikális felfogás elmaradottságát, társadalomellenes szerepét. Különösen az *Amethystgyűrű* az, hol mesteri módon érvényesül az író gyilkos iróniája, hol bámulatos élethűséggel van megrajzolva, hogy miképp hoz mozgásba isten alázasatos szolgája, a kenetteljes, szerény pap férfiakat, asszonyokat, milyen hihetetlen cselvetéseket sző, hogyan használja mások gyengéit, hibáit fel s hogy illeszti be az elkövetett bűnöket, házasságtöréseket, intrikáinak láncolatába, hogy hozzájuthasson a püspöki gyűrűhöz s hogyan hámozódik ki belőle, mihelyt célját elérte, az igazi lélek, mint pattan ki az alázasatos, meghunyászkodó papból az egyház harcos szolgája, az állam engesztelhetetlen ellensége. Anatole France iróniája legszebb diadalait aratja a klerikális és nacionalista önzés eme leleplezésében, valamint abban a pompás persziflázsban, melyben a 16. század nyelvének, írásmódjának, gondolatmenetének kifogástalan utánköltésével Bergeret úr tárja fel ellenfelének gondolatmenetét, megismertetve a Trublionoknak, a 16. század nacionalistáinak gondolkodását. Még messzebb megy France hazája közállapotainak kigúnyolásában, a royalisták, nacionalisták, klerikálisok lesújtó jellemzésében a *Pinguinek szigetében*. E munka, melynek majdnem mindenik alakja egy Franciaország történetében szereplő egyéniség, szinte hú tükre az ország egész társadalomtörténetének a legrégibb időktől napjainkig s csodás bájjal, a legendák nyelvén a legüdébb naivitással írja le a ködbevesző, történelmileg soha ki nem deríthető államalapítást, a civilizáció kezdetét, gúnyt űzve a komolykodó történetírókból is, kik egész határozottsággal, tudományos pontossággal szeretnek beszélni a soha meg nem ismerhető homályba tűnt múlttról is s a legraffináltabb, legszövevényesebb meséket vegyíti bele, hogy képet nyújtson a hihetetlen fondorlatokról, melyek során az egyének önzése s egyéni érdekek összeütközése alapján dől

el a társadalom fejlődése s nyer megoldást az állam érdeke. Minél inkább közeledik korunkhoz, annál élethivebbek, illetve annál inkább felismerhetők az álnevek alá rejtőző szereplő személyek, nemzetek és események. Sokan egész kis névmutatót készítettek e regényhez, hogy világossá tegyék a szatíra igazi értelmét s ebből mi is felsorolunk egynéhányat. Chatillon neve alatt Boulanger tábornok rejtőzik s szellemi fegyvertársai, Agaric és Cornemuze atyák, a jezsuitákat és kongreganista szerzeteseket jelképezik. Formoze elnök Faure Félix után van mintázva, a *marsouin*-ok alatt a szomszédokat, Angliát és Németországot, Nigritie alatt pedig Marokkót kell érteni. A „80.000 köteg széna esete” a Dreyfus-eset s Pyrot nem más, mint Dreyfus őrnagy, Greateauk tábornok Mercier hadügyminiszter, Colomban neve alá Zola személye van bujtatva, Bidault-Coquille személye mögött pedig maga Anatole France, mások szerint pedig általában az intellektuel-ek típusa rejtőzik. E regény nyújtja legvilágosabb példáját annak az erős szellemi rokonságnak, mely Anatole France és Voltaire között van, mely nemcsak a szellem előkelő finomságában, az írásmód sajtóságos gúnyosságában, az előadás látszólagos naiv, mesterkéletlen egyszerűségében, hanem a kitűzött célok azonosságában is határozott kifejezést nyer, mindkettőnek közös alapeszméje, kitűzött célja az elmék felvilágosítása, a haladás útjának egyengetése, a maradi, a fejlődést akadályozó intézmények, eszmék, irányok, világnézetek s ezeket képviselő személyek csípős jellemzése, ironikus beállítása útján s anélkül, hogy a két író nagyság, jelentőség és hatás tekintetében összemérni akarnók, bátran kimondhatjuk, hogy a Pinguinek szigete méltó utóda Candidenak. Anatole France, mint egykor Voltaire hadat üzen és félelmetes ellenfelévé válik az egyházi uralomnak, épúgy, mint Voltaire, győzhetetlenné válik szellemessége, tudása s bátor szókimondása által, épúgy, mint Voltaire, kérlelhetetlen üldözője ósdi előítéleteknek s nemes, bátor hangú védelmezője az igazságtalanul üldözötteknek. Csakhogy tovább megy, mint Voltaire. Nem elégszik meg a maga Calais esetével s nemcsak egy híressé vált ügy kapcsán világítja meg azokat a szörnyűségeket, melyekkel az igazságszolgáltatás tévedései, egyének bornirtsága, fanatikusossága, tudatlansága, előítéletei, nézetei nyomják agyon a szerencsétlent, ki arra a martiriumra jut, hogy személyével szolgálta eljöttét a megsértett jogrendnek, hanem általánosít, leszáll a szegények, az elhagyottak közé s képzelete alkotásán mutatja be, minő játékszer az igazságszolgáltatás kezében a mai jogrendszer, a mai bizonyítási rendszer mellett az egyén, a magára hagyott, gyámoltalan, ügyefogyott kispolgár és proletár, kinek nincsenek hatalmas barátai, védői és szószólói. A *Crain-quebille* című kis műremek, a maga szelíd, naiv előadási módjával gyilkos erővel gúnyolja ki a mai igazságszolgáltatás, az úgynevezett törvény előtti egyenlőséget, bemutatva a szegény, ártatlan zöldségkereskedőt, mily lesújtóan magára van hagyatva a

a maga gyámoltalanságában, a maga tudatlanságában a bírói székek előtt, holott állítólag százfajta garancia védi a szegényeket és ügyefogyottakat, hogy jogsérelem ne essék rajtuk s milyen egyenlőtlenül keveset nyom az ő szava, az ő igazsága a bírói mérlegelés serpenyőjében, midőn az állami hatalom képviselője, az ostoba, nagyszájú, hiú és hazug rendőr „hivatalos hatalom elleni erőszak”-kal vádolja. S pompás, megkapó satírával mutatja ki, hogy mikép fordul el az ártatlanul elítélt Crainquebille-től, akit 14 napi fogházra ítél a bíró anélkül, hogy bármit tett volna, pusztán azért, mert nem tud beszélni s együgyű, naiv, parasztos beszédét nem tudja és nem akarja megérteni, a maga kis szűkkörű, ósdi előítéletekkel telített társadalma, mikép hagyják magára a „szörnyeteget”, mint pusztul el kis üzlete, mikép megy tönkre existenciája s miképen alakul át a békés, nyugodt, szelidlelkű, alázatos, törvénytisztelő, a hatóságtól remegő kisember, társadalomgyűlölő, törvényt tipró, a hatalmas rendőrt gyűlölő és kigúnyoló anarchistává, kinek legforróbb vágya, hogy a rendőrt s benne az államot megsérthesse s újra börtönbe kerülhessen. Ez a kis novella, melyben Anatole France, minden írói sajátosságának bája szelíd harmóniában egyesül, a maga egyszerű meséjével, szelíd melancholiájával, alakjainak eleven, élethű jellemzésével, objektív, elbeszélő hangjával, s a mögéje rejtőző fájdalmas iróniájával úgy hat, mint egy fájdalmas ostorcsapás, mellyel lelkiismeretünkön végigsuhint egy nagy, mindent átfogó elme és mint egy forró, sós, szívünkre hullatott nehéz könnycsepp, melyet az egész emberiségért ejtett egy meleg, emberszerető lélek.

Anatole France azonban nemcsak szépirodalmi alkotásaival állott a haladás, a szocialista világnézet, radikális törekvések szolgálatába, hanem kimondottan szociológiai munkásságával is. Már fejlődése korábbi szakában sem elégtül ki gazdag lelke a képzelete alkotta lények egész seregének megteremtésével, jellemük, gondolkozásuk megfestésével, hanem szüksége volt rá, hogy tudása és műveltsége fényét, művészetének báját kifejezésre juttassa azokban a benyomásokban is, melyek mások alkotásainak megismerésekor támadtak lelkében. Ezen benyomásait, irodalmi kritikusai működését a *Vie littéraire* négy kötete mutatja, világos bizonyosságát nyújtva annak, hogy finom, kételkedő szelleme ott sem akart örökéletű törvényeket, objektív csálhatatlan igazságokat keresni, hol nem saját, hanem mások képzeletének világát éli végig. S most, írói pályája e második, agitatorikus, küzdő részében sem éri be a szépirodalmi alkotásokkal, nemcsak ezekben adja képét kora társadalmának, irányainak és törekvéseinek, hanem tudása és műveltsége fölös ereje újból a szűkebb értelemben vett kritikusai tevékenységre kényszeríti, csakhogy most nem a szépirodalom, nem a képzelet alkotásainak, hanem az életnek, a valóságnak, a társadalomnak élesszemű, finomérzékű kritikus, ki mindent meglát, mindent észrevesz és semmit sem hallgat el. S az a legcsodálatosabb, hogy míg szépirodalmi mun-

kaiban bámulatosan objektív, kritikai munkáiban leplezetlenül szubjektív. S amint a *Vie littéraire*-ben nem csinál belőle titkot, hogy kritikája szubjektív, hogy nem hisz az esztétika örök törvényeiben, hogy a regényt nem pusztá mesének, hanem szerzője önéletrajzának is tekinti, úgy társadalmi kritikáiban, a beszédeiben, a felolvasásaiban is kidomborodik az a hitvallása, hogy a világot, az embereket, a haladást, a fejlődést csak magunkon keresztül, csak magunkból ismerhetjük meg, s világért sem szabad képzelnünk, hogy a valódi, a tökéletes, a soha felül nem múlható igazságot ismertük meg s hirdetjük. Szubjektivitásának eme elárulásában, leleplezésében rejlik az a csodálatos tünemény, hogy minden, amit ír, beszél, felolvas, meggyőző erővel hat, úgy, hogy szuggerál, lenyűgöz, hipnotizál bennünket, hogy hinnünk kell annak igazságában, amit ő állít. Szembeállítva a maga szubjektív, az életviszonyokból, eseményekből levont meggyőződését, ellenfeleinek vak hitével, százados előítéletek megkövesedett sablonaiiba öntött nézeteivel, fanatikus, a szabad vizsgálódást és kritikát szentségtörésnek tekintő, megdönthetetlen igazságaival, szembetűnővé válik, mennyivel felsőbbrendűek, mennyivel magasztosabbak, mennyivel inkább az élet, a fejlődés, a haladás szolgálatában állók, s így életünkre, az emberiség boldogulására mennyivel hasznosabbak az ő szubjektív meggyőződései, mint ellenfeleinek úgynevezett igazságai. Amit ő állít, azt ő maga vizsgálta meg, s nekünk szabadságunkban és módunkban áll utánanézni, meggyőződni, hogy nem tévedett-e, amit ellenfelei mondanak, az a mások vizsgálódásának, más korok és életviszonyokból levont következtetéseknek fanatikus hittel való átvittele a mai korra és mai életre, tradícióknak konzerválása, a vakhit és osztályérdek önzésével való bebalzsamozása szent múmiákká, melyekhez hozzányúlni, melyeket érinteni és megvizsgálni *tabu*. Anatole France eme társadalomkritikai, szociológiai vizsgálódásai különböző gyűjteményekbe foglalva jelentek meg, így az *Opinions sociales*, *Cahier de la Quinzaine*, *L'église et la république*, melyekhez hozzátevé a Zola sírjánál, s Renan szobrának leleplezésénél tartott beszédeit, Anatole Francet nemcsak, mint nagy író, hanem mint az újkor eszméinek, kívánságainak megértőjét, nem mint szemlélődő, kontemplatív filozófust, hanem mint küzdő, harcos pártebert mutatják be, ki írói nevének fényét odakölcsönzi a szónoknak, tudása és elmélkedései gyümölcsseit odaajándékozva a gyakorlati politikusnak, hogy annál nagyobb legyen az ereje, a hatása, a felvilágosító munkának, melynek szentelte magát, hogy annál több hívet szerezzen a szocialista felfogásnak, s annál jobban gyöngítse a haladás ellenségeit, klerikálisokat, nacionalistákat, s minden egyéb konzervatív árnyalatot. Ebbe az irányba tartozó munkásságának termékeit közös vonás jellemzi, formailag, hogy csaknem valamennyi ily természetű alkotása beszéd alakjába van öntve, tartalmilag pedig, hogy nem elvont filozófemák, hanem valamennyi gyakorlati kérdésekkel, az élet által felvetett napi

eseményekkel, társadalmi, bel- és külpolitikai problémákkal foglalkozik, s az események kapcsán, a szereplő egyéniségek jellemzéséhez fűzve fejt ki nézeteit, melyek az események, a szóban forgó kérdések felé emelkedve, megnyitják a szemeket, világossá teszik az agyakat, s széles prespektívát nyitnak meg a hallgatóság előtt. Beszédeiben gondos figyelmet fordít arra a körülményre, hogy hallgatói közt a társadalom minden osztály képviselve van, hogy e beszédeket nem mindig az intellektuelek, magasabb műveltségű emberek, hanem többnyire munkások, munkások felvilágosítására tartotta, kiknek megnyerésére, tanítására és felvilágosítására nagyobb súlyt helyez, mint az értelmiségére. Beszédei tehát nemcsak a szónok hideg, csak az értelemhez szóló művei, hanem a művészeknek a szívhez, a kedélyre és érzelmekre ható alkotásai is egyúttal. Művészetének minden jellemző vonása érvényesül e beszédekben, s művészetének legjellemzőbb sajátossága, a világosság és egyszerűség sehol nem domborodik ki annyira, mint e beszédekben. Hasonlatokkal, képekkel, parabolákkal dolgozik, hogy hallgatói figyelmét a csaknem érzékelhető képekkel lebilincselje és saját gondolatkörébe csatolja; iróniáját, gúnyolódó szellemét egyre csillogtatja, hogy az érzelmekre hatva, értesse meg gondolatait. Innét van, hogy bár nem szónok, lelkesedést tud kelteni, hogy bár műveltségben hallgatói fölött áll, azok egybe tudnak vele olvadni, hogy bár e beszédekben is örökösen átszillog a régi szkeptikus folytonos tépelődése, mégis hitet tud kelteni, s hallgatóságában nem lehet olyan, legyen bár a legműveltebb vagy legműveletlenebb, ki ne felüldülve, ne bizakodva, s ne meggyőzve hagyná el előadását. Brandes, kit Francéhoz személyes barátsággal is fűz, jelen volt France egy előadásán, melyet Pressensével és Jauresval egy napon tartott a szocialista párt felkérésére a Trocadéro termében. Brandes következőképp jellemzi Franceot mint előadót: „France tulajdonképpen nem beszélt; felolvasott, de színes árnyalataival egy nem nagyon erős, de kellemes és szépen zengő hangnak, mely egyre jobban csengett a teremben. Előadása nem volt oly egyszerű, mint a Pressenséé, mert e beszéd a finom kétkedőnek, különféle árnyalatokkal és fordulatokkal tarkított előadása volt. Talán azért olvassa előadását, mert mint írónak a szívéhez van nőve minden mondat, melyet alkotott, úgy, hogy fájdalmat okozna neki, ha egyet is fel kellene áldozni a pillanat esélyeinek. Stílusa nem tűri el, hogy egyetlen szót is átugorják, vagy felcseréljen. Előadása véges-végig irónia, melyet csak itt-ott szakaszt meg a komolyság, amely annál erősebben hat, mert oly ritka nála. És ez az előadás tetszést szül, elfojtott, visszatartott kacajt és elragadtatást vált ki a hallgatóságban. France beszélni kezd, elmondja, mi történt, egy kérdőjelet alkalmaz és mosolyogni kezdenek — egy felkiáltójelt — és mindenki kényszerítve érzi magát, hogy gondolkozzék felette, egy közbevetést csúsztat mondatába és a zárjelek közt egyszerre mindenki meglátja a szóban forgó ügy minden ostobaságát és gaszágát;

könnyen érthető példáival és mély iróniájával le tudja bilincselni egész hallgatóságát. S ha érdekes volt a szónok eszmemenetét figyelni, nem kevésbé tanulságos volt a hallgatóságot figyelemmel kísérni és szemlélni, miként gyűjtöttak szavai és mint követték az elragadtatás, a tetszés hangos jelei.”

7. Ezzel, ha nagyon vázlatosan is, de mégis megvilágítottam Önök előtt a küzdő, a népjogokért síkra szálló Anatole France alakját is. S bármily nemes, bármily értékes és érdekes is ez az alak: az író, a művész, aki hajlott korában abból a magaságból, emberi tülekedések és politikai torzsalkodások fölé emelkedett pártatlanság bírói székéből, amelybe szkeptikus, ironikus és három nagy kultúrának, a görög, a római és francia műveltségnek teljes összességét felszívó és magába olvasztó lelke emelte, leszáll a mindennapi élet annyi szennyel, durvasággal, támadásokkal, meggyalázásokkal, ellenséges ösztönök felkorbácsolásával járó küzdelmeibe, aki a maga nehéz küzdelmek, egy egész emberi élet szakadatlan munkássága árán szerzett nagyságát, egész világ által tisztelt nevét segítségül adja, odaajándékozza a névteleneknek, a jogtalanoknak és kitagadottaknak, mondom bármely felemelő, magasztos és megindító látvány is ez, azt hiszem, valamennyiünk szemében, mégis arra kérem Önöket, engedjék meg, hogy előadásom befejezéséül pár pillanatra még egyszer visszatérjek a művészhez, s a napi politika mocsaras, ingoványos, mérges gőzöket lehelő talajáról visszavezessem Önöket az üdítő, tiszta és megtisztító levegőhöz, a költészethez. Anatole France, bármily hasznos és nemes szerepet tölt is be, mint a népjogok harcosa, mégis nem mint politikus, mint szociológus, hanem mint író és művész igazi nagyság, s azért a képet, melyet róla rajzolni igyekeztem, ez utóbbi minőségének felidézésével óhajtom befejezni. Eddig még úgyis csak azokat a különösségeket és megcsodálni valókat említettem Önök előtt, melyeket munkáiban találtunk, még meg akarok emlékezni pár szóval azon dolgokról, amiket műveiben nem találtunk. Az első, ami azért ötlük szemünkbe, mert alkotásaiból hiányzik, holott más íróknál úgyszólván domináló elem: a szerelem. Anatole France, talán az egyetlen *Vörös Liliom* kivételével, úgyszólván soha sem írt valódi szerelmi történetet. Regényeinek, elbeszéléseinek, soha sem ez a főmotívuma, hanem ha egyáltalán beszél ez érzésről, az mindig mint epizód, mint mellékes cselekmény illeszkedik be alkotásaiba. E sajátságos, s épen a francia litteratúrában olyan feltűnően ritka jelenség egyik igen karakterisztikus vonása France írói képének, s ez is nagyon sokban hozzájárul, hogy az ő munkái annyira egyéniek, minden más író témáitól annyira elütők, különválók, hogy aki csak egyetlen munkáját olvassa is el, kénytelen észrevenni, hogy egy eredeti, senkit nem utánzó, a hagyományokat, ősi recipéket megvető s új láthatárt nyitó újítóval áll szemben, aki a szépirodalom számára új mezőket akar meghódítani, aki megmutatja, hogy lehet beszélni emberekről, anélkül, hogy úgy tűntetnők fel őket,

mintha semmi egyéb e világon nem érdekelné őket, semmi más nem töltené be érzés- és gondolatvilágukat, mint a szerelem, hogy lehet érdekes, a figyelmet teljesen lebilincselő mesét szőni, érdekes cselekményt, megkapó képeket festeni, anélkül, hogy segítségül kellene venni az ősi mesetémát, a szerelmet, az ősi izgató, a figyelmet ébrentartó és lekötő varázsszert, az erotikát. Nem mintha France érzéketlen lenne ez igazán emberi, az egész világot átfogó és mozgató érzelemmel szemben s nem mintha valami ősi álszemérem tartaná vissza attól, hogy e témáról beszéljen, vagy valami katedrális tudakosság szuggerálná neki, hogy ne tartsa e mélységes emberi érzést magasrendű író tollára méltónak. Ezt Francera igazán nem lehet ráfogni. Talán említettem is már, hogy írásaiból olyan őszinte, egészséges, szinte kissé nyers érzékiség árad, hogy senkit sem hagyhat kétségben aziránt, hogy írójuk egészséges ösztönű, természetes ember, ki minden póz, minden lepel felhasználása nélkül tud beszélni az érzésről s a vele kapcsolatos indulatokról olyan őszintén és olyan nyíltan, mint amilyen nyíltan beszélt erről egy, a miénknél természetesebb és egészségesebb társadalom s mint ahogy valószínűleg fog beszélni a jövőendő felvilágosultabb, tisztább, egészségesebb és természetesebb nevelésben részesülő társadalma. De épen azért, mert világlátású, ősi, természetes ösztönű ember, nem vonja be ez érzéket azzal a titokzatos, sejtelmes, hazug fátyollal, mely az emberiség ez alapösztönét olyan misztikus varázssal fonja körül, mintha valami különösen rejtélyes, nem az egész emberiség, hanem csak a kiválasztottak lelkében megtermő érzéletről volna szó. Epen ellenkezőleg azt tárja elénk, hogy mindnyájunknak ősi, természetes vágya, melytől egyetlen ép, egészséges ember sem menekülhet, melyet elfojtani nem lehet és nem szabad s a Thaisban egy csodálatos hűségű, pszichológiailag mélységesen igaz képet fest arról, hogy az aszkétaság ezerféle önkínzása, önsanyargatása, a szeges övek, a szőröcsuhák, a vérfakasztó korbácsütések, a böjtök soha sem képesek ez ősi, természetes érzéket az emberből kioltni s a legnagyobb önmegtartóztatás, a legájtatosabb szemforgatás mögött, ez érzésnek féktelensége, kínzása és gyönyörűsége a legízűbb, a legpokolibb lánggal lobog. Minthogy azonban világos fejével, átható, mélyen látó szemével letépi a misztikusság és titokzatos hazug, mesterkelt varázsát ez érzésről, visszaállítja, hogy úgy mondjam, leszállítja ez ösztön erejét, súlyát, értékét arra a helyre, melyet az egészséges, normális ember lelkivilágában elfoglal s nem akar nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint aminőt a természet szánt neki. Így aztán kénytelen belátni, hogy az ember egész életét nem tölti be ez érzelem s hogy vannak más, nagyobb, fontosabb az emberiséget jobban érdeklő és izgató problémák annál, hogy Janesi minő megpróbáltatások és minő bonyodalmak, minő lelki rázkódtatások után veszi el Juliskát.

A második vonás, amelynek hiánya rögtön szemünkbe

tűnik az, hogy műveiből teljesen hiányzik a tragikus elem. Azt hiszem, hogy egy olyan komoly, az emberi lelket annyira ismerő, a természetnek ezerféle súllyal ránknehézkedő, kegyetlen erejét oly világosan látó, az embereknek egymás iránti gyilkos közönyét és gyűlölködő indulatait, az ember ezerfajta gyötrelmét, szenvedéseit, kétségeit oly mélyen érző és éreztetni tudó írónál, mint aminő France, ez elemnek hiánya mindnyájunk előtt annyira szembeötlő, hogy szükséges ezt külön hangsúlyozni. De ha föltűnő is, hogy a legnagyobb emberi szenvedést, a leggyötörőbb fájdalmakat, a legmegdöbbentőbb összeomlásokat úgy állítja elénk, hogy még sem látjuk azokat tragédiáknak, hanem természetes, rendjén levő, mindennapi emberi sorsoknak, melyek felett megbékült lélekkel, szelíd részvétellel, csöndes mosollyal térhetünk napirendre, mégis nem hiányossága, nem gyöngesége, hanem természetes következménye írói egyéniségének. Aki annyira megérzi az embernek, az egyénnek parány voltát, aki annyira látja azt a jelentéktelen törpeséget, amelyben az ember a nagy mindenséggel szemben áll, s aki oly mélyen belátott abba a szövevényes, bonyolult szerkezetbe, mely az egyént az egész világegyetemmel egy szoros egységbe fűzi, az az egyén szenvedésében, gyötrelmében, bukásában és pusztulásában nem találhat semmi megdöbbentőt, semmi rettenetességet, semmi tragikusát, mert jól látja, hogy azok a szenvedések, azok a gyötrelmek csak annak a paránynak, az embernek torzítóan nagyító szemében növekednek olyan óriási jelentőségűvé, hogy a világ központjának érezve magát, tragédiának lássa a maga fájdalmas sorsát, a valóságban nem történt semmi, az emberiség fejlődik, a világ mozog tovább, s hogy az egyén bukása, még oly siralmas pusztulása nem jelent egyebet, minthogy egy óriási nagy testben egy atom félreállott, hogy helyet adjon a másoknak. Ezért, ha résztvevő szívvel nézi is az emberi szenvedést, szelíd humorával, finom iróniájával háritja el a szentimentális ellágyulás érzését, s derült lelkének objektív hűséggel mutató tükrében pillantva meg a vergődő emberi lelkeket megóv bennünket attól, hogy tragédiának lássuk balsorsunkat, s rávezet bennünket annak az igazságának megértésére, melyről múlt előadásomban bővebben szóltam, hogy annak számára, ki a dolgok fölé képes emelkedni, ki nemcsak a részeket, hanem az egészet, az egyetlenest képes áttekinteni, a rosszban is jó rejlik.

Ezzel be is fejeztem mondani valóimat. Magam tudom legjobban, hogy milyen hiányos, milyen vázlatos a kép, melyet ez íróról rajzoltam s világosan érzem, hogy nem egy plasztikus, az elevenség erejével ható szobor, csak egy halvány, elmosódó silhouette verődhetett Önök elé mondataim tömegéből. Mentségemül szolgáljon, hogy a rövid idő, melyet nekem szentelni szívesek voltak, nálam nagyobb képességű embernek sem igen tehetné lehetővé, hogy pontos, teljesen felismerhető képet rajzoljon róla, továbbá az, amit most, előadásom végén kissé hangsúlyoznom kell, hogy előadásom főleg és elsősorban azok számára

szól, kik Francét nem ismerik, nem pedig azok számára, kik őt ismerik. Akik ismerik, azok előtt őt nem kell magyarázni, ismertetni, mert ugyan ki tudná őt jobban magyarázni, megvilágítani, megismertetni és megszerettetni, mint ő maga, az ő világos, egyszerű, művészi stílusával, bámulatos finomságával. E céлом érdekében kénytelen voltam apró darabokra, különálló részekre szakítani előadásomat, hogy minél több oldalról mutassam be azok előtt, kik nem ismerik. Tudom, hogy ez a művészi egységesség rovására megy, de hát néha szükséges, hogy mozaik kövekből rakjunk össze egy arcképet. S hogy azok, kik a régi iskola szabályai szerint az író jellemzésénél elengedhetetlennek tartják az életrajzot, ne vádolhassanak meg azzal, hogy íme, még ennek az alapkötelességemnek sem tettem eleget, befejezésül mondjuk meg tehát:

E név: Anatole France, csak írói álnév; az író igazi neve: Thibaut Anatole; fia egy párisi kis könyvkereskedőnek, Thibaut Ferencnek. Párisban született, ott él és dolgozik és holnapután lesz 67 éves.

Határkérdések

A fajnemesítés (eugénika) problémái*

Doktor Sándor a problémát, a faj tudatos javítását ma még túlnagynak tartja ahhoz, hogy végérvényes tétéleket lehetne formulázni. A primitív ősembertől fogva mostanig a faj óriásit haladt mintegy magától, oly törvények és erők befolyása alatt, melyeknek csak ma fogtunk a kinyomozásához. Hogy haladását ezután tudatosan irányíthassuk, ehhez ma még elégtelenek az ismereteink. De annyi kétségtelen a múltból, hogy haladás és a faj fejlődése ahhoz van kötve, ami az embert a többi élőktől leginkább megkülönbözteti: az agyvelő és a szellemi élet fejlődéséhez. Így pedig nem áll meg Galtonnak és iskolájának az a tétéle, hogy a fajjavításban fő az öröklés, mert a szerzett tulajdonságok át nem örökíthetők. Csak gondoljuk meg, hogy az idősebb nemzedék nem csupán szervezeti tulajdonságokat hagy maga után ivadékaira, hanem szellemi értékeket is, melyek a faj közös szellemi kincseit gyarapítva, javulására szintén szolgálnak. Petőfi, Széchenyi, Kossuth, Semmelweiss nemcsak azzal járultak a faj javításához vagy rontásához, amit ivadékaikra hagytak, hanem sokkal inkább szerzett szellemi kincseikkel. Az ifjabb nemzedék pedig nemcsak szülőitől örököl és nemcsak szervezeti tulajdonságokat, hanem az összes előbbi nemzedéktől szellemi javakat, szokásokat, ízlést, életmódot, melyek a faj szempontjából is fontosak, mert az öröklött szervezeti sajátosságokat is módosíthatják s a tudatos fajjavításban annál nagyobb jelentőségűek, mert gyorsabban, már egy nemzedék alatt is megváltozhatnak — tervszerű neveléssel, itt van helyén megállapítani, amit már bizonyítani is próbálnak, hogy t. i. az energia megmaradása a szellemi világban is érvényes és még az ivadék nélkül elhalt egyén szellemi szerzett értékei sem vesznek kárba a fajra nézve s másfelől, hogy még a kisember szűkkörű szellemi élete sem megy veszendőbe a fajra nézve nyom nélkül. Így lesz, hogy az egyik csupán vagy főként ivadé-

*Itt kezdjük meg a Társadalomtudományi Társaságban lefolyt eugenikai vita alkalmával tartott felszólalások részletes kivonatának közlését a felszólalások sorrendjében.

kaira való átörökítés, a másik csupán vagy főként szerzett szellemi értékeivel járul hozzá a faj javításához vagy rontásához. Az ivadék közül is egyik főként csak örökölt tőkét, a másik inkább szerzett javait forgatja a faj javára vagy kárára. A múltban és alacsonyabb kultúrszínvonalon lehet, hogy az előbbi eset van többségben, magasabb kultúrfokon talán az utóbbi.

Nem áll meg az sem, hogy ma a fajt a degeneráció veszedelme fenyegetné. Tény az, hogy minden dolognak két oldala van, csak ne zárkózzunk el mind a kettő megismerése elől. Mai ismereteinkkel nem tudjuk még biztosan, jó-e vagy rossz valamely tulajdonság vagy jelenség a fajra nézve. Legtöbbször sem nem abszolúte rossz, sem nem abszolúte jó.

Csak egy példán akarja ezt megvilágítani: a neo-malthuzianizmus, az egy-két gyermekrendszer példáján. Csak elítélni, csak kárhoztatni ezt sem helyes, ép oly kevéssé, mint a természet jelenségeit, az eső vagy a szél járását. Hasonlít az álláspont a Xerxeséhez, aki megkorbácsoltatta a tengert, mikor győzhetetlen hadserégét elnyelte.

„Örült és felfordított kiválasztás”, mondja Forel tüzesen, „hogy ma a magasabb műveltségűek a nemgyermekrendszer útján kihalnak, ellenben a lumpenproletariátus a 12 gyermekrendszer révén szaporodik.” Nem tudom, nem az életnek van-e itt is igaza, mikor ezt így hozza magával, inkább, mint a tudósoknak, akik ezt több buzgósággal, mint tárgyilagossággal így ostorozza. A mai „magasabb műveltség” igen gyakran párosul a nőben, pl. az anyai érzés meggyengülésével, a férfiban antiszociális tulajdonságokkal, melyeket a tudós nem vesz észre, vagy nem tart oly súlyosaknak, mint az élet, mely kihalásra kárhoztatja e típusokat mindaddig, míg jobbak nem kerülnek helyükbe.

Eddig sem volt a legtökéletesebb a faj szaporodása, mert nagy anyagvesztéssel dolgozott, mint a tökéletlen gép nagy üzemvesztéssel dolgozik: mentül többet termel, hogy ha sok pusztul is, mentül több maradjon meg. Ennek volt kifejezője az a közfelfogás, hogy gyerekből, tényérből sose sok. Nem frivol ez? Nem jó oldala-e a neo-malthuziánus gyakorlatnak a faj szempontjából is, ha a gyermek nagyobb megbecsülésére tanítja az embert?

Azután a gonosz bálákat, meg mindenféle hirdetett óvszereket okolják a túlbuzgó ostorozók a neo-malthuzianus gyakorlatért. De itt is hamis nyomon tévednek. Ezek ép oly kevéssé válhatnak társadalmi intézménnyé, mint az orvosi beavatkozás sem, mellyel eugenikusok szeretnék az alkalmatlanok szaporodását korlátozni. Más van a jelenség mögött: új módja a nemi életnek, mely a jövőben oly nagy jelentőségre emelkedhetik ép a fajjavítás szempontjából, hogy ma még beláthatatlan. Talán az ősi múltban, mikor az ember arra jött rá, hogy az ivadéknak apja is kell, hogy legyen s e megismerésből folyólag egész gazdasági rendjét megváltoztatta s az ősi kommunizmusról a magántulajdon rendszerére tért át: talán az a momentum ért fel jelentő-

ségben a szemeink előtt ma kibontakozóval, mely nem véletlenül merül fel épen ma a kollektív tulajdon és gazdasági rend hajnalán. Nemcsak egy pár ezer éves vallás-erkölesi felfogással szakítást jelent ez az új nemi élet, hanem szakítást a még ősbibb állati örökséggel is. Így tekintve pedig a fajra nézve fontosabb a jelenségnek e ma még elrejtett része, mint a látható, mely olyan nagy port ver föl: az egy-két gyermekrendszer.

Igaz, hogy durva empirikus eszköz a neo-malthuzianizmus a fajszaporítás szempontjából, de nem fenéki hiba, nem biztos, hogy degeneráció.

Tennivalónk, magatartásunk mi legyen hát a faj javítására: állami beavatkozás vagy eugenikai morál kifejlesztése? Kétségkívül az utóbbi. Ily morál van máris kifejlődőben. E század valóban a gyermek százada.

Lehet továbbá ma is kitűzni a célt, az ideált, mely felé törekedjünk. S ez az ősember erős, mindent elbíró teste párosulva a legmagasabb, legfinomabb szellemi kultúrával.

S minthogy az utolsó 2000 év az embernek csak szellemi, lelki felével törődött, a testét pedig elhanyagolta: a test nevelésére kell vetni magunkat. Utolérni benne a görögöket és folytatni, túlszárnyalni őket abban, hogy mind a szellemi, mind a testi kultúrát, ne csak kiváltságos kisebbségnek, hanem a milliók tömegének juttassuk.

Erre irányul, ha elfogulatlanul figyeljük meg, a fejlődés tendenciája is.

*

Detre László felszólalását azzal kezdte, hogy ha egy új, fejlődésben levő tudomány teóriái által adott konzekvenciákkal van dolgunk, akkor első kötelességünk azt kutatni, hogy azok a következtetések, amelyeket az új tudomány elénk tár, megfelelnek-e régi ismereteinknek, megfelelnek-e a tapasztalaton alapuló tényeknek. Ha megfelelnek, akkor tovább foglalkozhatunk velük, ha azonban nem felelnek meg, akkor elhibázott dolog ezen az alapon építeni; hanem keresnünk kell vagy a módszer hibáit, vagy meg kell elégednünk azzal, hogy az új módszer nem szolgálhat további kutatások alapjául. Amikor ezt a kissé erősnek látszó kritikát gyakorolja az új tudományon, teljesen tisztában van a nehéz feladattal, mellyel szemben áll. Azonban, aki biológiai tanulmányokkal foglalkozik, nem járhat el másképen. Szólo kezdetben is azt kereste, hogy az eugenika következtetései nem állnak-e ellentétben az adatokkal, melyeket az exakt kutatások és megfigyelések alapján nyertünk. És azt látta, hogy igenis vannak ellentétek. Ezekre kíván rámutatni. Ami leginkább ragadta meg a figyelmét az ugyanaz, amit Doktor Sándor úr is kifejtett. Mert hiszen minden orvosnak ez kapja meg a figyelmét, hogy az az iskola, amely az eugenikának matematikai alapjait megismertette velünk, körülbelül szakít azzal, amit mi a szerzett tulajdonságok örökítésének nevezünk. Legalább is ennek lényegesen csekélyebb

szerepet szán, mint a veleszületett tulajdonságoknak. Kérdezzük azt, vannak-e oly megbízható adataink arra nézve — akár az állat, akár a növényvilágból — hogy a szerzett tulajdonságok örökíthetők. Az emberi nem erre a megfigyelésre nem alkalmas, mert nem ismerjük azokat a tényezőket, melyek az egyén életére, másrészt a csírasejtek megváltozására döntő szereppel bírnak. Az állat- és növényvilágban a helyváltoztatás és egyéb tényezők behatásának irányítása ellenben sokkal inkább kezünkben van, így tehát pontos és precíz megfigyeléseket tehetünk.

A természetben a törvények egy és ugyanazok akár állati vagy növényi sejtről van szó. Pl. Mendel az ő törvényeit növényeken fedezte fel s ezek utóbb az állatvilágra is beigazolódtak.

A baktériumok tanulmányozása megtanított bennünket arra, hogy mesterségesen szerzett tulajdonságok örökletesek lehetnek. Ez a bakteriológiának az alapja. Mesterségesen nevelünk nem kórnemző csírából kórnemzőt, pathogént. És fordítva, pathogénből nem kórnemzőt. Mi tehát a bakteriológia tanulmányozásából vett ama tételt, hogy szerzett tulajdonságok örökíthetők, feltétlenül fenntartjuk az egész élő világra. Már most ezek a tulajdonságok természetesen csakis erőteljes behatások után jöhetnek létre. A hő, villamosság, oxigén, vegyszerek számtalanszor konstatált modifikációt hoznak létre, melyek örökíthetők, sok generáción keresztül. Nem szabad tagadni a szerzett tulajdonságok örökíthetésének tényét. Darwin, ha ma élne, a baktériumokkal illusztrálná ezt a tételt. Kérdés most már, hogy a szerzett tulajdonságok örökítése konstatálható-e a magasabb lényeken. Vegyük az immunitás kérdését. Ha ma beoltunk valakit himlő ellen, akkor 10—15 éven keresztül mentes marad a himlővel szemben, mert a sejtjei olyan anyagot produkálnak, mely a himlő anyagát megsemmisíti. Tudjuk, hogy a legtovább élő sejteknek, az idegsejteknek élete is csak egy pár évig tart. De azok a sejtek, melyek az immunitásban szerepelnek csak hetekig élnek, de az oltáskor szerzett tulajdonságokat tovább örökítik, úgy hogy a századik is még az oltás által szerzett tulajdonságokkal bír. Tehát a szerzett tulajdonságok örökíthetésének ténye az emberre nézve is így mintegy matematikailag kimutatható. Ezen az alapon kételyei vannak amaz eredmény helyessége iránt, melyet az eugenikusok kifejtettek. T. i., hogy a szerzett tulajdonságok örökítése nem játszik szerepet. Ez az első kifogása.

Második kifogása a tuberkulózisra nézve vallott kijelentésekre vonatkozik. A tuberkulózis némely eugenikus szerint ama betegségek közé tartozik, melyek örökletesek. Az újabb kutatások ezt a tételt megdöntötték. Először is a legnagyobb ritkaság, hogy a tuberkulózis átmenjen az embrióba. Azok a módszerek, melyek megengedik, hogy a környezetéből kiemeljük a gyermeket — ha ennek szüksége fenforog — ugyanezek a módszerek a tuberkulózist is kiküszöbölik. Mert nem elég a tuberkulózis kifejlődésére az, hogy az illető egyszer vagy

kétszer lenyel vagy belehel tuberkulózis-bacillusokat. Ellenkezőleg, a legújabb kutatások szerint a gyermekkorban kapott gyenge tuberkulózis (aminő a skrofulózis is), védelmet ad a felnőttnek a tüdőtuberkulózis ellen. Az ismételt fertőzés az, amely az egyetlen veszedelmet jelenti a gyermeknél. Ha mi tehát a gyermeket a tuberkulotikus szülőktől eltávolítjuk, illetőleg ama környezetből, ahol az infekció lehetséges, kivesszük, akkor a gyermeket megmentettük. Az állati tuberkulózisra nézve ez abszolút bizonyossággal ki van mutatva. Egy dán tudós, Bang, a marha-tuberkulózis elterjedésére nézve mutatta be az izolálás törvényeit. Az újszülött borjút elválasztják az anyjától, nem engedik meg, hogy az anyja tejét szopja stb. Ha ez keresztül nem vihető, akkor az anyja tejét csak pasteurizált állapotban engedik meg felhasználni. Eltávolítják az istállóból az összes állatokat, melyek tuberkulotikusok. Az eredmények bámulatosak voltak. Nem szüntette ő meg a fertőzés lehetőségét, de megszüntette az ismételt kontakt-fertőzést. Ezek után keressük azt, hogyha az új tannak vannak olyan konzekvenciái, melyeket mi nem fogadhatunk el, keresnünk kell azokat a hibákat is, melyek becsúsztak és felszólalónak az a véleménye, hogy mi a kezdetnek csak a kezdetén vagyunk. A mérésekben nincsen hiba. Ezek azonban csak kis faktorát világítják meg a problémának, nem veszik tekintetbe ezek a mérések a szerzett tulajdonságok örökítő hatását, másodsor az egész mendelizmust, a recesszív tulajdonságokat; harmadszor pedig nem vesznek figyelembe valamit, az impregnálást, aminek a létezését a biológusok legnagyobb csoportja tagadja, amely azonban törvényszerűségnek látszik. Az impregnálás vagy szaturálás alatt értjük mi azt a változást, mely az anya testében végbe megy a férfitől szerzett tulajdonságok folytán.

Elavult felfogás az, hogy az apától származó elemek tisztán és egyedül a gyermekre bírnak elhatározó befolyással, azaz az apa tulajdonságai csakis a foetusban nyilvánulnak meg. Vannak észleletek, melyek ennek az ellenkezőjét bizonyítják. Ezeket nem a biológusok adták, hanem a tenyésztők, akiknél az eugenikának a szabályai sokkal jobban ismeretesek, mintahogy az emberi eugenikáét csak sejtjük is. Az eb- és lótenyésztők ismerték már ezt. 1821-ben történt, hogy bemutattak a londoni *Royal Society* előtt egy csikót. Ezen az volt a különös, hogy a hátán végig vonult egy sáv, mely a szamár-fajtákra jellegzetes. Patája felett és combján is volt két sáv, mely a zebrára emlékeztetett. Ennek a magyarázata az, hogy egy akkori híres tenyésztő (Earl of Morton) quagga-keresztződést hozott létre. Ez a quagga-ló keresztződés elpusztult. Három évvel azután, hogy a tiszta véru kancát a quaggá-val fedezték, ez a tisztavéru kanca tisztavéru fedezőmentől ellette ezt a csikót, mely a három év előtt fedező quagga (zebra-faj) tulajdonságait mutatta. Nem magyarázható másképen, mint hogy az első állat az anyára egy elhatározó befolyást gyakorolt, mely két év múlva megnyilat-

kozott egy tisztavérű apával való keresztezésnél. Hasonló eredményeket ért el egy neves kinológusunk, Buzzi Félix borz-kutyákkal tett kísérletei nyomán. Amerika egyes államaiban meg van az a törvény, hogy megengedik az abortust, ha egy néger erőszakot követ el egy fehér nőn és ettől teherbe esik. Megengedik az abortust, hogy az a nőt a fekete vérből származó impregnálás veszélyétől megóvják. Ezt a biológusok ma még nem fogadják el. Ellenben a tenyésztők feltétlenül vallják. Magyarázatul szolgálhat az a tény, hogy a gyermek szöveteiből származó egyes sejtek a terhesség alatt az anya szövetébe át vándorolnak; talán ezek viszik be az anya sejtébe az apától származó tényezőt. Azonban, hogy mily mértékben és mikor veszi át az anya az apa tulajdonságait, azt nem tudjuk. Az impregnálás tényét alig lehet tagadni. Ez olyan momentum, melyet nem szabad figyelmen kívül hagyni; talán ily módon érthetővé lesz az a rejtélyes tünet, hogy sok ember tényleg nagyon is elüt tényleges apjától.

Amikor ilyen elhatározó befolyásokkal állunk szemben, akkor az új tudományra embrionális állapotban építeni nem lehet. A gyakorlati élet elének tárja azokat az adatokat, melyek először bizonyítják, hogy a környezet hatása elhatározó nemcsak az illető tulajdonságaira, hanem a következő nemzedékre is, és hogy ezek a tulajdonságok örökletesek Délamerikában, Argentínában a zsidó gyarmatokon látni orosz-lengyel-zsidó szülők ivadékait a második generációban, mint erős, hatalmas *cow-boy*-okat. Már gyermek korukat másként élék le, mint az előző generációk Európában, Orosz- és Lengyelországban a jól tudott nyomortanyákon. Itt a gyermekek 2—3 óras távolságról lóháton járnak az iskolába és nyereg nélkül szőrén ülik meg a lovat. Igen nagy az északamerikai kultúrának is befolyása a bevándorlókra. Clevelandban az orosz zsidó elődök második-harmadik generációját látta felszólaló. Aki ezeknek az ottani családi életét ismeri, nem igen fogadja el, amit ezen teória ellenében az örökítőknék csoportja mond, hogy vérkeveredések állottak elő, melyek mímelik az átalakító hatást a nélkül, hogy az átöröklés törvényeit megdönténék. Ezek ép oly szigorú családias jellegben élnek, mint itthon. Csak egymás közt házasodnak s az illegitim érintkezés sem igen fordul elő. Tehát ez az ellenvetés ki van zárva. S a harmadik generációban alig ismerni rájuk. Hatalmas, erős, hat láb magas legények jellegzetes amerikai arccal. — A mi parasztunk a harmadik generációban szintén elveszti eredeti sajátságait. A szelleme, az energiája megtermékenyül. Ez a délamerikai *cow-boy* és az északamerikai magyar munkás-ivadék mind a környezet elhatározó befolyását mutatják.

Ezek a tapasztalatok arra utalnak, hogy a gyakorlati eugénikában, legalább egyelőre a környezetnek, a gazdasági tényezőknek a befolyása jut kifejezésre, véleménye szerint tehát inkább ezekre kell ma a főszúlyt fektetni, mint ama számokra, melyek nem fedik a tapasztalati tényeket. Az eugénika kérdései elsősorban vagyoni, gazdasági kérdések.

Még valamit: a házasság kérdéséről. A mai rasszok közül kétségtelenül legsikerültebbnek az amerikai rasszot kell tartanunk és ha azt kérdezzük, hogy micsoda az, ami ezt a legszebb rasszot (az amerikaiak) létre hozta, megtaláljuk ezt a test és lélek harmóniájában, egy olyan reformban, amely — azt hiszem — nyitját adja a gyakorlati eugenikának. Ez a házasság reformja. Ott tényleg azok házasodnak, akik szeretik egymást, vonzódnak egymáshoz. Tekintve, hogy az amerikai középosztályban, még pedig mindenütt — kivéve a nagy vagyonúakat — hozomány nincs, ennél fogva nem szerepelnek azon melléktekintetek, amelyek Európában dominálnak. Ott a házasság úgy jön létre, hogy a leány kérdi a férfit, mennyit keres egy héten? Természetesen az ő életfelfogásuk sokkal tisztább és egyenesebb. Szóló úgy látja Schopenhauernak igaza volt, aki a szerelemben nagyon mély természeti törvényt ismert fel. A vonzódás előre determinálja a jövő generáció tökéletesbedését. Amerikában, ahol ez érvényre jut, így látjuk megvalósulni a gyakorlati eugenikát.

*

Apáthy István szerint a faj egészségtana az, amit Galton *Eugénika* névvel jelölt. Némelyek kevés joggal, de sok számítással embertenyésztésnek, mások több joggal és főleg több komolysággal fajnemesítésnek, az emberfaj nemesítésére irányuló törekvésnek mondják. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az új tudományág a kellő élettudományi és társadalomtani alapossággal mire törekedhetik és mit remélhet eredményül, az emberfaj egészségtanának kell mondanunk. Az, amit fajromlásnak neveznek, a faj betegsége s e betegség orvoslásának különleges módjai vannak. A közegészségtan a köz életviszonyainak javításával foglalkozik egészségi szempontból; a faj egészségtana azoknak a megbetegedéseknek elhárításával, melyek nemcsak az egyedek, hanem az egész faj fönmaradását fenyegetik. Törekvéseik sok tekintetben találkoznak, sőt a közegészségügy javítása is egyike a faj egészségtan módszereinek. De vannak az utóbbinak más módszerei is, amelyek részint a társadalomtanba, részint az erkölcsstanba vágnak és van végül egy egészen különleges élettudományi módszere. E módszer a faj fönmaradása tudatos megválogatása és bizonyos, a jövő nemzedékre káros hatásúknak tartható egyedek szaporodásának meggátolása. Az új malthusi tannal mégsem tévesztendő össze.

Ha igaz volna is, amit némelyek állítanak, hogy nem mutatható ki még a művelt nemzetek emberanyagának romlása, azért korántsem volna tárgytalan az a törekvés, mely az emberanyag javítására irányul. Tárgytalanná csak akkor lenne, ha kimutathatók, hogy a dolgok mai rendje, a mai erkölcs és a mai társadalom nemzedékről-nemzedékre növekedő javulást idéz elő. Ilyen vérmes reménységet azonban a legrózsásabban látók sem táplálnak. Számos élettudományi észlelet arra mutat, hogy az élőlények fajai annál kényesebbek, az elbetegedésre annál

inkább hajlandók, minél magasabb fokára jutottak már el a fejlődésnek. Nem egészen mese az az őserő, mely a kevésbé művelt nemzetekben, illetőleg az alsóbb néposztályokban lakozik. De ez az erő csak viszonylagos; csak valaminek a megléte jelöli, ami a műveltebb nemzetekben, illetőleg magasabb osztályokban fogyásnak indult. Különben miért dőlt volna meg a műveletlenebbek támadásai előtt már annyi nagy nemzet; miért halnának ki oly nagy számmal a legelőkelőbb családok, hogy az alsóbb rétegekből előretörőknek adjanak helyet? Ez így van, és általa igen sok fejlődésbeli eredmény vész kárba; a fejlődés útján igen sokat mindig újra kell kezdeni, amit folytatni is lehetett volna. Törvényszerűség nyilatkozik meg abban, hogy így van. De nem törvény, hogy így legyen. Emberi értelemmel elérhetnék, hogy a jövőben többé ne így legyen. A fajegészségtan föladata megmutatni, hogyan volna elérhető. Törekvései tehát függetlenek a fajromlás számszerű megállapításától. Nem is csoda, hogy világszerte annyi érdeklődéssel találkoznak.

Most, a magyar népszámlálás évében, máris nem egy keserű meglepetés után, különösen időszerű reánk nézve a vita, melyet a fajegészségtan kérdései fölött a *Társadalomtudományi Társaság* indított meg, kérdések egész sorát terjesztve élénk. Megkísérli Apáthy is, hogy az alábbiakban azokhoz hozzászóljon. Messze van tőle, hogy mindenikre feleletet adhasson. Némelyikre ma még egyáltalában nem lehet tudományos értékű feleletet találni. Másokra igen különböző lehet a válaszuk aszerint, hogy minő alapelvekből indulunk ki. De hogy a kérdésekhez hozzászólhassunk, először is el kell ismernünk, hogy a mai nemzedéktől joggal kívánunk esetleg nagy áldozatokat is a jövőendő nemzedékek javára. Nagy tévedés azt hinni, hogy a fajegészség kérdéseiben az egyén érdeke ütközik össze az államéval, vagy általában a magánérdek a közérdekkel. Nem lehet azt mondani, hogy az egyén érdeke, a maga számára biztosítható nagyobb jóllét miatt, az egy gyermek, az államé pedig, amelynek sok katonára, sok munkásra és adófizetőre van szüksége, a sok gyermek. A sok gyermek épen úgy lehet az egyén érdekévé, mint az államévé a kevés. A kevés gyermek csak a faj érdekévé nem lehet semmi körülmények között. Mert a faj legfőbb érdeke a fönmaradás; a fönmaradást pedig csak a faj egészsége biztosíthatja s a születések fogyó számának kéréletlenül a faj romlására kell vezetnie. Ha a közjónak sarkalatos követelménye az, hogy mindenki a tőle telhető legtöbb és legjobb munkát végezze, a faj javának époly követelménye, hogy minden emberpár a tőle telhető legjobb utódokat állítsa a maga helyébe. Ez csak úgy lehetséges, ha a tőle telhető legtöbbet hozza is létre. A szülőket semmi sem biztosíthatja arról, hogy az első, vagy az első egy-két gyermeküknél ne volnának sokkal különbek azok a későbbiek, akiknek a megszületését már nem akarják. Vannak, akik az első szülöttet egyáltalában silányabbnak tartják

a többi gyermekeknél. Ha ez még nincs is bebizonyítva, kétségtelenül áll az, hogy, például, húsz emberpártól származó száz utód között igen sokkal több lesz a kiváló egyéniség, mint olyan száz utód között, akik száz egy-gyermekes pártól származtak. S ez annál szomorúbb, mivel a száz egykéből, ha silányabbak is, sokkal több fog a nékik osztályrészüln jutó több szülői gond miatt, életben maradni és megházasodhatni, mint a közül a száz közül, akik húsz sokgyermekű család sarjadékai, így a kiváló egyének arányszáma szükségképen fogy. Minden hajdanta nagy nemzet azon pusztult el, hogy nem termelt többé elegendő számban kiváló fiaikat; hogy egyesek kiválását is inkább a többinek silánysága okozta. A hanyatló korszakok legnagyobb emberei a virágzás korának átlagembereivel sem érnek föl. S a hanyatlás korát minden időkből a fokozódó gyermektelenség jellemezte, mert az maga sem egyéb, mint az élethez való erős akaratnak, az élethez való bátorságnak, az életben magáért az életért való örömmek megfoghatkozása. A fajegészség szempontjából már nagyon értéktelen az az ember, aki önmagára és gyermekeire nézve is csak az anyagi javak, csak az ezekkel megszerezhető mindenféle gyönyörök kedvéért tartja az életet az átélésre érdemesnek. Értékes a faj szempontjából csak az az ember lehet, aki szereti az életet az életért, a munkára s a küzdelemre nyújtott alkalomért. A fajegészségtan kérdéseire csak az ilyen szóljon hozzá; csak az ilyennek van reá erkölcsi jogosítványa. Apáthy attól tart, hogy az ilyen jogosítvány nélkül való hozzászólások el fogják a *Társadalomtudományi Társaság* vitáját erőtlenníteni.

Bármint legyen, a *Társadalomtudományi Társaság*-tól a fajegészségtan s a vele kapcsolatos kérdések fölött rendezett vitát Apáthy igen hasznosnak tartja, már csak azért is, mert talán némi élettudományi ismeretet is nyújt a társadalomtani kérdésekkel foglalkozó íróinknak s az ilyen kérdések iránt érdeklődő közönségünknek.

Ha fejlődésen a szervezetségnek egy magasabb fokára jutást, egyszerűbb alkotásból bonyolultabb létrejöttét értjük, pedig ezt kell értenünk, akkor azt is el kell mondanunk, hogy a természetes kiválogatódás nem idéz elő fejlődést. A fejlődés mindenesetre átalakulás; de nem minden átalakulás fejlődés. Magában véve nem fejlődés, például az alkalmazkodás sem, bármekkora átalakulással és az egyedi tulajdonságoknak bármekkora kifejtésével járjon is. A fejlődés nem is tömegbeli növekedés, mert a fejlődésnek egy-egy magasabb lépcsőfokával igen gyakran a test, vagy az illető testrész tömegének csökkenése függ össze. A fejlődés fogalmának leglényegesebb eleme az, hogy az átalakulás egyszerűbb alkotású szervezetből bonyolultabb alkotásút hozzon létre és mind tökéletesebb munkafelosztásra vezessen a szervezet egyes részei között. Tökéletesebb és nem teljesebb munkafelosztásról szölok, vagyis olyanról, mely nemcsak a fokozott tagolódásban, hanem minden tagnak

az egész alá rendelésben és a tagoknak egymás javára és az egész javára működésében nyilvánul.

A kiválasztás tehát, sem a természetes kiválogatódás, sem a mesterséges — tenyésztő, illetőleg termelő — válogatódás nem emelhet semmiféle szervezetet a fejlődésnek valamely alacsonyabb fokáról egy magasabb fokra. Átalakulásokat azonban, még pedig gyakran igen nagy átalakulásokat valamely meghatározott irányban idézhet elő, illetőleg különleges okokból (pld. az ú. n. mutáció rendjén) létrejött ilyen megváltozásokat állandósíthat. Az előidézett vagy állandósított átalakulás mind teljesebbé váló alkalmazkodottságot jelent; alkalmazkodottságot vagy az életviszonyok követelményeihez, vagy a tenyésztő, illetőleg termelő kívánságaihoz. Az alkalmazkodottság első sorban az életbenmaradást biztosítja, a továbbfejlődésnek pedig legeslegelső feltétele az életbenmaradás. Ezt a tételt elfogadhatjuk, akármi idézi is elő az átalakulásoknak azt a nemét, amelyet fejlődésnek nevezhetünk. A kiválogatódásnak már ebből az okból is igen nagy jelentősége van a fejlődésre vonatkozólag. De van még más, okból is. A fejlődés gyorsasága arányos a faj egészségével. És különösképen, de kimutathatólag, a fejlődéssel bizonyos betegségek járnak. A fejlődés különböző fokain különbözők. Legveszedelmesebbek és legkönnyebben idézik elő a faj kipusztulását a fejlődésnek már elért magasabb fokán. A fejlettségnek bizonyos magasabb fokán lévő fajokra nézve az egyedi különbözőségnek, a különböző egyéniségeknek forrásai mindinkább bedugulnak; a magasabb fejlettséggel csökkenő variabilitás és a degenerációra való fokozott hajlandóság jár. A fejlődésnek, illetőleg a fajok kialakulásának előrehaladásával kapcsolatos csökkenésére a variabilitásnak a kellő nyomatékkal először Daniele Rosa mutatott rá 1899-ben. A Rosa gondolatát tulajdonította el és tette az élet állandóságáról írott legújabb munkájának alapjává a bőbeszédű Félix Le Dantec. A mondott bajoknak egyedüli orvossága a fokozott természetes kiválogatódás, illetőleg a leggondosabb kiválogatás. Mindkettő azt idézi elő, hogy a fajnak mindenkori képviselői, nevezetesen azok, melyek a következő nemzedéket hozzák létre, a lehető legkiválóbb, a legalkalmasabb egyedek legyenek. A legkiválóbb egyedek utódai fogják mutatni a legnagyobb variabilitást s ezzel együtt a legnagyobb képességet a további alkalmazkodásra. Apáthy úgy véli, hogy a faj legkiválóbb képviselőinek éppen az adja meg kiválóságukat, hogy bennük a variabilitás legfőbb forrása még nem apadt el. Hogy mi ez a forrás, arra a továbbiakban reátér. Egyelőre az elmondottakkal csak azt kívánta megállapítani, hogy, ha másnak tartja is a viszonyt a fejlődés és a kiválogatódás között, mint Madzsar József és Fülöp Zsigmond (akik szerint a kiválogatódás idézné elő a fejlődést), ez korántsem gátolja, hogy a kiválogatódásnak a fejlődés szempontjából éppen olyan jelentőséget ne tulajdonítson, mint ők. Ebből pedig következik az is, hogy az eugenikára vonatkozó további kér-

désekben is egyet érthet velük. A művelt nemzetek szaporaságának csökkenő irányzatát s a faj romlására való hajlandóság növekedését ép oly aggodalommal nézi, mint ők s az orvoslásnak nem látja más útját, mint amelyet a természet jelölt ki számunkra. Nem azt, hogy a természetet az emberi társadalomban szabadjára hagyjuk, hanem azt, hogy a természettől megmutatott eszközöket a jövő érdekében tudatosan használjuk.

Apáthy nem tart azokkal, akik a csökkenő szaporaságot a magasabb fejlettség követelményének tartják s azt ezért vagy tétlenül nézik, vagy még inkább csökkenteni akarják. Az betegség, mely ugyan főleg a fejlődés magasabb fokán lepi meg a fajokat, de sem nem következménye az eddigi fejlődésnek, sem még kevésbé föltétele a további fejlődésnek. Azért, hogy a rákos bántalmak főleg érettebb korban szokták az emberi szervezetet megtámadni, azok korántsem a magasabb fejlettség következményei. A nagy halálozási arány a fejlettség alacsonyabb fokának, a nagyon is csekély születési arány a fejlettség magasabb fokának a betegsége. Így van ez az élőlények világában mindenütt. A természetben az előbbeni fokozott kiválogatódásra vezet s így a fejlődést gyorsítja; az utóbbi a kiválogatódást lehetetlenné teszi s előbb-utóbb az illető faj pusztulását okozza. Az emberi társadalomban a nagy halálozási arány, valameddig a születések megfelelő nagy száma áll vele szemben, szintén vezet a legellenállóbbaknak némi kiválogatására; de az emberi szaporaság soha sem lehet akkora, hogy a halál, mint kiválogató tényező, kellő valószínűséggel hagyja meg minden nemzedék legalkalmasabbjait. Minél csekélyebb az anyag, amelyben válogathat, annál nagyobb rész jut a véletlen körülmények pusztító hatásának, amelyek a legjobbat sem kímélik meg s annál kisebb rész az egyéni kiválóságnak, mely a legjobbak fönmaradását biztosítaná. Az embernek tudatosan közbe kell lépnie arra, hogy mindenkire nézve egyenlően kedvező külső körülményeit biztosítsa az életbenmaradásnak: jó közegészségügyet, jó lakást, jó táplálkozást, a testi és szellemi fejlődésnek egyenlő lehetőségeit. Vagyis meg kell szüntetni a helyzetnek azt a kedvezőtleniséget, melyet az emberekre nézve az anyagi javak eloszlásának nagy aránytalansága s az osztályok elkülönültsége idéz elő. Egyaránt meg kell szüntetni a nyomor-
nak és a fényűzésnek pusztító hatásait.

De ez nem elég. Nem elég az egyéni kiválóságot megvédelmezni attól, hogy a véletlen összezúzza. Azt támogatni kell abban, hogy a jövődő nemzedék minél több tagjának adjon életet. Vagyis válogatni kell állandóan és tudatosan. És első sorban ki végezze a válogatás munkáját, melyet a társadalmi rend már lehetővé teendett? Az, akinek a születés és a halál pillanatában a család tagjain kívül legközelebb kellene állania minden embertársához. Az orvosnak.

Az orvos jelentőségét a fajegészségtan követelményeinek

megvalósításában növeli még az a körülmény, hogy nem elég a legkiválóbb törzseket elkülönítenie és szaporodásukat azontúl magára hagyni. A kiválóságnak átka, hogy nem hagy nagy számú, magához hasonló értékű utódot. A legkiválóbbakból alakított párok ivadékában is sok az alsóbbrendű egyed, viszont középszerű egyedektől is származhatnak nagyon kiváló utódok. Minden nemzedékben ki kell válogatni a legkiválóbb egyedeket s megóvni attól, hogy a saját törzsük silányabb egyedeivel alapítsanak családot. Számukra párul más, idegen törzsek legkiválóbbjait kell kikeresni. E követelmények elhanyagolása okozza az uralkodó családok és más legelőkelőbbek időelőtti elsatnyulását és kihalását. Siettetni ezt gyakran a gyermekek csekély száma is, mely kizárja a választékot. Elfeledik, hogy az előkelő származás inkább ritkábban, mint gyakrabban jár előkelő tulajdonságokkal. De a tenyésztő és termelő tudja ezt. Tudja, hogy minden nemzedékben újra meg újra ki kell válogatni a legjobbbat.

Apáthy erre az angol telivér-tenyésztésből hoz föl példát. Hogy a tenyésztő kiválogatás bizonyos dolgokban mily kevésre képes; hogy a tulajdonságok, melyeknek kedvéért a kiválogatás történik, legalább is nem minden esetben fokozhatók egyik nemzedékről a másikra a kiválogatás által: arra meg például fölhozza amerikai tenyésztők (R. Pearl és F. M. Surface) kísérleteit, akik a legjobban tojó tyúkoknak és a legjobban tojó tyúkoktól származott kakasoknak párosítása által 11 év alatt sem voltak képesek olyan tyúkokat tenyészteni, amelyek évente többet tojtak volna, mint alkalmas tartás mellett azok, amelyeket egyáltalában nem válogattak ki. Az észlelt legnagyobb tojóképeség évi 246 tojás volt, s ezt olyan tyúkon észlelték, mely csekély tojóképeségű anyától származott. Évről-évre kiválogatták azokat a tyúkokat, melyek kétszáznál több tojást tojtak annak az évnél november 1-től, amelyben kikeltek a következő év novemberének 1-ig. Ezeket kétszáznál többet tojó tyúkoktól származó kakasokkal párosították. Az így nyert eredmény az lett, hogy a nagy tojóképeségű anyáktól származott tyúkoknak nemcsak hogy nem volt fokozott tojóképeségük, hanem ez a képesség bennük, ellenkezőleg, igen megfogyatkozott.

A kiválogatásnak más a jelentősége. Az, hogy a kiválogatott legalkalmasabbak nemcsak az életbenmaradást, hanem a továbbfejlődést is leginkább biztosítják, amely azonban nem ami tetszésünk és akaratumk szerint irányul. E független továbbfejlődés föltétele, hogy minden fajnak minden nemzedéke a faj legkiválóbb képviselőinek lehető legnagyobb számát tartalmazza. Silány egyedekből álló faj megáll a továbbfejlődés útján. Már pedig minden fajnak van bizonyos hajlandósága az elkorcsosulásra, ha már elérte a fejlődésnek valamely magasabb fokát. Ennek a hajlandóságnak csak egy ellensúlya van: minden adott nemzedékben a legjobbak kiválogatása a következő nemzedék létrehozására, vagy legalább is a faj csekélyebb értékű képvi-

selőinek kirekesztése a következő nemzedék létrehozásának feladatából. Ez ellensúly pedig csak akkor alkalmazható, ha minden nemzedék a lehető legnagyobb számú egyedből és egyéni tulajdonságok szempontjából lehetőleg különböző egyedekből áll. A legkiválóbb egyedek utódaiban legnagyobb az egyéni változatosság. Ezt a Pearl és Surface említett kísérletei is igazolták, jóllehet a kívánatos tulajdonság fokozását a kiválogatás által nem érthették el. Miért? Mert az élettudományi kiválóság csak olyan egyéniséggel jár együtt, amelynek egyéniségi tényezői igen számosak, amely részben megnyilvánult, nagy részben azonban meg nem nyilvánult, de azért átörökíthető tulajdonságok nagy számából tevődik össze. Az ilyen egyéniség utódai aszerint, amint az örökölt és tovább örökíthető tulajdonságokból bennük majd ezek, majd azok nyilvánulnak meg, illetőleg maradnak lappangó állapotban: a kiválóságnak hasonló foka mellett is igen különbözők lesznek. Nagy érdek tehát, hogy a kívánatos egyéniségek minél számosabb utódot hagyjanak: csekély számú utód között csekély valószínűséggel fog akadni olyan, melyben a szülői tulajdonságok kombinációja szintén kiváló egyéniséget fog eredményezni.

Az egyéni kiválóságnak, emberek közt pl. az igazi talentumnak (nem a mindig egyoldalú és alkalmazkodásra képtelen genie-nek, hanem a pld. Goethe-féle kiválóságnak), legjellemzőbb vonása a sokoldalúság s az alkalmazkodó képesség. A körülmények változása megnyilvánulásra készíthet olyan tulajdonságokat, amelyek különben lappangó állapotban maradtak volna. Hogy valakiben mi minden rejlik, azt a változó körülményekhez alkalmazkodni tudása mutatja meg, amit lehetővé addig lappangó tulajdonságok megnyilvánulása tesz. Sok magyar itthon, áldatlan viszonyaink között, nem tudja megmutatni, mit ér; de más körülmények között, külföldön, például Amerikában, kifejti a benne rejlő értékeket. Az az ideális társadalmi rend, amelyben — a köz érdekében — mindenki kiélheti a benne rejlő összes értékeket. De a legkiválóbb egyéniségeknek szűk körön belüli továbbszaporodása az utódoknak elkorcsosulására vezet a tulajdonságok fogyó hajlandósága következtében, aminek sejtteni magyarázatát ismételten igyekeztem megadni, a csírasejtek viselkedésében az úgynevezett praeembryális fejlődés folyama alatt. Ennek orvossága a lehetőleg távol álló, nem rokon, más társadalmi rétegekből származó kiválóságok párosítása.

Darwin valahol megjegyzi, hogy a peer-ek intézményét is lehetne azon az alapon védelmezni, hogy nekik, kiváltságos helyzetüknél fogva módjukban van az alsóbb osztályok legszebb nőit választani feleségül. Galton ehhez hozzáteszi, hogy azért mégis inkább többször, mint kevesebbszer gazdag örökösök után futnak, már pedig a születések statisztikája arra mutat, hogy az ilyenek többnyire kevésbé jól megtermettek, mint más nők. Az igazság az, hogy a házasságok dolgában általában oly szempontok irányadók, melyek a faj javításától idegenek.

Ösztönszerűleg érzett élettudományi szükség nyilatkozik meg azokban a mesékben a királyfiról, aki koldusleányt vesz feleségül, vagy az öreg királyról, aki a vitéz pástorfiúnak adja oda leányát és országát. Nagyon sok úgynevezett rangonaluli házasságban a fajnemesítés szomjúsága a parancsoló érzet, amelyről azonban az illető nem tud magának számot adni. Persze máskor meg degeneráltság és perverzitás idéz elő olyan nemi összeköttetéseket, amelyekben óriási a különösen értelmi és erkölcsi rangkülönbség.

Mindenesetre jó volna, ha a házasságok kötésében több szerep jutna annak az erkölcsnek, mely az egyéni érdek fölé helyezi a faj szeretetét. A szerelem a társadalom jóvoltának s főleg a faj nemesítésnek szempontjából is igen üdvös intézmény. Gyakran hibázhat az is; de általában mégis inkább szolgálja a fajnemesítés érdekeit, mint a házasságkötéseknek jelenleg divatos bármely más rugója.

Itt vetődik föl az a számtalan kérdés, mely a férfi és a nő viszonyára vonatkozik a jövőendő nemzedék létrehozása szempontjából. Kívánatos-e a házasság intézményének fönmaradása s ezzel együtt a család jelenlegi alakjának föntartása? Megoszthatja-e a nő, és hogyan, a maga életét a család szolgálata és egyéb társadalmi föladatok között? Az egynejú vagy a többnejú házasság-e a kívánatosabb a fajnemesítés érdekében? Kívánatos-e a gyermeknevelés gondjának levétele a szülők vállairól, pld. az állami gyermeknevelés útján? És így tovább.

Mindezekkel szemben Apáthy azt hiszi, hogy a családi életnek a mai művelt államokban hagyományos rendjét csak meg kell tisztítani a visszasságoktól, amelyek azt elkorcsosítják. Olyan társadalmi rendet kell sürgetni, mely a szülőkre nézve ne csapássá, hanem áldássá, anyagi javakat és általános tiszteletet hozóvá tegye a nagyszámú gyermeket. Az állam érje be az oktatással; a szülőkre nézve tegye kötelezővé, de lehetővé is a gyermekeik nevelését. A családi érzés a fajnemesítésre fölhasználható hatalmas erők forrása. Az erkölcsnek s az erkölcsnél is parancsolóbb divatnak is karöltve kell járnia az állami intézkedésekkel. A krisztusi erkölcs, pedig már idestova kétezer éve oltogatják az emberbe, korántsem elég a közbiztonság céljaira; az államnak kemény keze is kell hozzá. A fajnemesítés erkölcstana sem tehetne többet. Valamit tehetne még az állam ellenére is. Hisz az antialkoholista mozgalom sem eredménytelen, pedig az állam az alkoholizmus legnagyobb kerítője. Az állam segítségével azonban nagyon hamar megszüntethetné az alkoholizmust. Épen így megvalósíthatná a fajnemesítő erkölcsök az állam megfelelő intézkedéseivel karöltve, főleg pedig egy e hivatását átérző orvosi kar segítségével, az eugenikának legalább elemi követelményeit aránylag rövid idő alatt. Hogy megint divatos kifejezéssel éljünk, junktimot kellene létesíteni a fajnemesítő erkölcs parancsai s a közjólét és közműveltség kívánalmi között. Jó pél-

dával a sokgyermekűségben s a házasságkötéseknek anyagi érdekektől független voltában a legelőkelőbb és legvagyonosabb osztályoknak kellene elől járniok. Az az arisztokrata, akinek magának is csak egy vagy két gyermeke van, s aki a nagy vagyon megosztásától való félelmében többet nem is akar, nem áll a kellő erkölcsi alapon, midőn a munkástól s a paraszttól sok gyermeket követel.

Összefoglalva a mondottakat, kétségtelen valóság, hogy a természetben általában több a születő, mint a táplálék adott vagy elérhető mennyisége mellett megélhető; hogy ezért a megélhetés bizonyos nehézségekkel jár s így csak azok maradnak életben és csak azok állítanak utódokat a maguk helyébe, akik a megélhetés nehézségeivel, hála alkotásuk valamely sajátosságának — vagy a véletlennek — meg tudtak küzdeni. E körülményekből Darwin tudvalevőleg bizonyos nagyon egyszerű, de az élők világára igen fontos következtetéseket vont le. A *Társadalomtudományi Társaságnak* hozzánk intézett egyik kérdése már most az, hogy a megélhetés nehézségeinek, a *struggle for life*-nek Darwin-féle elve s a természetes kiválogatódás játszhatik-e jelentős szerepet az emberi társadalomban. Minden esetre játszik. Hiszen Darwin a tételeket, melyekből saját elméletét levezette, a társadalomtudományból, az egyáltalában nem életbúvár Malthustól vette át. Már most azt az elméletet, mely a társadalomtudományból kiindulva ment át az élettudományba, ne lehessen, sőt ne kelljen, a maga logikus következményeivel visszavezetni és alkalmazni a társadalomtanban, illetőleg a társadalmak életének gyakorlati irányításában? Malthus a maga megállapításaiból arra a következtetésre jutott, hogy a születések fölös számát, mint nagy csapást az emberiségre, el kell kerülni. Darwin-féle megfontolással, épen ellenkezőleg, örvideni kell a születések fölös számának, mert az teszi lehetővé, hogy a megélhetőek a megszületettek közül kiválogatott legjobbak legyenek. Csak az, ha minden adott nemzedékben a legjobbakra bízunk a következő nemzedék egyedeinek létrehozását és ha e következő nemzedék egyedei ismét a lehető legnagyobb számúak és belőlük ismét a legjobbakat lehet a következő nemzedék létrehozóiul kiválogatni: csak ez óvhatja meg az emberi társadalmakat is az elkorcsosulástól. De értsük meg jól, nem ez a kiválogatás idézi elő a továbbfejlődést; ez csak annak a lehetőségét biztosítja, mert biztosítja az életbenmaradást és az egészséget; mert elkerülhetővé teszi a tengődést és a lassú pusztulást. A születések fölös száma tudatos emberi beavatkozás nélkül, magában is valószínűvé teszi némileg a legéletrevalóbbak megmaradását s az életre nem valók pusztulását; de ez nem elég. Az eugenika célja, fölvilágosítani az emberi társadalmat arról, hogy minden olyan társadalmi berendezés, minden olyan szokás, divat vagy erkölcs, mely útját állja a legjobbak kiválogatódásának, aláassa a társadalom jövődjét, eladja a pillanatot,

nemzedék, az egyéni kényelem és önzés tál lencséje fejében a jövőndő nemzedékek üdvösségét, a fejlődést. Utját állja pedig a legjobb kiválogatásának részint azáltal, hogy csökkenti a választékot, részint azáltal, hogy nem válogat. A bajon azonban még a jóllét s a műveltség általánossága sem segíthet anélkül a mainál magasabb erkölcs nélkül, mely az emberek cselekedeteinek irányítójává nem a ma és nem az egyed, hanem a jövőndő nemzedék boldogulását teszi. Nyomatékkal ismétli Apáthy, hogy kell a szellemi s az anyagi javaknak a mainál egyenletesebb és igazságosabb eloszlása; de ép oly nyomatékkal hangoztatja, hogy a ma divatos erkölcsök, az önöségnek mai mértéke mellett a nagyobb jóllét és nagyobb műveltség csak siettetné a társadalmak emberanyagának romlását. Az eugénika végső követelménye röviden az, hogy az emberek minden nemzedékében csak a továbbfejlődés szempontjából leginkább kívánatos egyedek lehessenek a következő nemzedék létrehozóivá és hogy minden nemzedékben elegendő számmal legyenek ilyen értelemben kívánatos egyedek. De a végső követelményhez első lépésül megelégszik az eugénika azzal is, ha a legkevésbé kívánatos egyedek szaporodását meggátolhatja s a kívánatos egyedekét fokozhatja. Ennek a követelménynek megvalósításában sem a fajnemesítő erkölcsök, sem állami beavatkozások magukban nem elegendők. Karöltve megindíthatják az átalakulásoknak azt a sorozatát, mely a jelenleginél jobb társadalmi rendben, boldogabb, jobb és nemesebb emberiséget fog teremteni.

Szemlék és jegyzetek

Nyári Jenő: Az ókor szociológiai megismeréséhez

A társadalomtudományos vizsgálódásoknak egyik hatása, hogy az ő szempontjainak a figyelembevételével a legmaradibb tudomány, az ókorra vonatkozó humanisztikus tudomány is kényszerült arra, hogy ítéleteit perújítás alá vonja.

Nem ugyan a középiskolai tanítás.

Az emberbutító középiskolának a parasztpárti Gracchusok, meg az agrárfeudális szenátuspárti Brutusok ma is a „római szabadság” hősei.

De a tudományos irodalomban ma már mindenki, aki azt akarja, hogy komolyan vegyék, kénytelen a klasszikus ókor dolgait is a gazdasági és társadalmi tömegjelenségek látószögéből vizsgálni.

Még az „ókori régiségek” eddig tisztán leíró, „geometriai rendben előadott” tanítását is megtermékenyíti az evolúció törvényeinek alkalmazása.

Vegyünk egy példát.

Az uralkodó felfogás szerint a kerek épület az őseurópai kultúra formája, melyet a hellénektől a keletről átvett négyszegletes forma szorít ki.

Andersen és Spiers* leírják ugyan a mykenei kerek sírokat, de még nem sejtik az evolúcióra való vonatkozásukat. A legújabb (1905—1908) ásatások azonban megmutatták, hogy az őskori hellén ház is a kerek és a már hosszúkásabb elliptikus formákon át fejlődött négyszegletessé.**

Ezt a hipotézist bizonyossággá emelik a glastonbury-i leletek,*** amelyek a keltáknál egészen azonos evolúciót tüntetnek fel. A leg-

* *Die Architektur von Griechenland und Rom*, angolul 1902, németül Hierseman, Leipzig, 1905. 16. p.

** Gercke és Norden: *Einleitung in die Altertumswissenschaften*. Teubner, Leipzig, 1910. II. k. 15. p. A három kötetre tervezett munka kezelhetőbb Iwan Müller hatalmas *Handbuch-’jáná*), s sokkal modernebb felfogásban van tartva.

*** *Fortnightly Review*, 1910. március 1. W. Shaw Sparrow: *How primitive houses became square and oblong?* Megjegyzem, hogy a 2. és 3. jegyzetben említett megállapítások egymástól egészen függetlenek.

régibb „épület” a földbe vájt és befedett verem, ami kerek, mint a hód építkezése, mint a fészék. A természetben nincs szegletes üreg. A törzsfőnök kerek gunyhóját később ellipsziszalakúra építik, mert így könnyebb a négy ponton és a középben levert cölöpök segítségével befedni; a földbevert négy belső cölöp vezet át a szögletes építkezéshez.

Igy az újabb vizsgálódások a leletek és feliratok kincseiből, s amellet az esztétikai szempontból harmadrangú, s ezért eddig elhanyagolt ókori írók naiv, de annál értékesebb mellékes megjegyzéseiből alkotják meg az ókor modern szemléletét.

Ha a szóbanforgó újabb irodalmi jelenségeken szemlét tartunk, úgy vonatkozásainál, mint értékénél fogva Eduard Meyer ókori történelmének* harmadik kiadásán kell kezdenünk. A legnagyobb élő hellenista műve először 1884-ben jelent meg; az új kiadás azonban korszakos új munka, ami *Elemente der Anthropologie* címen a tudós szociológiai felfogását, történetíró módszerét nyújtja.

A szociális kötelék, a horda régibb, mint az ember, sőt az ember keletkezésének előfeltétele, mert ez tette lehetővé a nagyagyvelő kérgének s ezzel a nyelvnek és a többi intézményeknek a kifejlődését. Míg azonban a többi csoportos állatok közösségei egyneműek és függetlenek, az emberi hordák egymással vonatkozásban állnak (szövetségek) s viszont különböző alcsoportokra (vérrokonság, klán, a görög *fratria*, foglalkozási ágak stb.) oszlanak. Az állam lényegét a genetikus levezetéstől eltekintve, helyesen ismerte fel a stagirai mikor rámutatott, hogy az állam az a legfőbb, mert önmagával beérő közösség, amit a társas emberállat az élet szükségletei kedvéért az alárendelt szociális közösségekből alkot. A kósa vadászhorda már állam. És mivel a horda ősbibb, mint az ember, téves az az általános felfogás, hogy a legrégebb államforma a nemi életet szabályozó vérközösség. A nemi életet a horda, mint a jog alkotója célszerűségi okokból valahogy szabályozza a legkülönbözőbb módon; a patriarchátus, a matriarchátus, a csoportházasság, stb. formájában, amiket azonban nem szabad, mint egymásnak a fejlődő fokozatait felfogni. Ezért történetileg téves Arisztotelész felfogása, mely az államot a család fő apai hatalmából keletkezteti, s helyesebb a rómaiak „*contrat-social*”-szerű felfogása, ami csak annyiban helytelen, hogy a szociális közösség alapját tevő ösztön helyébe történeti aktust képez.

Ami különösen az ú. n. matriarchátust illeti, hangsúlyozza az elnevezés megnevezés voltát, mert hisz a nő fiziológiai alárendeltségénél fogva sehol sem volt uralkodó (Bachofen ginékokráciája a képzelet szülötte), hanem csak azt lehet némely törzseknél megállapítani, hogy az „apa” jogi fogalma ismeretlen, s az öröklés anyai ágon történik, az anyai nagybátyáról.

Ezt az öröklési rendet említi Hérodotosz a likiaiakra, Bion az etiópokra vonatkozólag; általán az indoeurópaiaknál és sémitáknál az apai, az északafrikai hamitáknál az anyai öröklési jogrend az ősi.**

* *Geschichte des Altertums*, I. Cotta, Stuttgart, 1910.

** A kérdés irodalmának szép összeállítását nyújtja Gaston Richard, a bordeauxi egyetem tanára *La femme dans l'histoire* c. könyvében, Paris.

A promiszkuitásnak is sok nyoma van az ókorban; a forrásokban kifejezetten leírt állapotok *survival*-je a spártaiak ismeretes lazább felfogása a házastársi hűséget illetően, ahol a házasságtörés jogi fogalma ismeretlen, a nő átengedése, de sőt a poliandria is gyakori.

Abból, hogy a hellének az örökséget „sorsnak” (klérosz) nevezik, következteti, hogy náluk is a közösség előzte meg az egyéni földtulajdont, bár hangsúlyozza, hogy ily átmenetet egyáltalán nem lehet egyetemes érvénnyel megállapítani.

A szellemi élet terén a legrégebb a vallás keletkezése, mely az embernek az okozatiságot szomjazó ösztönéből ered, a szellemekben és varázslatban való hiten át az istenség és a kultusz fogalmához; ezt a két szakot élesen el kell határolni; ha a csoport valamely szellemet állandó személyiséggel ruház fel, vele állandó viszonyba lép, megjelenik az isten (még ma is: a „magyarok istene”, der Gott der Deutschen). Az istenek lelke valahol lakik, a Sinai hegyén, vagy a neki emelt Hermeszoszlopban, az ostyában, vagy a szent állatban. A totemizmus tehát nem magyarázza meg a vallás keletkezését, hanem ellenkezőleg az állatok tisztelete a vázolt képzetekben nyeri magyarázatát; az őshellének nemcsak állatoktól, hanem sziklától, tölgyfától is lettek (Homérosz). A totemizmussal szemben egyébként is óvatosságra int, mert az eponimnak hitt állatnév gyakran csak fizikai vagy erkölcsi hasonlóságot jelez, máskor épenséggel gúnynév. M. vázolt animisztikus felfogása mellett szembeszáll a vallásnak az ősök tiszteletére való visszavezetése ellen; a sémiták realiztikus felfogása nem hisz a halhatatlanságban, Homérosznál a halottak lelkei erőtlen, nyomom-

Doin, 1909. R. felfogása szerint a matriarchátus az egyetemes régebbi forma, mely törvényszerűen alakul át a patriarchális rendre. A japánok legegyszerűbb törzsének keresztanyja, eponim istensége .Amaterasu istennő; ebből következtet a matriarchátusra; Afrikában, a hereróknál, az anyai ág az irányadó a kasztba való tartozásra. Legtisztabban Szumatra szigetén maradt fenn az anyajog. Wilken hollandus kutató nyomán állítja, hogy a sziget malakkai részén a legkisebb csoport a *szāmandei* család, mely az anyai nagybátya fenhatósága alatt az anyából és gyermekeiből áll; több ily család alkotja a fület a legidősebb családfő (anyai nagybátya) vezetése alatt. Az anyai ágon rokonságban álló falvak köteléke a törzs, a szuku. Szumatra szigetén, ebben a „szociológiai laboratóriumban” találni az átmeneti házassági alakot, az *ambil* házasságot is, mely szintén el van terjedve s melynél a férj az anyai nagybátya fenhatósága alatt él a családban, jóformán rabszolgasorban. Hasonló állapotokat írtak le az indiánok némely törzsénél, az alaszakaiaknál, irokézeknél; mindenütt azonban átmeneti és patriarchális formákat is találni. Hogy a Földközi-tenger kultúrája is ismerte az anyajogot, azzal bizonyítja, hogy a pelazgok a medvét (Árkádiában), a farkast, a lovat imádták, mint eponim istenségeiket, már pedig a totemizmus és az anyajog mindenkor együtt lép fel. Azután Hippokratesz említi, hogy a szanromatáknál (a szlávok ősei?) a leányok is harcolnak s maguk választják férjeiket. Íme a matriarchátus! Teljesen oszteni kell Meyer erős szkepticizmusát az egész intézményt illetően, amit a totemizmusban való hit megrendülése csak fokozhat.

rult árnyak, tiszteletük, gondozásuk a halottak kedvéért van, nem az élőkéért; későbbi, más természetű képzet az is, hogy a törzsisten a nemző ős. A vallásos tradíciók őrzője a papi rend; az újítások mindenkor laikusoktól erednek, akiket a belső meggyőződés ereje hajt, hogy vele szembehelyezkedjenek. A magas kulturális kiképzéshez jutott vallás meghódíthatja az alantabb álló népeket, mint a helléneké az itáliai és kisázsiai kört; viszont a felvilágosodás megrendíti a hitet, s ekkor a primitívebb, még titokzatosnak, közvetlenebbnek érzett kultusz hatol be, mint az oázis Zeüsz-Ammonja és a Mithras a hellenizmusba. Az egyéniség és a tradíciók küzdelme fel-felújul: a próféták ihletét elnyomja a zsidóság léleknélküli, gépies formalizmusa. Minden vallásos ideának azonban csodálatos állandósuló irányzata van; ha elnyomják is, lappang, s váratlanul újból előtör.

A Kr. e. 6. század ionfilozófiájában jelenik meg a vallástól független tudományos gondolkodás, melynek forrása ugyanaz, mint a vallásosságé: az okság szomjuhozása; hordozója a tudósok céhe, mely szintén hagyományokat fejleszt ki, amikkel a reformátornak meg kell küzdenie.

Az egész történelmet két tényező mozgatja. Egyfelől az egyetemes: a külső körülmények, a hagyományok, a tömeg; másfelől az egyéni: az elhatározás, az újítás, a személyiség. Nem lehet Burckhardt-tal azt mondani, hogy az egyéniség csak a reneszánsz-szal kezdődik, sem Schäfer-rel, hogy a középkor volt az egyéniségek kora. Carlyle szerint* „mindaz, amit a világban látunk, nem egyéb, mint a nagy ember gondolatainak megvalósulása, megtestesülése.” Ed. Meyer hangsúlyozza, hogy az egyetemes tényezők mellett nem épen a géniusznak van hatása, hanem az egyéni szereplő akkor jut szóhoz, ha az egyetemes tényezők olyan egyensúlyban vannak, hogy az elhatározás dönt, gyakran egészen közepszerű egyéniségnek az elhatározása; egészen más eset az, amikor a cselekvő csak múlandó hordozója az egyetemes irányzatnak, amikor akárki az adott helyzetben ugyanúgy cselekednék.

Az egyén legmagasabbrendű alkotása az eszme. De hogy megvalósíthassa, segítőkre, követőkre van szüksége; ha érvényesül, belépett az egyetemes tényezők sorába, hagyománnyá válik s új eszmével kerül szembe: ez a történelem tragédiája. Így lesz Jézus tanításából az egyház, amely a vallásos üldözést s ezzel szemben megint a lelkiismeret szabadságának eszméjét, a reformációt idézi elő.

Az antropológiának (Meyernél: szociológia) az a célja, hogy az emberiség fejlődésének törvényeit az empirikus anyagból levezesse; a történettudomány a tényleges történet kívánja megmagyarázni okozati összefüggések kiderítésével, leginkább az analógia módszerével; az eseményhez, mint eredőhöz keresi az erők paralellogrammját.

Az ókor történelme a nyugatázsiai és helléneuropai egységes kultúrkör története a Kr. u. III. századig, a Diocletianus antik államának kialakulásáig; ennek a bukásával kezdődik az újkor, melynek első fázisa az ú. n. germánkeresztény középkor.

* On Heroes (Long, 1905. kiad.) 10. p.

A legnagyobb élő szaktörténész azzal a rezignációval végzi, hogy minden történelmi felismerés valahol, a források elapadásával a megismerhetetlen sivatagjában vész el, hogy végső fokon a történész fantáziája egészítheti csak ki a tudományos megállapítást.

Érdekes, hogy a szaktörténészek a szociológia előrenyomulásával szemben ilyen *capitis deminutio*-val akarják megoltalmazni tudományuk önállóságának jogcímét.

Ugyanezt teszi a francia hellenisták feje, A. Croiset,* ugyanezt Wilamowitz-Moellendorff.**

Ezek a vallások óvatosságra intik a szociológust a történész eredményeinek a felhasználásánál; másrészt egészen világosan látni, hogy mégis csak a szociológia pragmatikus módszerét használják munkaközben.

Croiset kifejezetten beismeri, hogy „amikor a történész az események összefüggését magyarázza, akarva, nem akarva valami szociológiai törvényt alkalmaz”. De a még csak keletkező társadalomtudomány a jelenségeknek csak a tárgyi oldalát, a megfoghatót, a megmérhetőt, a megszámlálható vizsgálja. Általánosításai közt az élő valóság igen nagy része elillan. Ezért a történészeknek nem elegendők a szociológia törvényei; ő a konkrét tény, az egyetlent, az adottat tekinti. Bevallja, hogy a történelem csak féltudomány, nagy szerep jut benne az intuíciónak; újabban elhanyagolják a faji szempontot, a nép saját génuszát, a mi számunkra megfejthetetlen, nem elemezhető valami: az őstörténelem*** eredője.

* Les Démocraties antiques, Flammarion, Paris, 1909.

** Wilamowitz-Moellendorff és B. Niese: *Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer (a Kultur der Gegenwart kötete)*, Teubner, Leipzig, 1910.

*** Croiset hangsúlyozza, hogy a „népjellemet” nemcsak fizikai, hanem szociális okok is alkotják (12. l.), s felfogása ezért alapjában helyes s a legújabb vizsgálódásokkal csupán annyiban áll ellentétben, hogy a „népjellem” keletkezését a történelemelőtti korba helyezi, tehát végtelen hosszú korszakon át nyilván változatlanul tartja. Hogy ez még a szomatikus jellemvonásokra sem áll meg, csak Finot legújabb közleményére utalok a *Contemporary Review* 1911. ápr. számában (*Longheads and broad heads*) F. munkáinak hatása alatt az Egyesült Államok szenátusa bizottságot küldött ki a bevándorlók leszármazói antropológiai tulajdonságainak tanulmányozására. Tudjuk, hogy a fajteoretikusok a koponya két átmérője arányának (hosszúság: szélesség = 100: X) tulajdonítanak döntő fontosságot. Ebből a szempontból a bevándorlók közt a két szélsőséget a zsidók és a szicíliaiak képviselik: az előbbieket kerekfejűek (brahikefűlök), az utóbbiak hosszúkásfejűek (dolihokefűlök). 1200 iskolásgyermeken tett mérések már most azt bizonyítják, hogy az Amerikában született szicíliai és zsidógyerekek indexe egymáshoz közeledik; a délolasz 80.8-ról 82.1-re emelkedik (kerekké lesz), a zsidóé 85-ről 82.3-ra száll alá (megnyúlik) s így mindkettő az amerikai átlagot közelíti meg. A koponya arányaival a szervi összefüggésnél fogva az arcvonások is megfelelően módosulnak. Finot úgy formulázta tételét, hogy a „faj” szinonimja az „országoknak”, a milliónek. Ezek a megfigyelések tehát a szerzett tulajdonságok átöröklődése mellett bizonyítottnak.

Wilamovitz pedig szintén kicsinylőleg kérdi, vajon a „modern szociológiai metafizika a reális valóságot jobban megközelíti-e, mint Platoné és Arisztotelészé?”

Mindkét író sokkal jobban ismeri forrásait, semhogy a hellén történelmet a spártai és az aténi népszellem ellentétességéből akarná megmagyarázni a kedvelt „Lükurgosz és Szolón”-féle párhuzamok mintájára. Hisz az aténi és a lakedaimon prehistóriája nem lehetett különböző!

Mozaikszerű, mint az ión-tengeren elszórt szigeteken és a Balkán sokféle tagolt lejtőin élő, veszekedő, teremtő és elmúló hellénállamocskák világa, az a kép, amit a görög kultúráról Wilamovitz fest, színes, költői. Leგრagyogóbb, legeredetibb a dórszellem ecsetelése; de kiemeli, hogy a heloták jobbágyságán felépülő militarisztikus, feudál-arisztokratikus lovagi erkölcs és szokásjog uralma csak a régebbi általános hellénállapotok megkövülése, amelynek az ión-aténi, azután a továbbfejlesztése.

Croiset legbehatóbban az aténi demokráciát tanulmányozza.

A történelmi kor derengésénél Szolón áll, aki az eupatrida agrárarisztokráciának eladósodott kisbirtokosság terheit csökkenteni (Arisztotelész aténi államának vonatkozó kifejezését inkább így értelmezi a tartozások teljes elengedése helyett), s cenzusos alkotmányt hoz; Peizisztratosz (ha szabad úgy neveznünk) szociálpolitikai ízű abszolutizmusa az átmenet Kleisztenész demokratikus reformjához; Kleisztenész megelőzi a francia forradalmat azzal a nagystílusú politikai rendszabállyal, hogy a hagyományos, arisztokratikus törzskerületeket eltörli s tisztán logikai alapon új közigazgatási felosztást létesít. A Periklész-korabeli tökéletes demokrácia kifejlődését Croiset igen helyesen gazdasági okokra vezeti vissza: az agrárállamocskák fekvésénél fogva, a világ tengeri fuvarozója lesz;* az Iliászban még nem szerepel hadihajó, Héziodosz pedig, a kisgazda, fél a borzasztó tengertől; Atén kereskedelmének fellendülésével tengeri nagyhatalommá lesz, ami ismét az ipar fejlesztésével jár s így nemcsak befolyásos tőkésosztály, hanem aránylag nagyszámú szabad ipari proletariátus is keletkezik; tengerészek, hajóácsok, kötélverők, fémmunkások, akiknek kopácsolása, nagyvárosi lármája Arisztofanészből harsog felénk,** az egész „tengeri söpredék” (nautikosz ochlosz), mint az arisztokratikus írók megvetéssel mondják. Ahol kereskedelmi tőke és városi ipar, ott demokrácia.

A kifejlődött aténi demokráciában a nép a gyűlésen közvetlenül gyakorolja szuverenitását s minden hivatalt, a népgyűlés egy-

*Van der Borcht helyesen jegyzi meg, hogy Anglia gazdagságát erősen passzív kereskedelmi mérlege ellenére a közlekedőipar monopolizálásának köszönheti: a behozott árúkért a fuvardíjbevételekből fizet; az 1910. évi német birodalmi stat. évkönyv szerint 1908 dec. 31-én Nagybritanniának 16.797, Németországnak 1955, Franciaországnak 1608, Olaszországnak (1906 dec. 31.) keresk. gőzhajója volt.

**Hogy a munkamegosztás mennyire haladt, v. ö. hogy Arisztofanésznál már a sisakforgókészítés külön ipar.

(napos elnöki méltóságától (episztatész) a vásári biztosokig az összes polgárok közül sorshúzással rendel ki. Fustel de Coulange ebben az eljárásban, klasszikus tanuk felhívásával, a vallásosság megnyilvánulását látja. Croiset figyelmeztet, ne üljünk fel a régi írók frázisainak; a sorshúzás csak az egyenlőség gondolatának következetes keresztülvitele. Hogy nem bíztak mindent az Istenekre, bizonyítja, hogy a stratégiákat és diplomákat, akikben leginkább volt egyéni rátermettségre és képzettségre szükség, mindvégig választják, nem pedig sorsolják.

Igen szép az a fejezet (190—207 pp.) „amiben azt fejtegeti, mint egészíti ki azt a sorshúzásos, egyenlőséges demokráciát a nagy politikai leaderek (Démosztenezs szerint: a nép tanácsadója, szümbulosz tu dému) vezető szerepe, mint valami kezdetleges (a fejével felelős!) antik minisztérium, vagy, mint egyszer neveztem, mint egy alkalmoszerűen spontán képződő pszeudoszerv; és, mivel a tehetségnek nyitva az út, ez is demokrácia.

A nagy hivatásos politikusokkal megjelent Atén közterén a panama is és az a harcmód, ami az ellenfelet a panamázás vádjával igyekszik megsemmisíteni; valóban, a mai nagy demokráciák példája mutatja, hogy a korrupció még demokratikus állami intézmények hasadékaiban is meg tud férni.*

Croiset értékítélete az, hogy az aténi demokrácia a belső békét külső katasztrófák közepette is megtudta óvni.

Rómáról helyesen állapítja meg, hogy sohasem volt demokratikus alkotmánya; ötszáz éven át a feudál-arisztokratikus szenátus kormányozza, míg azután a proletariátus vállain a katonai abszolútizmus emelkedik fel. Erős világitásba helyezi a római államalakulás legfontosabb intézményét: a néptribunét. A plebs védekező állásban van; a demokrácia Rómában abból áll, hogy a proletariátus kiküzdje magának a vétót.** Ez a jog a modern, teremtő demokráciával szemben a lordokra szállt át . . .

Benedictus Niese pár lapon (id. 208—259) a római történelem rövid, mesteri vázlatát adja. Ez a félszáz lap tartalmasabb, mint a humanisztikus gimnázium ókori történettáitásától eltérő nyolc

* Helyesebben talán azt kell mondani, hogy a demokrácia az, amely a korrupciót leálcázni és üldözni képes. Sokszor hallani azt a nézetet is, hogy a panamának éppen a demokrácia a melegágya. Erre nézve álljon itt Franz Oppenheimer megjegyzése: „Selbst die Korruption Amerikas, so gross sie, absolut genommen, immer ist, gleicht doch nur den Parasiten, die auf der Haut eines gesunden, starken Mannes schmarotzen, während die russische Korruption der Masseninvasion schwer pathogener Bakterien in die Organe selbst vergleichbar ist” (*Theorie d. r. u. pol. Oekonomie*, Berlin, 1910. 707. p.)

** Az persze megesezt, hogy a latifundium felbérelt egy néptribun, aki Ti. Gracchusnak a kisbirtokosság megmentését célzó agrártörvénye ellen emelt vétót, mire a nép Gracchus indítványára a tribunus plebist megfosztotta hivatalától. Ekkor azután az agrárfeudális szenátuspárt vádolta meg Gracchust a szent és sérthetetlen néptribun személyében az alkotmány megsértésével. (Ferrero: *Grandezza e decadenza* I. 80.) Semmi sem új a nap alatt.

éve s mindenkinek el kellene olvasni, mint a Ferrero* első kötetéhez való legjobb bevezetőt.

Róma történetének lényege a császárság koráig a római agrár-történelem. Ennek legújabb és legtudományosabb feldolgozását adja Max Weber hatalmas tanulmánya.**

A történeti idők kezdetén Rómában a súly a falusi gazdálkodáson van; a patrícius gens a városban lakó, de a falun gazdálkodó nemesség; a nagy római háborúk katonasága a paraszt, tisztjei a városi urak. Csak később fejlődik ki a hivatalnok-arisztokrácia, de ezt a gazdasági nemesség képmására alkotják s ezért a római állam egészen a késői korszakig feudális alakulás marad. A plebs a parasztok, a kézművesek, a kereskedők, szegények és meggazdagodottak, akik azért plebejusok, mert a legrégebbi időkben nem tartoztak az előkelő földbirtokos családokhoz. Weber szerint más a kliens, a patrícius jobbágya és más a plebejus. A XII. tábla bizonyítja, hogy a plebejus mint adós, nem mint kliens vívja az osztályharcot. A nemesség érdekében (*pro aris et focis*) vívott háborúk és az uzsora*** tesz tönkre a parasztosztályt és ezek, meg „a nagytőkének az az örök vágya, hogy a nagybirtokosok és így a legelőkelőbbek osztályába lépjen be”,† idézi elő a rabszolgákkal üzött ültetvényes gazdálkodást, a latifundiumot.

A Gracchus-féle mozgalmat W. úgy fogja fel, mint a szabad munka és a rabszolgamunka (a nagybirtok) döntő mérkőzését, mely a *landed interest* diadalával a rabszolgamunka végleges győzelmét jelenti; találunk ugyan elég nagyszámú szabad parasztot, de az ültetvény úgy uralkodik, mint ma a gyár a sok kisiparos közt.

Hogy azután a rabszolgagazdálkodás a császárság alatt mért tűnik el, *ex professo* a történeti materializmus alapján igyekszik megmagyarázni Ettore Ciccotti meszinai egyetemi tanár.††

Megcáfolja azt a legendát, mintha a rabszolgaság eltörlésében az egyháznak bármi része lenne.

* *Grandezza e decadenza di Roma I.: La conquista del' Impero*, Milano, Treves (10-ik ezer, 1909.), és még négy kötet Augusztusig bezárólag. Részletesen ismertette folyóiratunkban Kosa Miklós (1907. feb. és köv.), aki helyesen ítéli meg s csak abban téved, mintha a nagy népszerűsítő olasz író lenne „a járni tanuló gyermek, az egyedülálló újító”, aki a római történetet először leplezte volna le a történelmi materializmus világánál. Az úttörők e részben Max Weber: *Rom. Agrargeschichte*-jával és Ed. Meyer Gracchus-tanulmányaival.

** A Conrad-Lexis-féle *Handwörterbuch d. Staatswissenschaften* I. kötetében (1909.) verbo: *Agrarverhältnisse im Altertum*; egész kötetnyi esszé, teljes repertóriummal.

*** A Rome on ne trouve que du capital productif d'intérêt, du capital usuraire ... Il prête sur gage aux propriétaires, qui dissipent, aux petits producteurs des *instruments de travail*, il les dépouille, dissout la propriété, ruine la production. Salvioli: *Le capitalisme dans le monde ancien*. Paris. Giard, 1906. 238. p.

† Ed. Meyer: *Geschichte der Sklaverei* Drezda, 1898. 35. p.

†† *Il tramonto della schiavitù nel mondo antico* (elfogyott), németül: *Der Untergang der Sklaverei im Altertum*. Berlin, Weber, 1910.

Az evangéliumi emberszeretet elpárolog az alatt a nyomás alatt, ami az egyházat arra kényszeríti, hogy a fennálló társadalomgazdasági milióhöz alkalmazkodjék.

A gangrai zsinat (324) kimondja, hogy: „aki a jámborság örve alatt arra tanítja a rabszolgát, hogy urát ne tisztelje és hogy ne szolgáljon neki szívvvel-lélekkel, átkozott legyen.”

Abban az időben, amikor a rabszolgák felszabadítása gazdasági okokból járványszerűen lép fel, a pogány császárok törvényekkel igyekeznek korlátozni (mint ahogy nálunk a kivándorlást törvénnyel akarják megszüntetni), az egyház pedig zsinati határozattal tiltja az egyházi javakon szolgáló rabszolgák elbocsátását.

Szent Ágoston a rabszolgaságot a bűnre vezeti vissza, s az engedelmisség nála a büntől való megtisztulás eszköze.

Viszont a stoikus Seneca évszázadokkal előbb így ír: „... Rabszolgák, de emberek, rabszolgák, de a mi alázatos barátaink, rabszolgák, tehát osztályosaink a rabszolgaságban, ha meggondolod, mily hatalmas van a végzetnek rajtunk és felettük egyaránt. Gondold meg, hogy a rabszolga ugyanaz alatt az ég alatt születik, lakik, él, lélegzik és hal, mint a többi ember s akkor benne is a szabad embert látod, úgy, mint ő benned is rabszolgát láthat.”

És már Terentiusnál rabszolga mondja a híres szavakat:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto. A rabszolgagazdálkodás teremti a tőkét és a tőke teremti az antik proletariátust.

Mihelyt a tőke és a proletárság adva van, a termelésnek ez a két eleme, egymásnak munkatársa és örök ellensége, a rabszolgaság feleslegessé vált. A városi ipar kifejlődésével jár a *peculium* sajátos jogintézménye. A rabszolgotartó saját érdekében megengedi a rabszolgának, hogy megtakarított tőkécskéjével szatócskodjék, kisipart üzzön; ez a nagyon elterjedt jelenség, ami később nagyobb arányokban is fellép, már átmeneti forma; a pénztőke jelentőségének emelkedésével a kapzsi tulajdonos megengedi, hogy a rabszolga ezzel a megtakarított vagyonkával megvásárolhassa szabadságát; a proletariátus és a felszabadultak osztálya csakhamar elvegyül, összeforr. Sok száz felirat összeállításával kimutatja Ciccotti, hogy ebben a korban minden iparágban rabszolgákat és szabad munkásokat vegyesen találunk. A császárok az abszolút államhatalom gépezetében legszívesebben a köztársasági hagyományoktól ment felszabadultakat alkalmazzák. Helio-gabalusról megvetéssel írják, hogy „tartományi elnökökké, konzulokká, vezérekké felszabadultakat nevezett ki, minden méltóságot beszennyezett”.

A császárság meghódította az ismert világot; akkor igaz volt* hogy *l'empire, c'est la paix*.

A hadiszákmányul felhajtott százazrek elmaradásával a rabszolgák ára hihetetlenül emelkedik, pedig a római pénz folytonos rosszabbítása mutatja, mekkora volt a tőkehiány.

Suetonius írja (Div. Aug. 32), hogy egész fegyveres rablóbandák hurcolták a békés vándort a nagybirtokosok pusztáin álló rabszolgatanyákra, amiket a császár kénytelen volt katonai csapatokkal átkutatni (ami mellesleg érdekesen illusztrálja az arisztokrata történetíró urak nagy haragját az „önkéntényúr” ellen).

A nagybirtok megműveléséről azonban valahogy gondoskodni kellett. Ezért fejlődik ki a szabad kisbérlok osztálya, a kolonusoké, akik felszabadultakból, proletárokból és betelepített barbárokból kerülnek ki és amely intézmény leszármaztatása tisztán a formai oldalt vizsgáló jogtörténészeinek annyi fejtörést okoz.

A szabad munka nagy fontosságát az antik világ vége felé legjobban világítja meg Diocletianus híres hatósági tarifája.*

Mért kellett a Diocletianus alatt teljesen betetőzött nagyszerű antik államnak barbárok csapásai alatt elhanyagolnia? Montesquieu erény- és bűnelmélete még hivatalosan uralkodik. Tudományosabbnak látszik, mert biológiai színezetű az a szintén elterjedt felfogás, ami szerint minden nép életenergiája bizonyos fokon kimerül. Így Wilamovitz (id. 198. p.) a görögökről: „ . . . dass ein jedes Volk die Kraft, Talente zu erzeugen, einmal einbüsst, in dem griechischen scheint diese Zeugungskraft im 2. Jahrhundert zu versiegen”. Hogy az egyén és a nemzetek életének ez a párhuzambaállítás mennyire önkényes és tudományosan meg nem okolható, hangsúlyozza Schallmayer.** S valóban, ha hiszünk a fejlődéstanban, fel kell tennünk, hogy az életet hordozó plazma évmiriádok óta öröklődik; semmi sem magyarázza meg, hogy néhány száz év kultúrája mért tenné tönkre a plazma energiáját?

Az antik világ bukásának nemcsak mesteri képét rajzolja, hanem érdekes tudományos magyarázatát is igyekezik nyújtani Otto Seeck.***

Diocletianus és Constantinus korának a keretében leírja a világbirodalom állapotát. Elsőben az ijesztő elnéptelenedést. A magas kultúra a *standard of living* emelkedéséhez és épen az előrelátóknál, a gazdaságilag és szellemileg kiválóknál a szaporodás mesterséges korlátozásához vezet. Így volt ez Görögországban is. Mikor Atén a perzsák ellen Platainál végső erejét feszíti meg, 8000 embert állít a fel lendülés korában, a peloponézosi háború idején 30.000 szavazatra jogosult polgár van, egy nemzedékkel később a város összes lakossága már csak 20.000. Polübiosz a pun háborúk korában azt írja, hogy az ő korában minden görög család legfeljebb két gyermeket nevelt fel, Plutarkhosz pedig már azt állítja, hogy egész Görögországból alig lehetne 3000 katonát kiállítani, amennyit régen Megara egy-egyében harcba tudott küldeni. Augustus idejében telepíteni kell

**Edictum de pretiis rerum venalium*, 301-ből. Az összes árucikkeken felül külön tarifálja pl. a napszámosok, kőművesek, fémmunkások, borbélyok, festők, pékek, kerékgyártók, öszvérhajcsárok, állatorvosok, fürdőszolgák, tanítók, ügyvédek, írnokok stb. munkáját. A hatósági árszabály áthágására halálbüntetés volt kilátásba helyezve; minthogy Diocletianus igyekezett a törvényt végrehajtani, a forgalom egészen megakadt, ami még nagyobb drágaságot idézett elő (Lactantius szerint.).

***Vererbung und Auslese*². Fischer, Jena, 1910. 300. p.

****Geschichte des Untergangs der Antiken Welt*. Berlin, 1910. I.-III. kötet és 1—3 füzet függelék; az utóbbi az irodalmi és forrásapparátust hozza a kötet lapszámára való utalással, amely beosztás egyesíti a „franciás” és a „németes” tudományos technika előnyért: mindenkor ellenőrizhető s a jegyzetek tömege még sem zavarja az előadás művészi benyomását.

azt a földet, amelynek népfeltele egykor a világot Kisázsától Marseille-ig gyarmatosította.

Itáliában az emberhiány a köztársaság vége felé kezd érezhetővé válni, aminek oka a vidéken a latifundium, a városokban a hiperkultúra. Róma ellátásához Augustus idején 14.600 kl. gabona volt szükséges, Severus alatt már csak 6600. A főváros lakossága tehát kétszáz év alatt felére csökkent.* Pedig a főváros gabonakiosztásával, élvezeteivel még mindig régi vonzóerejét gyakorolja; így hát a birodalomban sem mutatkozik emberfelesleg. Siciliát még Cicero Itália éleskamrájának mondja; Augustus idején a virágzó szigeten a földművelést már a legelőcsordák szorítják ki.

A cenzor prédikál a házasság, mint „szükséges rossz” mellett (*sic!*); a császárok törvényes privilégiumokkal és büntetésekkel igyekeznek a házasságkötések számát fokozni, de mind hiába; a császár kénytelen az előkelő agglagényeknek a „háromgyermekes szülők jogát” adományozni.

Az irodalom teli az emberhiányon való siránkozással.** A rengeteg birodalom határait azonban védelmezni kell; hogy az öserővel szaporodó barbárok nyomását csökkentse, viszont a hadsereg kontingensét kiállíthassa, Marcus Aurelius tömegesen telepít be germánokat, előbb a dunai és rajnai tartományokba, később Itáliába is. Emellett szakadatlan a békés bevándorlás özöne is. Így lassankint a római hadsereg is barbarizálódik. A rómaiak katonai fölénye a Marius óta meghonosított bámulatot kiképzésen, a menetelés és vívás szakszerű tanításán alapult, ami a kitűnő római altiszt műve volt. A barbár segédhadakból ez a fegyelem és képzettség kivesz, eltűnik a taktikai tagoltság, a század, eltűnik maga a római kiképző altiszt, és a római oldalon is, mint a barbárokénál, a fővezérek alatt nyers, fegyelmezetlen tömegek rohannak egymásra; a csata hevében mindgyakoribban egész seregek pártolnak át törzsrókonaikhoz. Egy ilyen római szolgálatban álló condottiere azután egyszerűen elkergeti az utolsó római Augustust. Ez a fejlődés kétségtelenné teszi, hogy a mai francia és dél-európai népekben igen kevés a római, sokkalta több a germán vér. És ha mégis feketék, ez annak az általános jelenségnek tudható be, hogy

*Róma lakosságát csak hozzávetőleg lehet becsülni. Korábbi túlzásokkal szemben a még mindig irányadó Beloch (*Die Bevölkerung der griech.-röm. Welt.* Leipzig, 1885. 400.) Augustus idejében mintegy 870.000-re teszi.

**Ugyanez a jelenség még a franciaországinál is fokozottabb mértékben az Egyesült Államokban. V. ö. Dr. Ludwig Quessel: *Der Rassenselbstmord in den Vereinigten Staaten*, a *Soz. Monatshefte* 1911. ápr. 6. füzetében. Az angol-amerikaiak közt mindjobban terjed a gyermektelenség. Így Boston lakossága közt születés útján az olaszok 79,3, az orosz zsidók 78,7%-kal szaporodnak, a németek 33%-kal; ellenben yankeek 0,8%-nyi apadást mutatnak. Az orvosok 10 dollárért idéznek elő abortust, ami nyílt titok. A gyermektelenség okai közt a nő hihetetlenül magas igényei mellett a hivatalnokosztály életének bizonytalanságát is említi; az ilyen esetleges okok helyett a yankee-faj pusztulása is a történelem indukciójából felénk vigyorgó néphalál törvényszerűsége bizonyítja, aminek oka a család kapitalisztikus szervezete.

a fekete pigmentum, mint domináns vonás, a recesszív szőkét mindenkor kiszorítja. Így van ez a yankeeknél is, akik túlnyomórészt szőke hollandusoktól és angoloktól származnak, némi indián keverékkel, ami azonban már fekete hajszínt idézett elő.

A hellén-római kultúra elhanyaglásának magyarázatára Seeck még egy másik, félig biológiai, félig politikai fogalmat vesz fel. Ez a természetes kiválasztás visszája, a legkiválóbbak mesterséges kiirtása, *die Ausrottung der Besten*. Ez az eredeti felfogás a nagy mű legérdekesebb vonása.

Sokhelyt a paraszt úgy szerzi be a vetőmagot, hogy aratás előtt a gyerekek végigjárják a mezőt s a legmagasabb, legszebb kalászeket kiválogatják; ezeket külön cséplik ki. Ha megfordítva a legjobb növényeket mindig kipusztítanák s a selejtesből vetnének, a termés évről-évre silányabbá lenne.

Ez történt az antik világban. Az apró hellén államocskákban a pártok uralma rövid időközökben váltakozik s egy-egy *régime*-váltásnál az ellentábor vezetőit, tehát a legértelmesebbeket, a legbátrabbakat százzámra irtják ki, kiirtják családostól, mert egy politikai szállóige szerint: „balgata, aki megöli az apát, de megkíméli a fiút”.

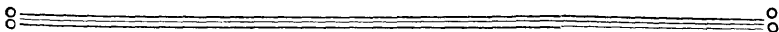
Aki nem hiszi, hogy a szellemileg és erkölcsileg a középszerű fölé emelkedőknek ez a folytonos eliminálása néhány száz év alatt az egész nép színvonalának az alászállását idézheti elő, gondoljon az állattenyésztők sikereire, akik néhány év alatt egész állatfajt átalakítanak.

I. Napoleon másfél évtizeden át kiválogatta a legalább 165 cm. magas fiatalembereket s csontjaikat elszórta a világ csataterein; ez az elimináló kiválasztás az oka annak, hogy a mai francia alacsonytermetű; a katonamérték 1818-ban 157, 1872-ben 154 cm.-re száll alá. Rómában a Gracchusok, Marius és Sulla idején kezdődik ez az emberirtás, a gondolkodni tudóknak és cselekedni merőknak ez a „kiválasztása”. Folytatják a császárok.

A keresztényüldözések is fokozzák ezt az eredményt; a hagyománnyal szakítani, kivált vallási dolgokban, csak a legélénkebb szellemek képesek, a legkritikaibb elmék; és a legkiválóbb karaktereknek kellett lenniök azoknak, akik inkább a veszthelyre mentek, semhogy meggyőződésüket megtagadják. A sokezer őskeresztény kiirtása tehát ép úgy hozzájárult a lakosság szellemi és erkölcsi súlyedéséhez, mint a tiszta katolikus államokban az eretnekek és protestánsok kiirtása.

Az ókor hanyatlását legjobban a népességnek ez a gyávasága jellemzi, gyávaság a gondolkodásban és a cselekvésben; a közép-szerűség, a rutin, a hagyomány veszi át az uralmat . . .

Így a mai tudomány az antik köztársaság „félisteneiben” és a császárkor „elvetemedett szörnyetegeiben” újból feltalálja az örök emberit, s csodálat és gyűlölet helyett megérteni iparkodik.

Bíró Lajos: Bánffy

Volt róla már életében egy legenda: az, hogy bölcsőben nyugtalankodó gyerekeiket vele ijesztgették az oláh anyák. De halála után — már a koporsója mellett — bontogatja szárnyát egy új legenda, hogy vele vigasztalják gyerekeiket a magyar apák. Szeged tájékaról jött a híre, hogy egy keserű kedvű tanyai magyar most félve, azt mondta a fiának: ne búsulj fiam, neked jobb dolgod lesz, velünk van már Bánffy is.

Nem, Bánffy nincs már „velük”. Vagy talán még inkább velük van, mint valaha volt, mint életében valaha lehetett. A koporsójánál mérkőzött meg utoljára a két legenda és voltak hazug siratók, gyászpozával hazudók, akik mindent megtettek, hogy az első legenda győzzön. Az oláh anyák vele rémítették a gyerekeiket.

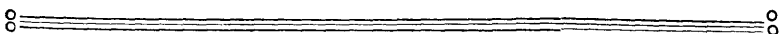
De szemforgató csöcselék! — ez a halott a második legendát tartotta a maga dicsőségének; ez a halott nagy és szent áldozatokkal feledtette el az első legenda hetyke és barbár híreségét; ezt a halottat most, amikor meghalt, nem lehet megpróbálni a maga igazi dicsőségétől, amelyhez életének csodálatos utolsó esztendeiben olyan nagyszerű és felejthetetlen hősiességgel ragaszkodott. A második legenda győz és a második legendával — nem az elsővel — vonul be Bánffy Dezső Magyarország emlékezetébe és a magyar történelembe.

Az első legendától a második legendáig való út: ez az, ami Bánffy életében csodálatos, megindító és nagy emlékezetű. Ennek a példátlan útnak utolsó állomásait mi láttuk. Mi láttuk a hetvenéves Bánffyt — szikár, de törődött, inas, de minden ízében beteg testével — reggel vonatra ülni, délután vidéki népgyűlés tribünjére lépni, este ismét vonatra szállni, hogy hosszú éjszakai út után reggel csak azért lépjen ki a vonatból, mert másik nagy utazás vár rá. Mi láttuk ezt és meghökkenve és megrendülve kérdeztük: mit vár ez a hetvenéves öreg ember, mit vár ez a minden ízében beteg aggastyán még a maga számára? Remegve engedelmeskedő, kimondhatatlan fájdalommal megvert testére miért parancsolja rá ezt a kemény munkát, amelynek a gyümölcsseit ő nem, csak az alföldi tanyák elbutult magyarjai élvezhetik majd egy-két nemzedék elmúltával?

A második legendáért harcolt törődött testével ez a kemény és nagy harcos. Az országért. A jövőért. A... igen, a hazáért. És a jutalma nem lehet más, mint hogy hallgasson el az első legenda és élje a maga színes, nemes és csodálatos életét a második legenda.

Akik hajdan azt mondták róla, hogy Magyarország legbalkánibb politikusa, azoknak igazuk volt. De most nekünk van igazunk, akik azt mondjuk, hogy a legbalkánibb magyar politikusból lett Magyarország legnyugatibb, lett az új Magyarország első európai, első nagystílusú politikusa: aki felismerte, hogy a politikai feltámadást új politikai erők felszabadításával

kell keresni és aki élete utolsó éveiben nem is gondolt többé a maga politikai feltámadására, hanem csak Magyarországra. A második legenda fog győzni. Mert az, hogy hogyan élt, milyen diadalokat aratott, győzelmeiben mennyi híve és bukásában mennyi árulója volt, az már ma is keveset jelent; holnap még kevesebbet, holnapután semmit. De hogy báró Bánffy Dezső, Magyarország volt miniszterelnöke, magyar zászlós úr, egykor kemény magyar oligarcha — osztályának tagjai és minden mai magyar állampolgár között első gyanánt — Magyarország népének áldozta élete utolsó éveit, az jelentőségben és fényben minden nappal növekszik ezentúl. Ma is legenda már, és holnap és holnapután és a hálás magyar demokrácia számára minden időkre: történelem.

Kernstok Károly: Rövid epilógus egy kiállításról

A századvégkörül s így a magyar pikúra is festői élmények és feszültségek nélküli apró kis anyagtréfák, meseötlek, textúrák, vonalvezetések, semmitmondó céltalanságával vajúdott a nem tudom hovában. Nálunk, de Közép-Európában is Piloty és tanítványai sajátították ki az esztétikát, kapkodva klasszikus korok különböző festői között utánzandó példa után. Rövid ötven év alatt végigvagtattak Rafaeltől Giottoig az egész Renaissance-on. Egyikből sem indulva ki, de mohón, felületesen keresve kapcsolatot, külsőségeket siettek átvenni. Csak Franciaországban volt meg, ha rövid megszakítással is, az az egymásutánja a festésnek, a szakadatlan generációk egymásbóli iskolája, művészete. A marseillei görög-francia és avignoni renaissance, Reims, Clonet, Poussin, Dávid, Delacroix, Courbet, Cesanne egyenes vonal, ahol sokszor segített kölcsönhatásával Tizian, vagy Rembrandt, Goya és Greco. A németeknél Dürer után máig nem történik semmi. A vonal megszakadt, csak kölcsönhatásokban tévelyegtek. Pedig Dürertől, a bambergi Henriken át nagy Károly elefántcsont művészetéig lett volna egymásból alakult tapasztalat, művészet. Ez mai napig nem történik meg, Rafael inkább kell az újra dolgozó német festésnek, mint Wohlgemuth s Tiepolo inkább mint Dürer. A magyar festés ennek eddig appendixe, ami Münchenben történik, annak van nálunk is visszhangja. Még Munkácsy is, pedig Parisban kortársa Courbetnek, Cesannenak, Manetnak, folytatja Düsseldorfot, Münchent. Tehát azt az esztétikát, azt a zűrzavart, amelynek legjellemzőbb jellege az, hogy minden tíz évben teljesen felfordul s minden ízében megtagadja elődeit.

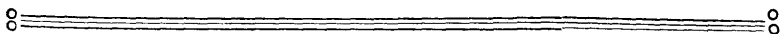
A németek művészetének ez a nagy vajúdása a szociális eredők egyensúlyba jutása után majd megtalálja a maga útját. Mi ettől függetlenül magunkat s a tanulni valót, miután összefüggő tradícióink nincs, keressük ott, hol a tudás tudatos, hol a legerősebb újszerűség organikusan nő ki megelőzőjétől. Matisse nekem rajongott Cesanne-ért, Delacroix-ért, Poussin-ért.

Tisztelte művészetüket s amit bennük megértett, azt megtanulta, és saját élményeivel viszi tovább. Nekünk (de tudja azt minden művészi kultúra nélküli náció is) egyetlen utunk a franciákon át bekapcsolódni a nagy egyenesbe, amelynek kezdete legyen akár a szumir művészet.

Igen jól diszponált művészeinkben látom a nyugtalanságot, a zavart, nem bíznak önönmagukban, félik az ítéletet, úgy vélem azért, mert tehetségükben hiányzik az az egyik eredő, a nagy kompasz, amely elvezesse őket erre az egyenesre, ahol nincs tévelygés, bizonytalanság, ahol megtalálnák a munka harmóniáját. Ezt a kilendítő sebességet nézetem szerint ma a legegyszerűbben egy cesannei tanítás adhatja meg. Cesanne-nak formagazdagsága, térelhelyezése, színrelációi a festésben útmutató, merre kutasson, kísérletezzen valaki, hogy össze-vissza ugrások helyett lépésről-lépésre fejlődve, adatgyűjtve kiadja mindazt, mire tehetsége esetleg képesíti.

Igy pld. a testnek síkelképzelése a legkorlátoltabb határ, amelyen belül a variálhatás a legminimálisabb, míg a testnek a tömegképzelése, az összetevők egymáshoz viszonyulása, átmenetései, elváltozásai a legtágabb alkalmat adják az elképzelésnek s a feldolgozásnak. A színeknek pld. a lehető tisztán alkalmazása nagy skáláját adja az átmenetnek is. A relációknak az elképzelése a komponálásnak adja meg a változatait s gazdagságát, akkor, ha szándékoltan a festőit keresem s az esetleges cselekménnyel nem törődöm vagy nem befolyásoltatom magamat. A nyolcak kiállításán ezt láttam s ezért tartom értékesnek, jelentősnek az idei kiállítást.

A képek között különböző formában és eredményben ez a szándék, ez az eredmény a fontos. Tudatosan akarni művészetet csinálni, tudatosan felhasználni a tanulságokat, nem félve a munkaközi élmények túlzásaitól sem, amelyek a tehetség összetevői közül talán a legértékesebb erőből származnak. Az, hogy a Cesannétól tanulás egyik-másik képen még erősen látszik, az nem baj, csak a teljesen ignoránsok vélik előfejlődés nélkül a legfejlettebbet megérthetni vagy akár megcsinálni. Máig — a legközvetlenebb tanulás — Cesanne-on át jutni a nagy egyenesre, egyetlen, ki ezt nem használja fel.

Kortörténeti jegyzetek

Szociálpolitikai szemle. (*Anglia*, Angliában a kormány szociál-Franciaország, Németország, Itália.) politikai működését az általános biztosítási törvényjavaslattal töltötte be, mely részben egész más alapokon és elveken nyugszik, mint az európai államok hasonló célú törvényei. Evvel is az angol szociálpolitikai törvényhozás nemcsak elérné, amit európai államok e téren eddig produkáltak, hanem jóval megelőzné, szóval a lassú haladás barátainak ismét kellemetlen csalódást okoz. A javaslat a betegség és

munkaképtelenség, másrészt a munkanélküliség elleni biztosítást öleli fel. Utóbbiról már szó volt, a javaslat lényegében nem tér el az ismertetett tervezettől. A betegség és munkaképtelenség elleni biztosítás mindazokra kötelezőleg kiterjedne, akiknek heti keresete a 3 fontot meg nem haladja (72 koronát) 16-tól 65 éves korig. Általában minden biztosított heti 4 pence (60 fillér) járulékot tartozik fizetni, nők csak 3 pence, a munkaadó minden munkása után heti 3 pence-t fizet, az állam heti 2 pence-el járul hozzá a biztosításhoz. Akik két és fél shillingnél többet nem keresnek naponta, csak 3 pence-t; akik két shillinget, kettőt; akik másfél shillinget, csak 1 pence-t fizetnek hetenként. Érdekes rendelkezése a javaslatnak, hogy azokért, akik a rendesnél kevesebb járulékot fizetnek, a különbözetet a munkaadó tartozik megfizetni, úgy, hogy végeredményben minden biztosított után egyenlő összeg fizetettik be, a kedvezmények is egyenlőek (nincsenek napibérosztályok). A biztosítási járulék lerovása bélyegjegyekben történék, a munkaadó lenne a lerovásért felelős. 4 évenként összesen 12 hét nem kell járulékot fizetni. Fakultatív a biztosítás kisiparosoknak és kereskedőknek, akik heti 7, ha nők heti 6 pence-t tartoznának fizetni. A biztosítás közel 14 millió emberre terjedne ki, ehhez járulnának az önként biztosítottak körülbelül 800.000-re becsült számban. A javaslat az anyaság biztosítást is felöleli, feltételévé teszi a kedvezmény élvezésének, hogy a nő a szülést megelőzőleg és követőleg 4 hétig nem megy munkába (külön járulék nem fizetendő). A biztosítási alapból továbbá tuberkulózis leküzdésére szanatóriumokat építenének (fejenként és évenként 1 shilling erre lenne fordítandó, az állam minden biztosított után külön $\frac{1}{3}$ shillinget fordítana ily célra). A javaslat szerint az első három hónapban a táppénz heti 10 shilling lenne (nőknek 7 shilling), a második három hónapban 5 shilling, munkaképtelenség esetén a hetedik hónap kezdetétől heti 5 shilling járadék, addig táppénz (így olvad egybe a betegség és munkaképtelenség elleni biztosítás). A 16—21 éves fiúk csak heti 5 shillinget, leányok 4 shillinget kapnak, 16 éven alul csak ingyenes orvosi kezelés jár. A *friendly society*-k, ha legalább 10.000 tagjuk van, kölcsönös biztosítók, nem nyereszkes vállalatok s legalább a törvényes kedvezményeket nyújtják, ily biztosítással továbbra is foglalkozhatnak. A javaslat egyben megyénként helytartósonként egészségügyi bizottságokat állítana fel, melyek feladata a biztosításra vonatkozó ügykörökön felül közegészségügyi kérdések tanulmányozása, idevágó népszerű felolvasások, oktatás rendezése lenne.

A nőszavazatjavaslatot a képviselőház ismét elfogadta részletes tárgyalásra és megint a plenum elé utalta, mint évek óta, ami a javaslatnak eltemetését jelenti. A szemrehányásokkal szemben, hogy a javaslat letárgyalására elegendő idő engedélyezését ígérte a kormány, megjegyzi, „de nem ebben az ülőszakban”. Ha a nőszavazat híveinek meg volt az az elégtételük, hogy a kormány több tagja a miniszterelnökkel szemben a javaslat mellett szavazott, hasonlóképp a jövő kormány elnöke (az ellenzék vezére), viszont meggyőződhetett arról, hogy egy konzervatív kabinet sem fog kormánykérdést csinálni abból, mert annak leendő primadonna minisztere (Chamberlain) a javaslat ellen foglalt állást, sőt a nőszavazat elleni mozgalomban is exponálja magát.

A budget törvény az idén nem mutat semmi érdekességet, leg-

feljebb az állam kedvező finánciális helyzetének, Nagy-Britannia hatalmas adózóképeségének tanúsága. Az igen megnövekedett igényekkel szemben is többletet tud felmutatni a költségvetés, sőt a biztosítási javaslat költségeit is fedezve látja a rendes állami bevételekkel. Az aggkori nyugdíjtörvény költsége 17 millió fontra emelkedett fel az idén (evvel szemben a szegénységélyzés költségeinek csökkenését várják, ez azonban tisztán a helyhatóságokat tehermentesítené).

A birodalmi konferencia az ellenzéknek újból alkalmat adott a védvámossal összeabroncsolt Nagyobb Britannia eszméjének felmelegítésére. Ugyanaz a Balfour, aki a választásokon az ellenzék programjából e kérdést kikapcsolta, most nagyobb szónokol a sürgősség mellett. Miután pedig a jelenlegi külkereskedelmi forgalom mellett anyagi előnyökkel kecsegtetésről, az ipar megmentéséről stb. nem lehet szó, a nagylelkűt kell játszania. Anglia ne az érdekeket mérlegelje, ne a *do ut des* elvi alapján egyezkedjék gyarmataival, hanem a „családiasság” elvén, hozzon áldozatokat a birodalmi egység érdekében (ez a familiarizmus teóriája, amit bizonyára a jövő évben már tanítani fognak az angol egyetemeken hig lére eszrtve). Az újabb állásfoglalásnak az alkalomtól eltekintve más oka is van. A lordok háza, amely annak idején a Roseberry határozatokat oly szépen megszavazta, most nem akar az unionista párt részéről rákényszerített harakiribe belemenni. Landsdown javaslatának második olvasásánál (ez a javaslat a Roseberry elvein egyáltalán nem ment túl) a konzervatívok igen határozottan állást foglaltak a lordok háza öngyilkossága ellen, különösen nagy ostobaságnak tartván, hogy ők maguk akarják azt. A javaslat a megadott recept szerint a lordok házából kizárná azokat, akik csak születés alapján tagjai. Ezek csak választanak a lordok háza egy részét, más része érdekem alapján lenne tagja, a harmadik részét a képviselőház választaná. A konzervatívok többsége biztosítva lenne így is. Azonban a javaslatot kiegészítené, hogy a két ház meg nem egyezése esetén együttes ülés tartandó, továbbá fontosabb alkotmányi javaslatoknál a referendum dönt a két ház között. Úgy ez a *Reconstitution bill*, mint a *Parliament bill* most kerülnek részletes tárgyalás alá.

Franciaországban a munkásnyugdíjbiztosítási törvény fiaskója okoz a reformereknek nehéz gondokat. A biztosításra kötelezettek összeírásra elenyésző csekély számban jelentkeztek, és az egész bürokráciát megkellett szorítani, hogy az összeírások megtörténhessenek. Az annyi fáradsággal, oly alapos tárgyalások után nagynehezen megszületett törvénynek már végrehajtása kezdő stádiumában való fiaskója demonstrálja a szociálpolitika helytelen útjait, hogy nyugdíjtörvényt alkotni — kötelező befizetések alapul vételével — egymagában, a szociális biztosítás egyéb közvetlen és közeli előnyöket nyújtó ágától elkülönítve igen szerencsétlen gondolat volt, mert egy távoli jövőről gondoskodás, amelyről azt sem lehet tudni, hogy eléri-e a biztosított és nem fizeti-e a maga szempontjából teljesen hiábavalóan a járulékokat — bármily csekély legyen is az egyesektől kívánt áldozat — igen kevés népszerűsége számíthat, ami a törvény végrehajtását a legnagyobb mértékben megnehezíti, működését még nehezkesebbé teszi. A „Champagne” kérdés megoldásának újabb kombinációi sem vezettek sikerre.

Németországban a birodalmi gyűlés most lázas tevékenységet fejt ki. A *Reichsversicherungsgesetz*-javaslat, amely oly sokáig feküdt meg a gyomrárt, nemsokára törvény lesz, az elzászlotaringiai alkotmány-javaslat tárgyában is sikerült megoldást találni. A kormány a plurális választójogtól hajlandó eltekinteni, a tartománynak továbbá a *Bundesrat*-ban is megadja az effektív képviseletet, azonban szavazatai nem számítanak, ha avval nyerne szótöbbséget a *Bundesrat*-ban valamely kérdés, így Poroszország szupremáciája továbbra is biztosítva marad. Úgy a plurális szavazat eljétése, mint a *Bundesrat*-ra vonatkozólag tett engedmény a konzervatívokat igen elkésérítette a kormány ellen, a centrummal való blokkjukat pedig meglazította. A javaslat csak a szociáldemokrata párt támogatásával szavaztatott meg.

Olaszországban egyetlen említésre méltó esemény a bűnvádi perrendtartás javaslat benyújtása, mely a szokott irányban a személyes szabadság garanciáinak megszorításával keresi a bíróság tehermentesítését. A javaslat azonban az esküdtszékek hatáskörét jelentékenyen tágítja, a politikai szabadság ellen közhivatalnokok részéről elkövetett bűncselekményeket is oda utalja. Evvel szemben az esküdtszék teljesben a bíróság befolyása alá állítaná, a verdiktet az elnök jelenlétében hoznák, habár titkos szavazással és vádló és védő is jelen lenne. (S. K.)

A szent forradalom A progresszív gondolatok agyonhallgatásának néma csendjét alig zavarta meg eddig itt-ott egy hang a konzervatív táborban. A legutóbbi időkben ezen a téren óriási változás mutatkozik. A konzervatív írók és szónokok alig írnak és beszélnek egyébről, mint a „szabadgondolkodás”-nak nevezett progresszív törekvésekről. Valóságos szent forradalom ütött ki soraikban.

A „pozitív valláserkölesi világnézet” megmentését célzó háború kürtjét először Tisza István fújta meg szónoklataiban és cikkeiben. Csernoch János Kalocsa érseke a Szent István-társulat közgyűlésén üdvözli Tiszát nemes fellépéséért és a védelmi munkára, sőt a restauráció munkájára hívja fel mindazokat, akik ellen irányulnak a szabadgondolkodásnak minden eddigi ellenséges áramlatnál veszedelmesebb és fenyegetőbb törekvései. Mintha a Pázmány Péter szavai csendülnének fel a huszadik században. Küzdeni kell „a bárány bőrrel bélelt farkasok ellen, mind nyelvünkkel, mind szeges írásunkkal”. S a küzdelem meg is indul minden vonalon.

A halódó magyar parlament ellenforradalmi hangulata már abban a szimpatikus fogadtatásban is megnyilvánult, amelyben a belügyi költségvetés vitája alkalmával a szabadkőműveseket leleplező szónoklatokat részesítette. De ez a hangulat egészen világosan a kultuszvitánál fejeződött ki. Zichy miniszter a Tisza-Csernoch eszmekörében tett hitvallást. Védte a „pozitív hitre alapított világnézet”-et és kikelt a történelmi jogokat nem ismerő, romboló, de építeni nem tudó „destruktív” törekvések ellen. S ezt a beszédet, amelyet Rakovszky István „úttörő”-nek nevezett, hasonló hangok szerinte miniszteri székéből még nem hallatszottak, nemcsak a néppárt fogadta tetszéssel, hanem a munkapárt „liberális” elemei is.

De parlamentünk és uralkodó osztályunk liberalizmusára a Zichy

beszédénél és ennek fogadtatásánál jellemzőbb volt azoknak a felszólalása, akik, ha nem is kifejezetten, de köztudomás szerint a „hagyományos, történelmi, magyar szabadelvűség” álláspontját akarták a kultuszminiszterrel szemben kifejezni. Cseppet sem ejtett bennünket bámulatba, hogy az új „ellenreformáció” megindítója Tisza István gróf, kijelentette, hogy bár nem barátja a „felekezetieskedés”-nek, de szövetséges társa a katolicizmusnak s hogy a valláserkölcsei alapokon nyugvó kultúra érdekében küzd „az egyedül üdvözítő ateizmusnak és kozmopolitizmusnak” veszedelme ellen. Ő, aki nem híve az újabb művészeti irányoknak a modern esztétikában ismeretes szólamokkal védte a felekezeti oktatást, mert az a magyar kultúra képét változtatossabbá, dúsabbá, színesebbé, egyénibbé teszi. (Némely iskolaépületünk düledező romjai is igazolást nyernek így egy magasabb esztétikai világfelfogás alapján.) Kissé meglepőbb volt, hogy gróf Andrassy Gyula „legnagyobb bűn”-nek az „agresszív felleépő szabadgondolkodást” tartja, míg ugyanazon szónok szerint csak „némileg aggaszt engem például, hogy fiatal gyermekektől” a katolikus hittanárok „egész életre szóló ígéretet kérnek”. S ez az aggodalom is első-sorban az ígéret párbajellenes részének szól! S ha hozzátesszük még, hogy Andrassy gróf a felekezeti oktatás eltörlését bár elvben helyesli, gyakorlatban kivihetetlennek tartja s hogy Molnár apátban megtanulta az igaz keresztény szeretetet tisztelni, akkor természetesnek fogjuk találni, hogy a „liberalizmus” vezérszónokának beszéde a *Budapesti Hírlap* szerint „megtalálta az utat minden gondolkodó magyar ember szívéhez és értelméhez” s hogy az *Alkotmány* szerint „gróf Andrassy Gyulától múltja, a liberalizmussal való kacérokodása miatt ennyivel is meg kell elégednünk”. Az eszményi liberalizmus és a gyakorlati klerikalizmus között a válaszfal leomlott s a kis néppárt teljes joggal viselkedik a parlamentben úgy, mint a nagy többség érzelmeinek nyílt és egyenes kifejezője.

Ebben a környezetben — legalább e jegyzetek megírásának időpontjáig — a legradikálisabb szónokok sem emlékeztek meg a tanítók szabad egyesületének felfüggesztéséről, nem bírálták szigorúan a mai felekezeti oktatást, nem követelték a szekularizációt, a vallás-tanítás eltörlését, a tanítókat és tanárokat miniszteri önkény ellen megvédő pragmatikát, de meghajtották zászlójukat az egyházak, e tisztán „érzelmi és értelmi közösségek” előtt, amint Várady Zsigmond mondotta. Úgyhogy ily körülmények között valósággal bátor tett számba ment, mikor Bakó meg merte említeni Barkóczy szent nevét, a parasztpárti Szabó okos beszédében védelmébe vette a nyugati kultúrát, és Kelemen jellemezte a kongregációk művelő hatását. Igen érdekes szociálpszichológiai jelenség volt, hogy Kelemennel szemben Apponyi általános tetszés mellett jelentette ki, hogy a kongregáció tabu, szent dolog, amelyet említeni sem szabad. Akárcsak Pázmány Kalauzát hallanók. „Nem szenvedgyük, hogy bármely hosszú üstökű és rövid esszű kofa ítélőmester legyen az szentírás dolgában.”

S míg a klerikalizmus előkelő képviselői elvi kijelentésekkel védték a valláserkölcson alapuló kultúrának épületét a barbár betörésekkel szemben, a munkamegosztás elvénél fogva Polónyi Géának

jutott az a feladat, hogy ezeket az eszméket népies kiadásban terjessze. Ő bűneit vezeklendő keresztes háborúba siet, s a szent forradalom képének kiegészítéséül gyűléseken, búcsúkon felhangzik a régi harci kiáltás, a „Hep-Hep”. Így fest az a mozgalom, amelyet Jaques Rocafort a *L'univers*-ben megjelent cikkében a magyar „katolicizmus ébredésének” nevez.

Az új harcos konzervatív alakulással szemben felmerülő első probléma: mi indította a mi „liberálisainkat” régi álláspontjuk elhagyására s az *ecclesia militans*-sal való szövetség kötésére? Meg kell állapítanunk, hogy valamely nagyon nagy akadályt nem kellett átugraniok, a hagyományos magyar szabadelvűséget mély árok sohasem választotta el a konzervatizmustól.

Az 1848-as egyházpolitikai törvényt nem jellemzi az egyház és az állam valamely radikális elválasztásának gondolata, hanem az állami támogatás arányos elosztásának elve. Az egyház támogatása állami feladat, de az államnak egyenlő mértékkel kell mérnie, ez az 1848: XX. t. c. vezérlő eszméje. A protestánsok növekvő ereje s talán a nemesség nagyszámú elszegényedett részének a gazdag katolikus egyház ellen érzett ellenszenv, ezek voltak a társadalmi rugói.

A kilencvenes évek egyházpolitikai törvényhozása radikálisabb az ezernyolcszáznegyvennyolcas törvénynél, de jóval konzervatívabb az amerikai és a haladottabb európai államok felfogásánál. Kimondja ugyan a kötelező polgári házasság elvét s elismeri a felekezetenélküliséget — ez kétségtelenül nagy lépés volt —, de a vallásszabadság kérdésében nyilvánvalóan maradi az álláspontja. A zsidó vallást közelebb hozza a történelmi egyházakhoz, s a vallásfelekezetek szabad alakulása helyett miniszteri jóváhagyást és ellenőrzést ír elő a be nem vett vallások részére s megnehezíti a felekezetenélküliséget. Ezekről az egyházpolitikai törvényekről írta javaslat korukban Kovács Gyula, az egyházjog tanára: „Recepció és fülíg vasba vert vallásszabadság valóságos karikatúrái lennének a liberális egyházpolitikának. Ilyen dolgokat a művelt nyugaton már sehohsem találnának lehetségesnek.” (Az utolsó két egyházpolitikai javaslat 56. p).

Ezeknek az egyházpolitikai törvényeknek nem is az egyházakkal szemben való közömbösség volt a megteremtőjük, mint az amerikai államokban, sem a klerussal folytatott társadalmi harc, mint a latin államokban, hanem a zsidóság társadalmi befolyásának növekedése, a zsidókkal szövetkezett dzsentri toleráns hangulata s az egyházi házasságkötés és anyakönyvelés miatt a különböző keresztény egyházak között felmerült torzsalkodások elhárításának törekvése. De ezek az okok sem lettek volna elég erősek, hogy az egyházpolitikai törvényhozást napirendre vigyék, ha nem játszott volna közbe minden magyar „hivatalos” radikalizmus bábája: a közjogi harcok elodázásának a szükségessége. Franciaországban az egyházpolitika szociális, nálunk közjogi ellentétek elsimítására volt hivatva. Ilyen előzmények mellett könnyen érthető, hogy a kultúrharcunkból nem a „szabad egyház a szabad államban”, hanem Kovács Gyula kifejezésével élve „a keresztény és izraelita államiséget amalgamizáló” állam született meg.

De ha a hagyományos liberalizmus s a konzervatizmus között

csak nem nagy fokozati különbség van, azért mégis kétségtelenül van eltérés a Csákyak liberalizmusa és a Zichyek és Tiszák agresszív konzervatizmusa között. S ma a magyar parlamentben nyilvánvalóan az utóbbi álláspont vált diadalmassá. Mi magyarázza meg az uralkodó osztályok közvéleményének ezt az elhajlását, az új klerikális protestáns-katolikus, Tisza-Csernoch-féle szent szövetség létrejöttét?

Az egyházhoz való ragaszkodás fokát elsősorban a társadalmi osztályok viszonyai határozzák meg. A magyar kultúrharc korát követi nemsokára a mezőgazdasági és ipari munkásmozgalmak kora. Míg a munkásság mozgalmai nem voltak komolyak, addig az egyházakra nem volt oly nagy szükség. A munkásmozgalmak fellendülésével megnő az egyházhoz, a leghatalmasabb lelki rendőrséghez fűződő vonzalom és Andrássy gróf is kezdi belátni, hogy az egyházakban jelentős „rendfentartó erő” lakik. A koalíció reakciós kultúrpolitikáját erős szálak fűzik reakciós szociálpolitikájához.

A koalíciónak társadalmi összetételében és elvtelenségében örököse, a munkapárt a kultúrpolitikai reakciónak még sötétebb képét mutatja. S ez összefüggésben van azzal a jelenséggel, hogy az uralkodó osztályok uralmát napjainkban újabb veszedelem fenyegeti. Ez a veszély: az értelmiségi középosztályok kezdődő függetlenségi harca.

Magyarország nagy jogi átalakulásának idejében, a negyvenes években a magyar uralkodó osztályok nem voltak olyan egységesek, mint a múlt század második felében. A magyar nemesség egy ága részben gazdasági, részben jogi (a vagyonnak az elsősültségi jog hiánya miatt való elaprózása) okok miatt elszegényedett. A nemesség egy részének rossz vagyoni helyzete a politikai jogait nem érintette. Ennek a nemességnek az elégedetlensége sokban elősegítette a nyugatról jövő demokratikus gondolatok befogadására való készségeit. A rendi uralom megszűntével a jogok alapja a vagyon lesz. A dzsentrinek egy részének birtokát felszíja a minderősebben növekvő egyházi és világi nagybirtok és az új plutokratikus rend növekvő hivatalnoki és gazdatiszti kara levezető csatornája lesz a pusztuló dzsentrinek és a magyar uralkodó osztályok süllyedő elemei rászorulnak az emelkedőkre. A nemességnek az a része, mely vagyonát elvesztette s hivatalhoz nem jut, teljesen lesüllyed az alsó osztályokban és nem szaporítja az uralkodó osztályok elégteleneit.

A magyar állam bürokratikusát szervezésének befejezésével azonban megcsökkent a hivatalok száma, a gazdasági élet fejletlensége mellett nem nyílik elég tér a szabad foglalkozások részére. A felemelkedni akaró osztályok, különösen a zsidóság pedig mind nagyobb számban küldik fiaikat az értelmiségi pályákra, amelyek nagy tekintélyének egyik fontos oka a magyar industrializmus fejletlensége. Azt a szerepet, amelyet a negyvenes évek társadalmában az elszegényedő nemesség játszott, kezdi játszani napjainkban a mindjobban növekvő és erős gazdasági életküzdelmet folytató értelmiségi középosztály. S ha hozzávesszük még, hogy a nyugati kultúrával szemben mindinkább nő ennek a társadalmi rétegnek a fogékonysága s hogy a részben gazdasági okokból támadt résen minderősebben ömlik be az európai eszmék hömpölygő árama, amely magával ragad sok olyan embert is, akit

érdekei talán lazábban fűznek az új rendhez, akkor egész érthetőnek látszik előttünk, a régi rend urainak nagy rémülete. Azok a törekvések, amelyek nem is oly rég csak néhány különcöt számítottak híveikül, mindinkább tömegmozgalmakká kezdenek válni s megosztják a mai rend legerősebb támaszát, a „nemzetfentartó intelligenciát”.

S bárha jól tudjuk, hogy ennek az alakulásnak csak a kezdetén vagyunk, mégsem oszthatjuk annak a demokrata politikusnak a felfogását, aki a magyar burzsoázia legelőkelőbb németnyelvű napilapjában csodálkozva kérdi, miért a konzervatívek nagy felbuzdulása, hisz csak néhány „ártatlan rajongó” keveset olvasott cikkeiről, börzei jargonban szólva *in sich* játékról van szó. A szóbanforgó cikk írója az új intellektuel-mozgalmat kétségtelenül nagyobb jóindulattal, de kisebb tájékozottsággal nézi, mint a szervezkedő konzervatívek. A konzervatívek jól látják, hogy a magyar diákság, a „nemzet virága” lelki átalakuláson kezd átmenni, hogy megmozdult már a magyar intelligencia egyik legfontosabb rétege a tanítóság és legújabban a tanárság is, s hogy a reakció legmegbízhatóbb várainak hitt magyar törvényhatóságok némelyikében olyan határozatokat hoznak (Hajdúmegye szekularizációs és Torda kongregációellenes határozatára gondolok), amelyek a reformkorszak határozataira emlékeztetnek. Uralkodó osztályaink vezetéi tudják, hogy „ártalmatlan rajongók” sokszor veszedelmesebbek az ő uralmukra, mint befolyásos, számító politikusok s megvetésüket legyőzve harcba szállanak a „szabadgondolkodókkal”, mint egykoron a magyar Pázmány Péter a kis prédikátorokkal.

A szent forradalomnak a forradalmi értelmiség ellen irányuló élet tükrözi vissza az új antiszemitizmus is. Ez az antiszemitizmus egészen más jellegű, mint a hetvenes évekbeli. A hetvenes évek antiszemitizmusa kitör az 1873-as nagy gazdasági válság után, a tönkremenő kisiparnak, a kapitalizmus gazdasági rendjébe beilleszkedni nem tudó Magyarországnak az antiszemitizmusa, amely első sorban a zsidó tőke ellen fordul. Az új antiszemitizmus főleg a zsidó szabadkőművesség és szabadgondolkodók ellen irányul, egyszerre üti a vallás zsidó támadóit és dicséri a hitükhöz ragaszkodó ortodox zsidókat, mintahogy ez az *Alkotmány*-ban meg vagyon írva. Célja nemcsak levezetni a kitörő társadalmi elégtelenséget, hanem kompromittálni a progresszív törekvéseket azzal, hogy a „zsidó” bélyeget süti rájuk és megrémíteni a zsidóság nagy számú félénkjeit.

Érdekes jelenség, hogy bárha az új irányok szószólói főleg a szociális bajokat fedik fel s Magyarország nagy demokratikus átalakításának szükségére mutatnak rá, vallási kérdéseket alig feszegetnek s az egyháznak elsősorban nem filozófiai tételekkel, hanem az állammal való viszonyát bírálják, a harc mégis a „vallástalanság” jelszava alatt indult meg a vallási érzések védelmének örve alatt.

A szociális bajokról a figyelmet könnyen el lehet terelni meggyökeresedett érzésekre való hivatkozással. S a vallási érzéseket a konzervatívek a jelen esetben annál inkább használják ki, mert bíznak benne, hogy ezzel talán megtudják bontani az egyetértést a radikális választójogért, Magyarország demokratikus átalakításáért küzdő táborban, amelyhez újabban vallásos elemek is csatlakoztak. S a vallás jel-

szavához kellett menekülniük, mert a társadalmi ellentétek másik nagy villámhárítójához, a hazafisághoz ma már nem igen lehet fordulni. A koalíció uralma nagyon lekoptatta ennek a villámhárítónak az aranyozását. A „szent forradalom” szellemi fegyvereivel komolyan alig lehet megmérkőzni. A jelentőségük elsősorban társadalomlélektani. Nem érdektelen megfigyelni, hogy a legerősebb érvük a „terrorizmus”, megtalálható a támadó reakció majd minden nyilvánulásában. A kezdődő munkásmozgalmat támadják a munkaszabadság nevében a munkások terrorizmusa miatt a dolgozni akarók érdekében, a „szabadgondolkodók” mozgalmát a gondolatszabadság nevében a szabadgondolkodók terrorja miatt a gondolkodni nem akarók érdekében. Lelki inkvizícióval vádolják a szabadgondolkodókat azok, akik Ferrer gyilkolását helyeselték, türelmetlenséggel, akik még a református klerikalizmussal való szövetségük előtt „tétéles torzvallásról” beszéltek, akik a képviselőházban még az óvatos radikalizmus képviselőjébe is belefojtják a szót, modortalanság vádját hangoztatja a *B. H.*, amely egyik utóbbi cikkében finom iróniával emlékezik meg a „féleszű szociológusokról”.

Kétségtelen bizonyítéka annak a jelenségnek, hogy a társadalmi logikában az ellenmondás elve milyen kis szerepet játszik, a konzervatívoknak a belső élet szentségére és sérthetlenségére való hivatkozásuk is. Azok az államférfiak, akik vasmarokkal nyúltak be az emberek „belső” életébe, mikor az nekik kellemetlen volt, most félve állnak őrt minden hívő lélek kapuja előtt. Azok, akik elismerik az államfőnek azt a jogát, hogy a pápai bullák kihirdetését megakadályozza, most megtagadják a vallásos egyesületek működésének bírálatára való jogot. Azok, akik a „szabadgondolkodók dogmái” ellen harcolnak, a belső életbe való illetéktelen beavatkozást látnak a vallási dogmák kritikájában. Akik nem tűrik a „vallás” érintését, megakadályozzák valakinek a jelölését, mert zsidó és kieszközlik olyanoknak kinevezését, akik kongreganisták.

Az elméleti megoldást Andrassy gróf formulázta. A hit pozitív, a hitetlenség negatív. A pozitív bántása fáj, a negatív nem. Mintha a teremtés tana pozitívabb lenne a fejlődésnél, vagy az a tétel, hogy állati lélek nincs, annál, hogy állati lélek van. A tudományos igazságokhoz való ragaszkodás érzésének ez a degradálása különben csak olyan embereknel fordulhat elő, kiknek a tudomány „belső” ügyük sohasem volt.

Az új vallásháború kétségtelen célja, hogy az emberek figyelmét az égető szociális és politikai kérdésekről elterelje. A haladás barátjainak, kik a „szent forradalom” társadalmi hátterét ismerik, a félrevezető harcmozdulatokra ügyet nem vetve kell folytatniuk a küzdelmet továbbra is a legsürgősebb feladatnak, társadalmunk demokratikus átalakításának érdekében. (*Rónai Zoltán.*)

Anglia és a szabadkereskedelem

1910-ben Anglia két ízben választott: január és december havában. A januári választáson dacára annak, hogy a kormány igen népszerű jelszavakkal indult a harcba, a liberális párt erősen összezsugorodott s a szabad kereskedelem ellenségeinek száma

megszaporodott. Általános volt a vélemény, hogy a védvamos rendszer behozatala már csak idő kérdése, annyival is inkább, mert a kormányt egyéb kérdésekben támogató ír-párt túlnyomó többsége szintén védvamos érzelmű. A decemberi választásokon a pártok számaránya alig változott, mégis az angol közvélemény úgy értékelte a választások eredményét, hogy a védvám ügye elbukott és a szabad kereskedelmi irányzat ismét megerősödött. A távolból nem tudtuk teljesen megérteni, hogy mi okozta ezt a hangulatváltozást. Bizonyos támpontot szolgáltatott az a körülmény, hogy a külkereskedelmi forgalom 1910-ben igen kedvezően alakult. A rejtélyt teljesen felfedik és világos útmutatást nyújtanak azok a kimutatások, amelyek az *Economist* című előkelő angol közgazdasági szaklapban az angol külkereskedelem forgalmáról és egyáltalában az Egyesült-Királyságok gazdasági viszonyairól a decemberi választások óta megjelentek.

A védvamos irányzatot főleg az mozdította elő, hogy Anglia 1905 óta néhány igen kedvezőtlen gazdasági éven ment keresztül. A külkereskedelmi forgalom viszonyítva a többi versenytársakéhoz, igen lassú arányokban fejlődött, ellenben annál jobban fokozódott a munkanélküliek arányszáma, csökkentek az emissziók és emelkedett az élelmiszerek ára. A védvamosoknak sikerült a közönséggel elhittetni, hogy mindennek az oka a *free trade*, mely Angliát védtelenül kiszolgáltatja a külföldi versenynek. A fenyegetően fokozódó munkanélküliséget felhasználva, sikerült nekik a munkásság egy részét is megnyerni, melyben azt a hitet keltették, hogy a védvámok behozatalával fellendül az ipar és megszorodnak a munkaalkalmak. 1907-ben ugyan kedvező fordulat állott be, de ez csak rövid ideig tartott, s 1908-ban és 1909-ben a visszafejlődés annál erősebb volt.

A kedvezőtlen gazdasági helyzet nyomása alatt a védvamos irányzat rendkívül megerősödött. A szabadkereskedelemmel való szakítás nem következhetett be máról-holnapra, mert egy hatvan évig fenálló vámpolitikai rendszer átalakítása, mely az angol közvélemény túlnyomó részében szinte nemzeti dogmává vált, jelentős nehézségekbe ütközött. De a gazdasági visszafejlődés legalkalmasabb arra, hogy dogmákból és előítéletekből kijózanítson és ha a depresszió tovább tart, úgy a védvám rendszer rövid időn belül minden akadály dacára diadalmaskodott volna. E helyett azonban az ellenkező fordulat következett be. Az 1910. év Angliában a legemlékezetesebbek közé tartozik, mert a külkereskedelmi forgalom oly óriási méreteket öltött, az ipar annyira fellendült, hogy még az 1907. év híres *boom*-jának rekordját is leverte. Ez az eredmény annál nyomósabban esik latba, mivel Anglia világgiaci versenytársai többé kevésbé hanyatló konjunktuurával küzdöttek. Franciaországban és Olaszországban a termés és a szüret meglehetősen gyengén ütött ki. Az osztrák ipar, Németország és az Egyesült-Államok pedig az élelmiszer árak magassága folytán nem tarthattak lépést az angolokkal. Az *Economist* ennek a nagy fellendülésnek az okait a következőkben foglalja össze: Legfőbb tényező volt a szabad kereskedelem, melynek folytán a termelési költségek Angliában olcsóbbak, mint bármely más államban, a tengerentúli fényes terméseredmények, amelyek az angol hajózásnak nagy jöve-

delmeket biztosítottak és lehetővé tették, hogy az angol ipar termékeit élelmiszerekért előnyös áron kicseréljék, a gyarmati háborúk szünetelése és az élelmiszerek viszonylagos olcsósága.

1910-ben Angliának összforgalma 1 milliárd 212 millió (csupán a kerek számokat említjük) £-t tett ki és 1909-hez képest 10.8%-al emelkedett. A behozatal értéke 8.6% az átmeneti forgalom (*reexport*) 13.6% és a kivitel 13.6% emelkedést mutat. 1900 óta a behozatal értéke 29%-al, a kivitelé 48%-al emelkedett, míg az 1907. évi rekord a behozatal terén csak 23%-al, a kivitelnél pedig 46%-al multa felül az 1900. évi eredményeket. Az iparcikkek kivitele 1910-ben 15%-al emelkedett. Az ipari behozatal értéke 1900 óta 21%-al, a kivitelé 52%-al emelkedett. Nincs Európának, valamint a többi világ-részeknek egyetlen állama sem, mely az Angliával való forgalom terén 1910-ben visszaesést mutatna fel. Jelentékeny emelkedést mutat fel a vas- és acélipar, tehát éppen az a két iparág, melynek kedvező, vagy kedvezőtlen helyzete barométer gyanánt szolgál az angol külkereskedelem állapotát illetőleg. Az emelkedő irányzat az 1911. évben is folyton tart, már a januári és februári eredmények is jelentékenyen felülmúlják az 1910. év két első hónapjának eredményeit, azonban a márciusi eredmények az export terén minden előbbi rekordot levernek. 1911. márciusában a kiviteli forgalom az előbbi évhez képest 18.8%-ot emelkedett, a behozatal valamivel gyengébb, de mindazonáltal szintén emelkedést mutat.* Ezek az eredmények igazolják az *Economist* jóslását, mely már múlt év végén 1911. évre igen kedvező konjunktúrát helyezett kilátásba.

De nemcsak a külkereskedelemben, hanem a gazdasági élet minden ágában is tapasztalható ez az emelkedő irányzat. Az 51 nagy vasút-társaság 1910-ben közel 3 millió £-al többet vett be, mint 1909-ben, az ipari részvénytársaságok tiszta jövedelme 11,4%-al volt nagyobb mint 1909-ben és a londoni Stock Exchangén jegyzett iparvállalatok részvényeinek értéke 7½%-al emelkedett. A londoni *Clearing-house* forgalma 8,4%-al, a vidékieké pedig 8,1%-al emelkedett. A csődök és fizetéseképtelenségek száma jelentékenyen csökkent, 1908-ban volt 10.196, 1910-ben pedig csupán 9054. Az új tőkekibocsátások 1901-ben 267 millió £-t tettek ki, ami 3 év alatt 110% emelkedés. Ez az új tőkekibocsátás igen jelentékeny részben ipari vállalatokban nyert elhelyezést. A mezőgazdasági termelés értéke is emelkedett. Ellenben az élelmiszerek ára 1910-ben csökkent. Jelentékeny javulást mutatnak a munkabérvizonyok is, ami megmagyarázza a munkásság irányváltozását. Míg 1908-ban a munkanélküliek arányszáma 7%, 1909-ben pedig 7,7 volt, 1910-ben leesett 4,7%-ra. Az 1911. év első hónapjaiban a csökkenés egyre tart. Ennek megfelelően a munkabér mozgalmak is szaporodtak; 1909-ben volt 436 sztrájk, melyben 300.000 munkás vett részt, 1910-ben pedig volt 506 bérvizsaly, melyben 508 ezer munkás volt érdekelve. A pauperizmus is jelentékenyen csökkent, mert míg 1910-ben 2,3%-a volt a lakosságnak, mely a szegényügy

* Ápr. havi kimutatások szerint a behozatal kedvezőtlenebb volt, mint 1910-ben, de az export ismét emelkedett.

törvények alapján segílyt vagy foglalkozást kapott, az 1911. év első két hónapjában már csak 1,9%.

Mindeme körülmények és számok világosan megmagyarázzák, hogy miért hanyatlott le Angliában a védvamos irányzat felkelő napja. Az angol polgárság belátta, hogy a szabad kereskedelem korszakában is lehet boldogulni és hogy az előbbi évek depressziójának oka nem a helytelen külkereskedelmi rendszerben, hanem konjunkturális okokban keresendő. A munkásság is tapasztalta azt, hogy a munkanélküliség nem következménye a szabadkereskedelemnek, ellenben az élelmi-szerek árának emelkedése biztosan bekövetkeznék a védvamos behozatalával. Az egész angol társadalom pedig egy óriási lidércnyomástól szabadult meg, mert már igen megnőtt az aggodalom, hogy Anglia nem lesz képes lépést tartani külföldi versenytársaival. Érthető ennek folytán, hogy a liberális párt megtartotta előbbi pozícióját és a konzervatív párt sem mert a védvamosrendszer érdekében határozottan síkra szállani, sőt Balfour, hogy a munkásszavazókat megtarthassa, kénytelen volt azt az engedményt tenni, hogy a *Tariff-Reform* ügyét majd annak idején referendum alá fogják bocsátani, amivel másrészt pártjának védvamos elemeit maga ellen haragította. A szabad kereskedelem uralma tehát Angliában egyelőre biztosítottnak látszik. (Sz. P.)

Pásztor Árpád Tolsztojról Pásztor Árpád legutóbbi, *Budapesttől a föld körül Budapestig* c. művét olvasva, egy feltűnő érthetetlen adatot találtunk Tolsztojról. E szavait idézi a szerző:

„A földkérdést említettük az előbb. Lássá, ez érdekel engem... Mert meggyőződése, hogy száz év múlva büntett lesz, ha valakinek földje lesz . . . Ebben a kérdésben Henry Elliot nézeteit vallom . . . Ismeri?

Én reám nézett, mint a professzor a diákra. Egyáltalában szeret előadni és meg sem engedi, hogy az ember egy-egy szót vessen közbe. A szeme szúrón tekintett belém, miközben fürkészsze leste a választ, ismerem-e Henry Elliottot?

— Nem! — fakadt ki belőlem a szégyen.

— Szegény fiatalember — szánt meg Tolsztoj. Még Henry Elliottot sem ismeri. Első gondja legyen elolvasni.

— Igen, feleltem megsemmisülve.

— Bocsásson meg, hogy nem maradok tovább — kelt fel székből — miután kiderült, hogy Henry Elliottot nem ismerem — de ma különösen gyöngé napom volt... Nagyon örültem... Ég velem!” (i. m. 40. 1.)

Méltó csodálkozással kérdezhetjük ezután, hogy ugyan ki az a Henry Elliot vagy Elliott? (A könyvben nem egyedül álló tipográfiai hibát egyébként nem akarjuk a szerző nyakába varrni.) Itt nyilván

emlékezeti tévedésből eredő hibáról van szó, mert kétségtelen, hogy Tolsztoj csak Henry George-ról beszélhetett, mint tanító mesteréről a földkérdésben. Ezt Dr. Makoviczky Dusán úr, Tolsztoj háziorvosa is bizonyíthatná, aki egy 15 év előtt hozzám intézett levél szerint maga is nagyon erősen foglalkozott George tanaival és lehet, hogy george-ista.

Talán nem lesz érdektelen az igazság érdekében Tolsztoj egy másik látogatóját is megszólaltatni, Henry George hasonnevű fiát, aki most az amerikai kongresszus tagja, jeles közgazdasági író, újságíró és szónok és kinek egyáltalában nincsenek aszketikus hajlamai. Látogatása körülbelül egy időre esik Pásztoréval. Elbeszélésének idevonatkozó része így hangzik:

„Reám nézve próféta volt Tolsztoj. Megvallom, Oroszországba menetelemkor az az érzésem volt, hogy excentrikus ember, hogy géniuszába mélyedtnék fogom találni, talán olyasminek, amit különcnek (*crank*) szoktak nevezni. De szemtől szembe egy gyöngé öreg embert találtam, azonban megérthető embert, szeretetreméltó, megingathatatlan szellemmel, aki nem úgy igyekezett élni, mint egy koldus, hanem mint egyike azoknak, akiket Lincoln oly szívesen nevezett egyszerű embereknek. Mert Oroszország lakosai túlnyomóan földművesek, akik vagyonuk java részét egy nagy birodalmi kormány támogatására adják.”

Amikor ezt a tévedést szóvá teszem, hálátlanság volna elmulasztanom az alkalmat, hogy megköszönjem azt az élvezetet és tanulságot az írónak, melyet könyvéből merítettem.

Ami azonban Henry George-ot illeti, engedje meg az író, hogy úgy előtte, mint mindazok előtt, akik a társadalmi kérdés megoldását óhajtják, Tolsztoj tanácsát megismételjem: Első gondja legyen elolvasni!

Marosvásárhely, 1911 május.

Braun Róbert

Mene tekél ufarsin Valamikor a hatalomnak szólt, amelyet múlandóságára figyelmeztetett az a láthatatlan kéz, mely ezt a három szót felírta. Ma nekünk szól, akik a hatalom ellen küzdünk. Ma nekünk szól, akit az ellenség ijedtsége már elkapott.

Mene tekél! De nem azt mondja, hogy vége van hatalmunknak, csak azt mondja, hogy nincs még meg s nem is volt még meg. Tévedtek ellenfeleink s tévedtünk mi is. Még egy lépést sem tettünk előre, még egy hajszálnyi előnyt sem vívtunk ki, csak az ellenség nyugalmát, csak délutáni emésztő álmát zavartuk meg.

Mikor először megszólalt harsonánk, mely a klérus túlhatalma elleni támadásra hívta fel kicsinyke táborunkat, oly erősen visszhangzottak az üresen maradt cintermek, hogy azt hihettük azonnal összeomlanak a bástyák akár Jerichó falai. A reakció is azt hitte, sőt úgy érezte is már s jajgatása betöltötte a tereket. A sajnálkozó, a

pompát imádók összefutottak s amikor az erős, rendíthetetlen fal-tömegeket megpillantották, együtt maradtak az ijedt táborral.

Mikor a klerikalizmus ellen küzdünk s követeljük túlhatalmának letörését, azt elsősorban azzal véljük kezdendőnek, hogy a főpapok közjogi állását kell megszüntetni. Külön ügy, hogy valaki pap s külön ügy, a törvényhozási jog. A vallásfelekezetek egyformák, mondjuk tovább. A gazdag papság épen úgy, mint a szegény, a régi épen úgy, mint a legújabb, magánügyben buzgólkodik. A felekezeti ügyekhez, a felekezeti papokhoz semmi köze a fő- és alispánnak, törvényhatóságának. Az úgynevezett radikális polgárság nem egyszer tapsolt ez elveknél. Tapsolna talán ma is, de azért Kalocsán, Győrött, Nagyváradon, Temesváron ott most meghódol a püspökök előtt, mert elfelejti igazságunkat, saját helyeslő tapsait. Mikor püspököt avat a megye, a város, a bíróság, akkor a radikális zsidó fiskálisok is tolakodnak a lila reverendák felé, akkor a butónos zsidó asszonyok egylete is siet kracfúszra a püspökhöz.

A nép, az mulat. Mulat ha tűz van, ha cirkusz jön, ha katonaság vonul, ha püspököt avatnak. A május elseji felvonulást megbámulja s lelkesedéssel cipeli a kormot ontó fáklyát a klerikalizmus dicsőítésére.

Az antiklerikálisok csapata szégyenkezve bámul, elvonul, hallgat. Mert a tapsolók, a csapathoz tartozók egy napra elvonultak a csapattól az ellenség táborába ünnepelni. Miért? Az egyik azért, mert hiúságának jól esik, hogy a püspöki aulában fel-alá járhat, a püspökkel talán kezét is szoríthat s azután otthon mindenről referálhat a családjának; a másik azért, mert ilyenkor megakarja mutatni, hogy ő nem tartozik a rossz fiúk közé; a harmadik érdekből.

Az ilyen alkalommal nézni a várost, az emeleteket, olvasni a helyi lapokat a tárgyilagos szemlélőnek érdekes tanulmány. Mindenki kellemes izgalomban van. Vajon milyen lesz az új püspök hozzám, milyen ember, mit fog mondani, fáradt lesz-e, friss-e? Ezer kérdés, melyekre feleletet kapni vagy nem kapni közönyös a kemény derekúaknak, de boldogság az alázatosaknak. A lapok ilyenkor fejezik ki a legjobban a közvéleményt. Ők maguk keményen dolgoznak öklükkel, könyökükkel a hozzájuk hasonlókkal szemben, de még jobban sima nyelvükkel az aulához tartozókkal szemben. A radikális lap szerkesztője is azt írja, hogy egy fejjel magasabbnak érzi magát az ember, mihelyt az aula boltíve alatt járhat. Hogyan érezheti magát a klerikális lap szerkesztője?

Nincs felekezeti villongás, nincs zsenri és zsidó, nincs katolikus és protestáns, nincs polgár és katona, csak egy nagy alázatos tömeg, amely hétrét görbülve tartja a hátát. A magasan álló püspök különféle formájú, színű hátakat lát, különféle forróságú szájakat érez s — a beiktatás be van fejezve. Nyugodtan számlálja milliónyi bevételét, felpakol vele, hogy kevésbé érdeklődő helyeken költse el. A hajlongók pedig várnák-várnak, míg új püspök lesz s újra görbüljenek, hajoljanak, ahogy az istenek előtt sem hajoltak meg soha az emberek.

Íme ez a sok hát, ez a sok kérdés ez *mene tekel*, hogy még semmi sincs itt az új világból, hogy még minden a régi. Avagy ki tudja?! S ki tudja mégis, hogy mikor jelenik meg a láthatatlan kéz, hogy az ő hatalmuk végét mutassa. (*drap.*)

Az objektív Akadémia A birtokeloszlás s a mezőgazdasági üzemek kulturális, szociális és gazdasági jelentőségének vizsgálata a *Társadalomtudományi Társaság* munkássága folytán már egy évtizede áll a tudományos és politikai érdeklődés középpontjában. Mélyen járó tudományos vitatkozások s elkeseredett politikai verekedések folynak a mezőgazdasági üzemkérdés és birtokeloszlás körül s a kisbirtok és nagybirtok jelentőségének értékelése ma szociálpolitikánknak egyik legvitatottabb, legégetőbb problémája.

Ilyen viszonyok között végre a magyar tudomány alvó Akadémiája is ráeszmélt arra, hogy jó volna néhány száz korona árán megoldani a kérdést s pályadíjat tűzvéni ki, „a kisbirtokrendszer jogosultságának a jelenben és a jövőben főleg hazánkra vonatkozó kifejtését” kívánta.

A magyar tudományos Akadémia, úgy mondják, a tudományos objektivitást képviseli s tudományos céljaiban nem vezeti gyűlöletes osztályérdek. Ennek a magas objektivitásnak minél fényesebb bizonyítására a kisbirtokrendszer jogosultságáról szóló pályamunka megbírálására Gaal Jenőt és Bernáth Istvánt az OMGE igazgatóválasztmányának tagjait, a magyar nagybirtokosság politikai mozgalmának exponált harcosait küldte ki. A pályázatra egy munka érkezett be. Hogy ez a munka rossz-e vagy jó-e, azt nem tudjuk, s nem is érdekel bennünket. Csak le akarjuk szögezni azt a tényt, hogy a pártatlan Akadémia pályázatán már megszületésénél elveszett az a munka, mely a kisbirtok pártjára mert kelni. A két bíráló ugyanis bírálatában teljesen politikai álláspontjára helyezkedett; más szavakkal, az Akadémia ezt a tudományos jellegű pályázatot teljesen kiszolgáltatta a legkonzervatívabb, a legönzőbb, a legjogosulatlanabb osztályérdeken alapuló politikának. Igazolással szolgáljanak a bírálat következő idézetei:

„Itt-ott átszpong a legtúlzóbb radikalizmusba s vezető gondolatként azt követeli, hogy a törvényhozás kötelezze az egyeseket arra, hogy tulajdonukról megfelelő kárpótlás mellett a közösség s az állami célok szempontjából mondjanak le. Ez a magántulajdon teljes konfiskálása az állami célok érdekében.”

Nem szabad tehát követelni, hogy a törvényhozás „megfelelő kárpótlás mellett a közösség és az állami célok érdekében” a tulajdonjogot korlátozza, mert ez már radikalizmus s kívül esik a tudomány határain. Az Akadémia tudományának szélső határa tehát a tulajdonjog s aki babérrá pályázik, annak a magántulajdonjog korlátlanosságának jogosultságát még „megfelelő kárpótlás mellett” sem szabad kétségbevonni.

Még érdekesebb azonban a következő idézet:

„Szemeit Dániára és Németországra vetve, nem látja, vagy nem akarja tudni, hogy fejtegetései a kisbirtoknak minden sebet gyógyító voltáról tartathatatlanná válnak, ha például Szerbiára gondolunk, ahol a kisbirtok uralma mellett sem az ipar, sem a kereskedelem felvirágozni nem bír, sem pedig a nemzeti élet szabadabb fellendülést venni nem képes. A másik oldalon ott áll Franciaország, amely szintén a kisbirtok hazája és mégis hanyatlik napról-

napra. Ellenben a hitbizományokkal terhelt Anglia és Németország mint: Európának, sőt az egész földnek legkifogástalanabban haladó nemzeti jelentek. Túlzás tehát az, mintha a kisbirtokosság szaporítása egymagában. elégséges volna a nemzet jövőjének biztosítására. Ha mindaz igaz volna, amit szerzőnk mond, akkor Szerbiában és Franciaországban nem beszélnének királygyilkosságokról és a társadalmi rend felbomlásáról.”

Itt már a tudós bíráló teljeseen arra a kortesálláspontra helyezkedik, melyet az OMGE választási hadjáratokban oly kitűnően hasznosít. Az OMGE szokott hangulatot kelteni az intenzív parasztbirtokok ellen királygyilkosságokról s az örökké ifjú, művelt és gazdag Franciaország hanyatlásáról szóló rémmesékkel; az OMGE szokott dicsekedni Németország és Anglia példájával, ha a hitbizományok megvédéséről van szó, holott nyilvánvaló, hogy e két ország nagybirtokos vidékeinek lakossága a legnagyobb nyomorúságban él; s mi sem jellemzőbb az Akadémia tudományos objektivitására s tudományos mélyen járására, minthogy mérhetetlen jelentőségű gazdasági kérdéseket konzervatív politikusok poptott frázisaival intéz el.

Bosnyák Béla.

Nők és vagyontalanok a budapesti egyetemen

A különböző intézmények úgy függenek egymással össze, mint a közlekedő csövek. A társadalmi reakció, mely a parlamentben szabadkőműveseket eszik, a kultuszminisztériumban kongregációkat ápol, a budapesti tudományegyetem falainál sem áll meg. A restauráció nemes munkáját ott is megkezdik s el akarják távolítani azt a lim-lomot, melyet az európai fejlődés szele sodort hozzánk. Tizenhat évvel ezelőtt Wlassics miniszter — engedve az idők erős nyomásának — megnyitja az egyetemet a nők előtt. „Afelett — írja az 1895. évi 65.719. számú kultuszminiszteri rendelet — hogy a nők a tudományos pályák elvégzésére szükséges ismereteket elsajátítani képesek, ez idő szerint kétség nem lehet, mert a művelt nyugati államokban e téren szerzett tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a felsőbb tudományos intézetek női hallgatói a kellő eredményt fölmutatják.” Mint tudjuk, ez a rendelet csak az orvosi, a tanári és a gyógyszerészi pályát nyitotta meg a nők előtt, de a szűkre szabott jogokat is megszorította Berzeviczy Albert 1904. évi 35.138. számú rendelete, amely csak a jelesen érett leányokat engedi be föltétlenül az egyetemre, a jól éretteket csak rendkívüli hallgatókul veszi föl, az elégségesen éretteket pedig teljeseen kizárja. Az utóbbiakra vonatkozó rendelkezést később a miniszter enyhítette azzal, hogy a rendkívüli nőhallgatók érettségi bizonyítványába legfőllebb három elégséges jegyet engedélyezett, de kimondotta azt is, hogy rendes hallgatókul való fölvetelüket az egyes karok csak akkor javasolhatják a miniszternek, ha az illető nőhallgatók mind az I., mind a II. félév végén legalább két szaktárgynak két főkollégiumából átlagos jó eredménnyel kollokváltak. (250/1905—06. r. sz.) Legutóbb a kultuszminiszter keveselte a visszafelé való haladás terén elért eredményeket és a budapesti egyetem tanácsának ama határozatát, mely megtiltja a nőknek, hogy a jogi fakultás egyes tárgyaira beiratkozzanak, jóváhagyta. Már az sem volt semmiképen se megokolt, hogy a jogi pályát

a Wlassics-féle rendelet elzárta a nők elől, ez az új intézkedés azonban a legszomorúbb elmaradottság és hozzá nem értés terméke. Pár esztendő múlva, ha ilyen tempóban megyünk előre, elérkezünk a nőknek az egyetemről való teljes kitiltásához. Ehelyütt valóban felesleges kifejtennem, hogy minő sürgős társadalmi szükségesség követeli a nők részére a különböző életpályák megnyitását s hogy ennek mennyire sem állják útját élettani vagy lélektani akadályok. Hisz mindezt már a Wlassics-féle rendelet is elismerte, mikor megnyitotta az egyetemet a nők előtt. Az lett volna annak idején logikus és természetes, ha a jogi pályát is megnyitják a számukra, mert, mint az ebben a kérdésben nagyon mértékadó Schwarz Gusztáv hangsúlyozza, „a jogi stúdium a maga természete szerint részben történeti, részben bölcsészeti, közelebről logikai és etikai természetű. Ha tehát a nők történészek és bölcsészek lehetnek, az anyag természetében nincs ok, miért ne tanulhatnak eredményesen a jogot is.”* Mi tovább is mehetünk. Épp azért, mert a jogi stúdium természete ilyen, alatta áll az exakt tudományoknak.

Alig is van számbavehető európai ország, ahol ne szerezhethének a nők jogi diplomát. Ausztriában, Németországban, Angliában nyitva előttük a jogi stúdium, a kis Bulgáriában és Görögországban szintűgy. Sőt Görögországban egy jogtanár is került ki közülük. Franciaországban, Oroszországban, Svájcban, Svédországban, Egyiptomban ügyvédek is lehetnek. Mikor mindenütt a világon a legkülönbözőbb tudományos pályákon tisztességgel megállják helyüket az asszonyok, szomorúan komikus, hogy Magyarországon „a családi tűzhely szentsége”-nek erőtlén és lekésett fullajtárjai megállapítják, hogy azok a magyar leányok nem tudnak fölemelkedni a jogi személy, az örökbérlet, az államszövetség fogalmáig, akik a differenciális számításnak, a kémiai analízisnek s a bakteriológiának nehézségeivel megküzdének.

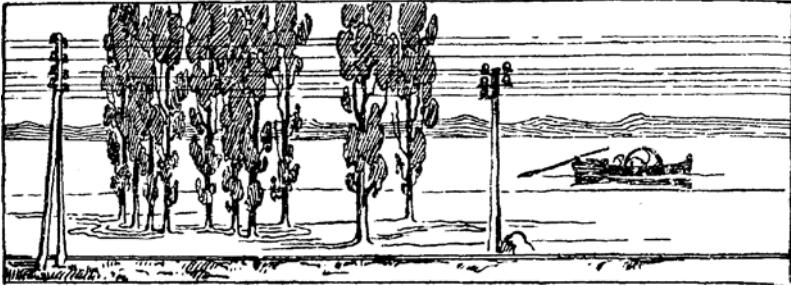
Ha ez az új rendelkezés a nőhallgatókat inzultálja és nehezíti meg számukra bizonyos ismeretek megszerzését, az idei évváró rektori beszéd puritán őszinteséggel, kíméletlen naivitással egyszerűen a szegény diákokat utasítja ki az egyetemről. Genersich Antal szerint „a nehezen ellenőrizhető szellemi munkánál felette fontos, hogy ez nem kenyérért folytatott küzdelem legyen. Tekintve az egyetemi hallgatók fölösleges tömegét, érett megfontolás után arra az eredményre kell jutni, hogy a nőkre nézve érvényes szabályrendeletet némi módosítással, az egyetemi ifjakra nézve is, mint vagyoni cenzust kellene felállítani és ha más lehetőség nincs a szellemi képesség megítélésére, mint az érettségi bizonyítvány, terjesztessék ki e megszorítás férfiakra, nőkre egyaránt olymódon, hogy csak jeles és jó érettségi bizonyítvánnyal vétessenek fel, míg az elégséges eredményt felmutató hallgató vagyontalanság esetén távol tartassék, mert úgy sincs kilátás arra, hogy az a kettős feladatnak, kenyérkeresetnek és tanulásnak megfeleljen.”(*Pesti Napló*, 1911.V. 14.)

Megszoktuk már, hogy a budapesti rektori beszédek nem hangzanak el reakciók megállapítások nélkül, de a magyar egyetem osztály-

* Schwarz G.: *Jogi napikérdések (Modern Könyvtár)* 4. p.

intézmény voltának nyíltabb kimondója még nem akadt az öreg Genersichnél. Az öreg professzort, aki évtizedeken át csöndesen és nyugodtan boncolgatta a kóros hullákat, megejtette a középponti egyetem levegője, azt hiszi, hogy az újabban szokásos módon kell elmélkednie és problémákat megoldania, és a magyar uralkodó osztályok harcias hangú védelmezőjének csap föl. Az öreg úr, aki közgazdasági és társadalomtudományi kérdésekben annyira járatlan és akinek óvatosságra intő politikai képzettsége sincsen, köntörfalazás nélkül kijelenti, hogy a gentrynek kellemetlen a polgári és proletár konkurrencia. Vagyoni cenzust kell fölállítani és távol kell tartani a kenyérgondokkal küzdő, szegény diákokat az egyetemről. Az egész ügy olyan világosnak és egyszerűnek látszik. Csak az menjen az egyetemre, akinek elegendő pénze van és ez véget vet az egyetem túlzúfoltságának is. Ismeretes, hogy a magyarországi egyetemeken a kispolgári és az értelmiségi osztályból származó hallgatók vannak túlnyomó számban. A munkáscsaládból kikerülő diákok száma elenyésző. De ezek a polgári származású hallgatók is, a pénztelen és nyomorgó magyar kispolgárság és értelmiség fiai, az egyetemre kerülvén, sivár, nyomorult proletáréletem élnek. Pénzt hazulról nem kapnak, nagy erőfeszítéssel keresnek pár koronát és amellet tanulnak is. Genersich ezeket a diákokat egyszerűen kikergetné az egyetemről. Pedig belőlük, a csöndesen dolgozó, szomorúan nyomorgó diákokból kerülnek ki az egyetem legértékesebb, legkomolyabb elemei. A magyar glóbus nem tudja eltartani a fiait, az ipartalan, szegény, fogyasztásra képtelen ország nem tud orvosoknak, mérnököknek, tanároknak, ügyvédeknek kenyeret adni. Az öreg professzor gyöngülő szemével csak azt látja, hogy bajok vannak, zsúfoltak az értelmiségi pályák és a fiúk mind nehezebben kapnak állást. Ki kell adni az utat a szegény diákoknak és a megmaradt helyeket a nagy magyar alimentumban az uralkodó osztályok fiainak kell biztosítani, gondolja végig az egyszerű megoldást. A hanyatló céhrendszert jellemezte az ideges félelem a beözönlőkkel, vagyontalan legényekkel és a nőkkel szemben. A mi tudományos céhünk egyik főmestere is, ahelyett, hogy az ismeretszerzés sorompóit mindszélesebb rétegek számára nyitná meg, arról álmodik, mint lehetne a szegények részére már amúgy is nehezen hozzáférhető tudományt még jobban a vagyonos legények privilégiumává tenni. (Sz—ly A—r).

Könyvismertetések és bírálatok

A mezőgazdaság szocioló-Dániel Arnold azt tűzte ki fel-
giája.* (Dániel Arnold: *Föld és adatául*, hogy azokat a csöndes
társadalom. Szociológiai könyvtár. átalakulásokat figyelje meg, „ame-
Budapest, Athenaeum, 1911. 332 p.) Ilyek a földművelés szervezetében, a
mezőgazdasági osztályok körében
mennek végbe, amelyekből a társadalmi rend esetleges változásai
ki fognak indulni.” Ezen vizsgálatai során mind jobban megerő-
södik az a felfogása, hogy az egész társadalom existenciája
attól függ, hogy a mezőgazdasági népesség mennyi tápszert és
mekkora fáradsággal képes termelni. Minthogy pedig ez az agrár-
technika állásán kívül attól függ, hogy a termelés szervezete
összhangban van-e a technikai és a népesedési viszonyokkal és
így attól is, hogy a földművesnépesség társadalmi szervezete
megfelelő-e az adott termelési viszonyok közt, azért a társadalom
szervezetének változásai közt szerző azokat tartja legfontosab-
baknak, amelyek a mezőgazdasági népesség körében mennek
végbe. Így szerinte minden társadalmi átalakulás súlypontja szük-
ségképen a mezőgazdaságban van.

Dániel nem az egyedüli a nemzetgazdasági írók közt, aki
a mezőgazdasági üzem változásaira viszi vissza az egész társa-
dalom evolúcióját. A legkülönbözőbb pártállású nemzetgazdák-
nál előfordul ez a felfogás, a szocializmus felé hajló íróknál pedig
újabbán egy természetes reakció ez a Marx és Engels felfogá-
sával szemben, akik a nagyipari koncentráció törvényeit alkal-
mazták az egész gazdasági fejlődésre.

A mezőgazdaság haladásának technikai lehetőségeit vizs-
gálja szerző a nagy- és a kisbirtokon. David Eduárdnak, a német
szocialista agrárpolitikusnak a fejtegetéseit adja itt vissza, de
mint a Demcsinszki-féle gabonaültető eljárás rajongó híve még

* A kitűnő mezőgazda tollából eredő ismertetés mellett a munka
elméleti alapjait egy másik referensünk is megfogja vizsgálni. *A szerk.*

Dávidnál is jobban hajlik azon felfogás felé, hogy a kisbirtok-típus mellett az agronómiai vívmányok ma épúgy alkalmazhatók, mint a nagybirtokon. A jövőre nézve már nem látja a kisbirtok dolgát egészen biztosnak és lehetségesnek tartja, hogy az általános gazdasági fejlődés oly változásokat hozhat létre, „amelyek a kisbirtoknak technikailag ugyan legyőzhető, de meglevő hátrányait kiélezzik és a nagybirtokkal való versenyben meggyöngítik ezt a birtoktípust”.

Különösen kitűnik ezen vizsgálatok fontossága a következő fejezetekből, amelyek egészen új tartalmat és jelentőséget adnak a „kisüzem kontra nagyüzem” ősrégi vitakérdésnek. Ezek a vizsgálatok arra vonatkoznak, hogy a kisüzem és a nagyüzem munkaszervezetének milyen hatása van a társadalom szervezetére.

Az iparban felhasznált munka azonnal látható alakba kerül, fölösleges itt, hogy a vállalkozó szorosabb viszonyba kerüljön a munkással, akitől munkateljesítményt vásárol, mint a kereskedővel, akitől szemet vett. A munkáltató és a munkás viszonya az iparban tisztán tárgyi viszony. Fölösleges, hogy a vállalkozó a munkást bizonyos időre lekösse, mert az ipari termelési folyamatot „számbavehető technikai kár nélkül tetszés szerint félbe lehet szakítani és újra kezdeni”.

A mezőgazdaságban azonban a kapitalisztikus munkaszervezetet nem lehet hasonló tisztaságban érvényre juttatni. A mezőgazdasági munkafolyamatot nem lehet félbeszakítani. A munkás ellenőrzése sokkal nehezebb, mert nem mutatkozik azonnal a munka hatása. A kapitalista munkaszervezet (szabad bér munka szemben a rabszolga, vagy a jobbágy munkával) alkalmazása még nehezebb lesz az intenzívebb mezőgazdaságban, itt éppen azok a műveletek kerülnek túlsúlyra, amelyek nagyobb figyelmet és gondosságot kívánnak, tehát amelyeknél az ellenőrzés is nehezebb. Innen ered a nagy gazdáknak az a törekvése, hogy munkásaikat hosszabb időre lekössék (a munka természete és az ellenőrzés nehézsége kényszeríti őket erre), hogy a munkást a szerződés betartásáért nemcsak vagyoniilag, hanem büntetőjogilag is felelőssé tegyék. Ahol a törvényeket a nagy gazdák érdekében hozzák, ott a törvény is fogházbüntetéssel torolja meg a gazdasági cselédek és gazdasági munkások szerződészegését. Éppen a haladó nagygazdaság kelti új életre szerző szerint a régi jobbágy szervezetnek maradványait: a patriarchális szellemet és a tekintélyelvét. Így a nagygazdaság csakis úgy maradhat fenn, ha patriarchális gazdasággá alakul.

A ksigazdaságban — amely rendszerint csak egy földműves családot foglal magában — minden felnőtt egyént saját érdeke kényszeríti a munkára, minden külső fizikai, vagy erkölcsi kényszer nélkül. Ezért ott, ahol kisparasztok művelik a földet, az egyéni és közszabadságok inkább elterjednek, mint ott, ahol bér munkások vannak. Ez a körülmény érezteti hatását az iparra is. Európa iparában sem alakulhatott volna ki oly következe-

tesen a kapitalisztikus munkaszervezet, ha az európai termőföldet kizárólag nagygazdaságok borítják.

Eszerint a birtokrendszernek a várható agrártechnikai javítások közt rendkívüli nagy a politikai jelentősége, a társadalmi osztályoknak egymáshoz való viszonyát is nagy mértékben átalakíthatja. Ezért nem nézhetjük nyugodtan, előkelő idegen módjára, hogy a jövőben melyik birtoktípus kerekedik túlsúlyra. Ha a technika haladása a nagygazdaságban a régi feudális korszakéhoz hasonló munkaviszonyhoz vezet, míg a kisgazdaságban az egyéni szabadság megerősítésére, akkor a dolgozó osztályok érdeke azt kívánja, hogy a kisüzem és a nagyüzem versenyében a kisüzem legyen az erősebb, az terjedjen el. Ez szerző szerint első sorban a tápszerbőségtől függ, amire a dolgozó osztályoknak csak közvetve lehet befolyásuk. A tápszerbőség egyértelmű annak a határnak a kijebb tolásával, amelyen túl a föld a ráfordított munkának már csak aránytalanul kisebb hozadékát adja. Ha ezt a határt, amelyet szerző arányossági határnak nevez, kijebb toljuk, akkor több föld áll rendelkezésre, a földjáradékra eső rész kisebb a termény értékéből, ellenben a munkabér emelkedik. A nagygazdaság kedvezőtlenebb helyzetbe kerül, megszűnik az a nyomás, amellyel a patriarchális nagybirtokos munkásait állandóan lekötheti és így nehezebben juthat munkakerőhöz. Viszont a saját munkaerejével dolgozó kisgazda előnyben van. Másik eszköz, amelyet minden gyakorlati szocialista agrárprogramnak fel kellene venni: az izolált kisgazdaságoknak tovább fejlesztése szövetkezeti gazdasággá, amely lehetővé teszi, hogy a mezőgazdasági technika haladását a kisgazdaság is alkalmazza. Végül azoknak a termelési ágaknak a megerősítését kívánja, amelyeknél a kisgazdák vannak jobban érdekelve, ahol a figyelem és a gondosság játssza a főszerepet.

Rendkívül érdekesek szerzőnek ezek az itt csak dióhéjban bemutatott fejtegetései; példáit az egész Föld gazdaságtörténetéből hozza fel, munkája az egyik legjobb magyar mű azok közt, amelyek tudományos készültséggel mutatják be azt az irányt, amely felé a dolgozó osztályoknak kell haladni a mezőgazdasági kérdés megítélésénél. Különösen három vezető szempont tűnik ki könyvéből: a termelés fokozása, a szövetkezeti gazdaság, és a kisgazdapolitika.

Dániel felfogásával csakis abban nem érthetek egyet, hogy állandó fejlődési tendencia volna az, hogy a nagyüzem a mezőgazdasági technika haladásával patriarchális gazdasággá alakul. Azt hiszem, hogy ez csak átmeneti állapot lehet, amely talán különösebben mutatkozik a mi napjainkban. A nagygazdaság — még inkább a nagybirtok — ma Európaszerte kétségbeesett kísérletet folytat, hogy megtartsa a tért ott is, ahol már elveszett számára, védelmet kér az egyoldalú szemtermelés számára, mert érzi, hogy ebben ő versenyképes a kisüzemmel szemben, egyszersmind görcsösen ragaszkodik hozzá, hogy visszatartsa a mezőgazdaság keretében azokat a munkafolyamatokat is, amelyek ma már nem

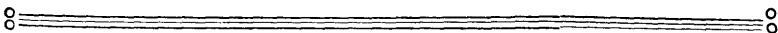
illeszthetők bele a mezőgazdaság keretébe. Ezért kell neki magas gabonavám és rabszolgotörvény. Ez azonban nem jár mind együtt szükségképen a nagyüzemmel, hanem csakis a nagybirtokosok osztályérdeke. Nem magát a nagyüzemet, hanem a nagybirtokosok osztályérdekét kell legyőzni.

Mihelyt a dolgozó osztályok nyomása folytán megszűnnek azok a kiváltságok és tiszteletajándékok, amelyeket ma a nagybirtokosok élveznek (mesterséges gabonadrágítás, szeszkontingens stb.), a természetes fejlődés le fogja választani a nagyüzemnek cifra sallangjait, a birtokos magától fogja berbe adni vagy parcellázni a tanyától távoleső és csak extenzíve kezelhető birtokrészeket, a nagybirtok valamely termelési ágban specializálódik, amelynél a tömegtermelés a fontos és irányítója, kereskedelmi központja és feldolgozó állomása lesz a körülötte elterülő kis gazdaságoknak.

Az ilyen módon átalakult nagyüzemnek megvan a létjogosultsága a termelészövetkezetben egyesült kisgazdaságok mellett is. A mezőgazdasági haladás érdekében nagy szükség van nagyobb tőkével rendelkező és vállalkozó szellemű nagyobb birtokosokra is, akik egyéni kezdeményezésből kísérleteznek, új termelési módot próbálnak ki, nagy veszedelem idején — amilyen a filokszerá gyors elterjedése volt Franciaországban, vagy amihez sok tekintetben hasonló volt Magyarország szőlőtermelésében az utolsó két esztendő rettenetes peronoszpóra pusztítása — nagy áldozatokat hoznak a védekezésre és nem bürokratikus módon, hanem praktikusán próbálnak ki új védekezési módokat.* De éppen az iparosoknak, kereskedőknek, gyárimunkásoknak osztályöntudatos szervezkedése és a termelészövetkezetben egyesült kisgazdáknak a versenye fogja kényszeríteni a nagybirtokosokat, hogy ne állami kiváltságokkal igyekezzenek jövedelmüket fokozni, hanem a termelés fokozásával.

Ebben a küzdelemben értékes fegyver lesz a dolgozó osztályok számára Dániel Arnoldnak nagy tudományos készültséggel megírt agrárpolitikai munkája.

Balkányi Béla

Az öngyilkosság lélektanához. (*Unus multorum; Über den Selbstmord, insbesondere den Schüler-Selbstmord. Beiträge von: Dr. A. Adler, Prof. S. Freud, Dr. J. K. Friedjung, Dr. Karl Molitor, Dr. R. Reitler, Dr. J. Sadger, Dr. W. Stekel, Wiesbaden, 1910, 60 p.*)

Ebben a tartalmas füzetben a pszichoanalitikusok bécsi egyesületében az öngyilkosság kérdéséről tartott vita anyagát bocsátják a nyilvánosság elé. A vitát egy *Unus multorum* álnév alatt szereplő pedagógus előadása vezeti be, mely-

ben a fiatalok egyének öngyilkosságai alkalmával az iskola és a tanítószemélyzet ellen intézett felületes és elhamarkodott sajtóbeli támadások jogosulatlanságát igyek-

* Franciaországban a filokszerá elterjedésekor a kisgazdák szőlői mind elpusztultak, a nagyobb szőlőgazdák szőlőinek túlnyomó része megmaradt. (Leroy-Beaulieu.)

szik kimutatni. Az iskola csak mint kiváltó ok szerepelhet; a legfontosabb, a lélek mélyén ható motívumok kifejtését az öntudatlan lelki jelenségek megértésére törekvő pszichoanalitikusokra bízta.

A pszichoanalitikusok mindnyájan megegyeznek abban, hogy a kérdésre vonatkozó orvosi statisztikák eredményei teljesen értéktelenek. Ami e statisztikákból kiviláglik: hogy a fiatalok öngyilkosok többnyire neurotikus, neuropata, degenerált egyének — akikért, ez a hátsó gondolat ritkán hiányzik, úgy sem kár — az semmit sem mond az öngyilkosság végső okaira, az öngyilkos lelki struktúrájára és a pszihikus erők ama küzdelmére vonatkozólag, mely az öngyilkosságban, mint végeredményben fejeződik be. Ami itt lényeges, t. i. a pszihikai erők dinamikájának a megismerése, ez csak a Freud által kezdeményezett individuál-analitikai módszer alkalmazásával válik lehetővé. Az öngyilkosság okaira vonatkozó meggyőződésüket az analitikusok az élet számára megmentett öngyilkosoknak és a neurotikus egyéneknek oly gyakori öngyilkossági impulzusoknak analízise útján szerezték. Közös kiindulópontjuk: az, hogy az öngyilkosság előidézésében öntudatlan szexuális motívumok játszzák a főszerepet. A részletekben egyénenként más és más motívumokat értékelnek és emelnek ki fontosabb gyanánt; ellentétben azonban itt sem állanak, mert hiszen a különböző motívumoknak egyénenként különböző kombinációja, kauzális és dinamikai összefüggése vezet a konkrét esetben öngyilkosságra.

Reitler az öngyilkosságok oka gyanánt gyakran emlegetett vizsgafélelem keletkezését és szerepét vizsgálja meg. Az analízis eredményei szerint a vizsgafélelmet már egy bonyolult és hosszadalmas pszihikai folyamat eredményének kell tekintenünk. A félelem ugyanis eleinte tárgyaltalan szorongás (*Angst*) volt, amely szexuális feszültségek ki nem elégitése folytán keletkezett. Ez az állapot akkor áll elő, ha a fiatal egyén valamilyen oknál fogva lemond az addig űzött maszturbációról. Az így beálló szorongásos állapot túrhetetlen az egyénre nézve; túrhetővé teszi a dolgot az, ha félelmének tárgyat, pszichikus tartalmat talál. Az onániával mindig kapcsolatos bűntudat, a nevelők és orvosok fenyegetőzései, a „népszerű” orvosi művek borzalmas ígéretei megadják az anyagot: a maszturbáció következményeitől való rettegést. Még könnyebben túrhetővé lesz a félelem, ha a szexuális térről egy kevésbbé indulattelt, szociális vagy kulturális képzetkörre: az iskolára vitetik át. Így keletkezik a vizsgától és az iskolától való, időnként csillapodó, majd újult erővel jelentkező félelem. Amely egyén már most megkapja az utat, mely vissza az onániához vagy a normális nemi élethez vezet, az az élet számára meg van mentve. A többieknek ellenben tipikussá válik a félelem tárgyától való menekülés: az iskolakerülés, szimulált betegségek, vagy tényleges hisztéria és nem ritkán, mint a szorongástól való menekülés legbiztosabb módja: az öngyilkosság. Hogy épen e legsúlyosabb esetekben miféle mélyebben fekvő öntudatlan motívumok szerepelnek, azt alább fogjuk Stekel nyomán kifejteni.

Sadger a gyermeknek nagy gyöngédség-szükségletére és szeretetvágyára figyelmeztet. Ez nem mindig nyilvánul erősebben a másik

nemmel szemben; gyakran irányul fiatal fiúknak minden rajongása felnőtt férfi-hozzátartozóikra, elsősorban az apára. Ha ez utóbbinak — mint az, sajnos, nagyon gyakran történik — nincs érzéke a gyerek szeretetvágyának, félig kimondott szavainak, burkolt gondolatainak és félénk közeledésének a megértésére, a gyermek csalódottan fordul el apjától, hogy más tárgyat keressen szeretetének. Ilyenül a leggyakrabban a tanító vagy tanár szerepel, kinek a szeretetét megnyerni most már a legfőbb célja és igyekvése lesz. A jó tanulás és magaviselet fejében szeretetet kér; s bizony, nagyon ritkán kapja meg. Segíthet néha a dolgon egy idősebb iskolatárs pártfogó barátsága. De a legtöbb esetben hajótörést szenved az ilyen gyerek minden igyekezete szeretet megnyerésére és csak egy kiváltó ok kell most már ahhoz, hogy öngyilkossá legyen. Mert: „az életről csak az mond le, akinek már semmi reménye nincs szeretet elnyerésére!” (27. p.)

Stekel azt hangoztatja, hogy mint minden lelki konfliktus, úgy az öngyilkosságra vezető pszichikai beállítás is többféle úton és motívum által van determinálva. 1. Az öngyilkos a tálió elve szerint saját magát bünteti meg. „Senki sem öli meg magát, aki nem akart valaki mást megölni, vagy legalábbis másnak a halálát ne kívánta volna.” (33. p.) Ezek az öntudatlan gyilkossági gondolatok rendkívül nagy szerepet játszanak s többnyire az apa vagy (az őt helyettesítő) tanító ellen irányulnak. 2. Az öngyilkosság motívumai közt azonban egyúttal az a vágy is szerepel, hogy az értetlen szülőket, tanítókat, nevelőket érzékenyen megbüntesse; mert hiszen általa a legdrágább kincsüktől, a gyermek életétől foszthatnak meg. 3. De rendkívül fontos motívuma az öngyilkosságnak egy sajátos pszichikai beállítás, mely közös karakterisztikuma úgy a neurotikusnak, mint az öngyilkosnak, s ez az, hogy az ilyen egyén — ezzel ki kell egészíteni Sadger meghatározását — kénytelen lemondani a szerepéről, mert nem tud büntudat nélkül szerelmi vágyat (*libido*) érezni. Ennek az oka az, hogy az ilyen egyén gyermekkorában túlságos sok szeretettel fordult legközelebbi hozzátartozói: a család, a szülők felé. Az ébredő kulturális-morális öntudat a vágyat elnyomta ugyan, de az erős infantilis incesztuózus rögzítődés tovább is érezteti a hatását, amennyiben egyrészt lehetetlenné teszi, hogy a külvilág objektumaihoz az öntudatlan képzeleti világ igényeivel közeledő egyén megfelelő szerelmi tárgyat és kielégítést kapjon, másfelől az incesztuózus gondolatokhoz kapcsolódó lappangó büntudat az identifikáció folytán átvitetik minden új objektumra. Ez alapon érthetjük meg az onánia nagy fontosságát is az öngyilkosság motiválásában: az onánia miatt érzett büntudatot (1. fentebb) ugyanis tűrhetetlenné fokozza az, hogy hozzákapcsolódik a maszturbációval járó öntudatlan incesztuózus fantáziákat elítélő büntudat.

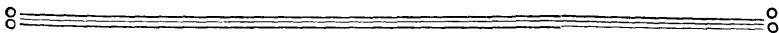
Míg az eddig felsorolt kutatók az öngyilkosság okait a lelki élet bizonyos momentumaiban keresik, addig Adler a megfelelő egyének egész pszichikai struktúráját teszi felelőssé. Az öngyilkosság és a neurózis közös végső forrása a gyermeki ösztönélet csekély értékűsége kulturális szempontból (*Minderwertigkeit*). Öngyilkosságra és

neurózisra diszponáltak azok az egyének, kikben igen erős volt csekélyértékűségük érzete, amelyet aztán túlzott nagysági törekvéssel igyekeztek túlkompenzálni. Így lett a gyermeki gyöngeségből dac, engedetlenség és önfejlőség. Hozzájárul ehhez, hogy a gyermek a megálázkodást nőiesnek, az erőszakosságot férfiasnak tartja s — férfiúi szerepre vágyván — a csekélyértékűség érzete ellen a férfiúi tiltakozás (*männliche Protest*) erejével küzd. Így mindent, még a gyermeki gyöngeséget is, hatalmi eszközzé akarja változtatni: öntudatlanul betegséget, sőt halált kíván magának, hogy szülőin bosszút álljon és értékes voltát bebizonyítsa. Ez a beállítás képezi az öngyilkosság végső forrását. Később a szülők helyét a tanítók, a társadalom, a világ foglalhatja el.

Befejezeteknek maguk a pszichoanalitikusok sem tekintik ezeket a vizsgálódásokat. Freud zárszavában azt hangsúlyozza, hogy nem döntött eddig el, vajon elég-e az önfentartási ösztön legyőzésére a csalódott libido vagy pedig le lehet mondani az életről saját én-motivumok (*Ichmotive*) alapján is. E kérdés megoldására a melankóliának, mint *par excellence* öngyilkossághoz vezető elmebetegségnek, továbbá a gyász affektusának pszichoanalitikai tanulmányozása fog vezetni.

Mindazonáltal néhány gyakorlati következtetést már most le lehet vonni. Ha ugyanis az iskola nem is közvetlen oka a fiatalok öngyilkosságának, ezzel még meg nem elégedhetünk. „Az iskolának, mondja Freud, kedvet kell csinálnia az élethez és támaszt nyújtania a gyermekeknek abban az életkorban, amelyben fejlődésük feltételei folytán a szülői házhoz és a családhoz fűző kapcsolat meg kell lazítaniuk. Kétségtelennek látszik, hogy ezt nem teszi s hogy e tekintetben nem teljesíti feladatát. Az iskolának sohasem szabad felednie, hogy még nem érett egyénekké van dolga, kiktől nem lehet eltagadni azt a jogukat, hogy bizonyos ideig kevésbé örvendtes fejlődési fokokon időzzenek. Nem szabad az élet könyörtelenségét igénybe vennie, nem szabad többnek lennie mint egy életjátéknak.” (19. p.) A tanítónak a legnagyobb szeretettel kell közelednie a gyermekhez, hogy így ennek legszebb és legjobb képességeit szabadon irányíthassa és kifejleszthesse. Végül konkrét iskola-reform tervezetét fejtegeti Molitor, egy pszichoanalizissel foglalkozó pedagógus. A klaszszifikáció eltörlése, a túlterhelés megszüntetése, a középkori skolasztikus módszerről és tantárgyakról való lemondás, a túlszűfoltosság csökkentése, egyéni nevelésre és a gyermeki lélek sajátosságainak megértésére való törekvés — olyan elemi követelések, melyek megvalósítása nélkül az iskola nem fejtheti ki az iskolaközösség lényében rejlő gyógyító tendenciákat.

Hárnik Jenő.

Az ipari nagyüzem. (*Der industrielle Grossbetrieb von Richard Woldt* aki a német szocialista napilapok és folyóiratok állandó *Woldt. Stuttgart, 1911. 112. p.*) technikai referense, ebben a kis könyvében az ipari nagyüzem szervezetét ismerteti.

Műve első részében példákat hoz föl, hogy az új gépek miként

szorítják ki a munkásokat, egyben bemutatja a nagyüzemekben használatos kalkuláció módot.

Azután ismerteti a modern nagyüzemekben dívó munkaidő ellenőrzést. Némely gyárban a belépéskor a munkásnak egy számozott pléhdarabot kell egy nyíláson bedobni: a nyíláson át a pléhdarab egy fiókba kerül; hogy mely fiókba, ebből meglehetősen a munkás belépésének idejét tudni. Másutt a belépéskor egy szerkezet a belépés és távozáskor a távozás idejét rábélyegzi a munkás munkakártyájára. Még pontosabb ellenőrzés van a mozgógépeknél; itt egy óra szerkezet nemcsak a munka megkezdésének időpontját, hanem minden legkisebb szünetelést is automatikusan följegyezi, így a munkás minden pillanata ellenőrzés alatt áll.

A bérfizetés rendszeresen az akkord rendszer szerint történik; hogy mennyit kap a munkás, azt a gyár kalkuláció-hivatala szabja meg. Ha az akkord „alulkalkulált”, a munkás rosszul keres, nem jut rendes napi keresethez; ha „túlkalkulált”, lassan dolgozik, mert ha bizonyos napi keresetnél többet hoz ki, legközelebb leszállítják az akkordbért. Az utóbbi eljárás nagyon rövidlátó a tőkések szempontjából, megdrágítja a termelést, mert a termelési költség azon része, mely nem nyersanyag és munkabér (általános költségek, gépkopás stb.) a lassú munka folytán aránylag nagyon magasak. Ezért az amerikai munkaadók prémiumot tűznek ki, egy bizonyos számú darab elvégzésére, akkordbér mellett is.

Az akkordbér-rendszerrel így a munkás ép úgy kizsákmányolt, mint a napszámbér-rendszerrel. A nagyüzemnél annál inkább ki vannak szolgáltatva, mert itt nincsenek kollektív-szerződések; a bányászatban, kohászatban, szövőiparban, gép- és elektrotechnikai iparban még minimális a kollektív-szerződések száma. Pedig épen a nagyüzem pontos munkabér-kalkulációja lehetővé tenné, hogy a munkásokkal együtt állapítsák meg a béreket.

A legújabb nagyipari fejlődésben is tovább halad a differenciáció; nemcsak a munka és a gépek differenciálódtak, hanem a vezetés is. Régebben minden műhelyben egy vezető volt, aki mindent elvégzett: egy modern gépgyárban ma nyolc vezető van. Egy előkészítőmester, aki a munka megkezdését vezeti; egy gyorsaságmester, aki az egyes gépek tempójára felügyel; egy fölülvizsgálómester, aki folyton fölügyel, hogy a munkák pontosan a rajz szerint készüljenek el; egy gondozómester, aki a szerszámgépek jókarban tartására fölügyel; ezek a műhelyben dolgozó mesterek.

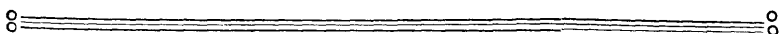
Az irodában működik még négy mester, egy munkafelosztó, aki megszabja a munkavégzés sorrendjét minden megrendelés részei számára; egy utasítómester, aki minden új munkánál utasítja a munkást, hogy miképp végezze azt; egy idő- és bérhivatalnok, aki gondoskodik, hogy a munkások munkaideje pontosan ellenőriztessék; végül egy fölügyelőmester, aki a fegyelem fõntartásáról gondoskodik.

Bemutat továbbá példákat a nagyüzem termelési költség kalkulációjára, valamint a munkaidő kalkulációra. A legmodernebb üzemekben rendszeres munkaidő-tanulmányokat folytatnak; ezek lényegileg úgy történnek, hogy egy hivatalnok, egy úgynevezett *Stopp-Uhr* segít-

ségével, mely még a másodpercek törtrészeit is mutatja, megfigyeli, hogy egy serény munkás az elvégzendő munka minden egyes mozzanatára, jóformán minden testmozdulatra mennyi időt fordít. Így nyerik a munkás tudtán kívül az egyes elemeket, melyekre minden munkafolyamat fölbontható és ezeknek a kombinációja révén minden új munka elvégzésére szükséges idő kiszámítható. A legmodernebb üzemek a minimális időt kalkulálják ki, amely alatt a munka elvégezhető és külön magasabb akkord munkabért fizetnek azoknak a munkásoknak, akik a minimumidő alatt elkészítik a munkát, mert ezáltal sokkal többet takarítanak meg általános költségeken.

Végül a kapitalista vállalkozóról ír és kimutatja, hogy a részvénytársasági szervezet és a modern üzemberendezés egészen fölöslegessé teszi a Sombart-féle vállalkozó típust.

Akik nem ismerik a modern nagyipari üzemet, azok számára jó bevezető ez a kis könyv: kár, hogy a deskripció összekeveredik benne az agitációval; sok helyen hiányos, nem hatol kellően a részletekbe. (Vj.)

A protestantizmus gazdasági okairól. (Czobel Ernő: *Heltai Gáspár dialógusa a részegségről és tobzódásról. A magyar társadalom lelki és anyagi válsága, a reformációkorában. Budapest, Lampel R., 1911. 59 l.*

igazi tartalmára; erről szólnak a szerző igazi és komoly mondanivalói, melyek megérdemlik, hogy a magyar történetírás egy igen értékes, mély és számbaveendő adalékának ítéljük.

A protestantizmusnak, különösen első idejében, amikor a magasabb osztályok és dinasztikák még nem használták föl a maguk osztályharcaikban és még nem inficiálták azzal, hogy államvallássá emelték, mindenütt a városi polgárságnak volt világnézete s a korai kapitalizmus idejebeli céhes-kismester társadalom puritanizmusát, erkölcsökben és életmódban való egyszerűségét tükrözte vissza. Azt mondhatnám, hogy ez osztálynak virágzása, kifejlődése nyugodott ezen a morális fegyvelmen. Nem nyílt ekkor még alkalom vagy legalább is nem ezeknek, gyors, könnyű meggazdagodásra. A takarékoság még nem volt olyan sziszifuszi-munka, mint ma s nem incselkedtek vele még a spekuláció, a tőzsde, a rengeteg vagyont az estéről-reggelre teremtő konjunktúrák.

Míg a kifejlett kapitalizmusban a takarékoság nem princípiuma már a gazdaságnak, sem vagyont szerezni e révén nem lehet, sem a fenmaradását magában nem biztosítja, és a könnyen s gyorsan szerzett pénzt szabad is, lehet is könnyen és bőven költeni, — addig abban a korban minden a takarékoságon nyugodott. Akkor: a mesterségnek virágzásához, kisvagyonok is elegendők voltak, melyeket takarékos-sággal meg lehetett teremteni, de meg is lehetett óvni. Takarékos-ság volt akkor még a polgári vagyonszerzésének módja és a puritán erkölcsök, a szigorú önfegyelem az eszköze.

Heltai Gáspárnak a 16. században élt magyar protestáns predikátornak ez a jámbor dialógusa szem-melláthatóan csak alkalmul szolgált a szerzőnek, hogy a protestáns mozgalmak okait kifejthesse. Valójában a munka alcíme utal a dolgozat

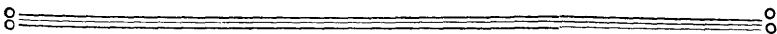
igazi tartalmára; erről szólnak a szerző igazi és komoly mondanivalói, melyek megérdemlik, hogy a magyar történetírás egy igen értékes, mély és számbaveendő adalékának ítéljük.

S így igen helyes, hogy Cz. a puritanizmust helyezi a protestáns morál középpontjára, és ebben keresi az összeütközést a protestáns ideológia és az akkori uralkodó osztályok életmódja között. A világherkkedelem kialakulása elhozta és megismertette a mi főurainkkal a kelet és nyugat luxusát, fölizgatta vágyaikat, mohóságot ébresztett a luxus, a fényűzés, a pazarlás után. A felsőbb osztályok mérhetetlen költsége, mit sok érdekes adattal és találó képpel szemléltet a szerző, visszahatótt az egész országra és megérezte minden osztálya. Megérezték a jobbágyok terheik sokasodásában. A főurak, hogy költséző és fényűző életmódjukhoz fedezetet találjanak, új és új terheket raktak a jobbágyok vállaira, újból és újból neki estek az ő szűkös keresetének. Így tett az egyház és udvar is. A jobbágyok terheit még az is szaporította, hogy a fényűzéshez nem természetben való szolgáltatás, hanem pénz kellett, amit az akkori primitív kereskedelmi és értékesítési viszonyok között csak súlyos áldozatok és veszteségek árán tudott a parasztság termése eladásával előteremteni. De megérezte azt a polgárság is a közterhek szaporodásában és a hatalmasok sarcolásaiban, hogy újból és újból kellett szabadságaikat megvásárolni.

A főurak, az egyház, az udvar fényűzése annál is nagyobb veszedelme volt az ország közzgazdaságának, mert a fényűzést, melyet nyugaton a kapitalista föllendülés teremtett meg, akkor tanulták el a mi főuraink a nyugattól, amikor a 16. századbeli fölfedezéseket követő gazdasági átalakulások a kereskedelmi forgalmat Magyarországról eltérítették, a háborúk, a török invázió a megmaradtat is megbénították. Épen amikor különösen kellett volna az önfegyelem, s az általános gazdasági hanyatlás miatt különös hivatás várt a takarékoságra, akkor fogta el a főurakat a fényűzés láza, amely lassan-lassan átragadt még a polgárságra is.

Ez volt az egyik indítéka a protestantizmusnak, „mely nem állott csak a hittannak, a szertartásoknak és az egyházi vagyonnak a felfogatásában, de a polgári életnek, a társadalmi viszonyoknak is a megújítására törekedett”. E korbéli protestáns irodalom tele van iratokkal, (ezek közül való Heltai dialógusa is) melyek a szegénységnek, a maga sorsával és hivatalával való elégedettségnek, az önfegyelemnek, az életigények leszállításának hirdetői. E korban egyre-másra hoznak a városok, különösen a protestantizmustól befolyásoltak határozatokat és tilalmakat a költsékezés ellen. A protestánsokat erősen áthatja az a vágy, hogy erkölcsi ideológiájukkal visszavezessék az országot a fényelmezett erkölcsű életmódra.

Basch J.

Folyóiratszemle

Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie. 1911. I. Heft. *Maciesza* és *Wrzosek*: „Über die Vererbung der traumatischen Meerschweinchen-Epilepsie” címen kísérleti ellenőrzés alá veszik a Brown-Séquard ismert kísérleteit. Az eredményt csak a jövő számban közlik. — *Weinberg*: „Die Rassen-

hygienische Bedeutung der Fruchtbarkeit" címen vizsgálja: 1. hogy a tuberkulotikus szülők házasságából született gyermekek száma hogyan aránylik a nemtuberkulotikusak gyermekeinek számához; 2. e két csoport halandóságának arányát a 20 éves korig; 3. hogy a két csoport gyermekeiből hány éli túl a 20. életévet. Egyik kérdésben sem jut határozott eredményhez. — *Albrand*: "Ergebnis von Augenuntersuchungen in rassenbiol. Beziehung." Iskolaorvosi tapasztalatai alapján megállapítja, hogy gyermekek szellemi hátramaradásának igen gyakran hiányos látás és hallás az oka. — *Von Ehrenfels* arra a kérdésre: miképpen dönthető el, hogy két vagy több rivális emberfajta közül, melyiknek a faji értéke legnagyobb, „Leitziele zur Rassenbewertung” című cikkében úgy felel, hogy a legértékesebb emberfajta, mely a maga — kulturális és szervezeti — produktív tevékenységében az energia-kifejtésnek legmagasabb fokát tartós szükségletének éri.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. 1911. 2. sz. *K. Oldenberg* a születési és halálozási, arányszám hanyatlásának okairól értekezik. Tanulmánya ez első részében vitázik Brentano és iskolája elméletével, amely szerint a születések hanyatlásának oka az emelkedő jólét és kultúra. Szerinte a csökkenő születési arányszám a társadalom industrializálódásának és városiasodásának következménye; hogy a csökkenés csak a városokban észlelhető, míg a vidéken továbbra is emelkedő irányzata van. Ezt igazolja statisztikai adatokkal. De tagadja, hogy ezt a jelenséget vissza lehetne vezetni a városok nagyobb jólétére, mert 1. Brentano nem tudja igazolni, hogy a városokban nagyobb a jólét, mint a vidéken; 2. ellentmond önmagának Brentano, mikor elismeri, hogy a hanyatló jólét is leszállítja a születéseket. — *Joseph Esslen* a csökkenő földhozadék törvényét fejtegeti, amely egy örök s változtathatlan természettörvény. Vitázik azokkal, akik e törvényt a fejlődő technikával „fölfüggeshetőnek” hiszik; mert ami e törvény fölfüggesztésének látszik, az egyfelől nem más, minthogy a növények fejlődésének egyik vagy másik feltétele hiányosan volt meg s a technikai haladás ennek pótlásával jobban megközelítette a növények fejlődésének optimumát. Már pedig e törvény fölfüggesztéséről csak akkor lehetne szólni, ha a föld ez optimumon túl is a munkával arányosan növekedő hozadékot adna. Másfelől, ami e törvény szuszpenziójának tetszik, az, hogy az optimumon túl is rentábilis lehet a tőke és munka szaporodása, ha az árak emelkednek vagy a termelésre fordított anyag és munkaerő ára leszáll. — *Robert Michels* a modern munkásmozgalom tudományos kutatásához szükséges bibliográfiai és történelmi segédeszközöket ismerteti.

The American Journal of Sociology. 1911 március. *M. Gillette* a falusi népnek a városokba való betódulásáról ír. Az Egyesült Államokban 1900-ban a lakosság 37,3%-a élt 8000-nél nagyobb lakosságú városokban. (1790-ben csak 3,3%.) Részletes táblázatokat közöl a falu népességének relatív csökkenéséről s a városok emelkedéséről, amely az industrializálódással egyenes arányban halad előre. — *G. Weatherly* a faji probléma jelentését vizsgálja Gumplovitz és Ratzenhoffer kritikája nyomán. Az egyesülések minden történelmi fajnál nem annyira vérszerinti rokonság, mint a kultúra integráló ereje alatt jöttek létre. Ami eredetileg etnikus rokonság, később a közös törekvések rokonszenvezése. Így lesz a faj nemzetté, amely közös emlékek és közös kultúrérdekek hatása alatt szerveződik egésszé. Ismerteti a XIX. század elejének nemzeti küzdelmeit s a mai nemzetiségi kérdést a magyarországi nemzetiségi kérdésre is kiterjedően.

Budapesti Szemle. 1911 április és május. *Matlekovits Sándor* az ipar átalakulásáról a kapitalizmus korszakában szóló tanulmányában megállapítja, hogy csak a nagyipar által lehetséges egyáltalában bizonyos, a mai korban nélkülözhetetlen termelési ágak fentartása. Vizsgálja a tőke hatását a kézműiparban, sorra veszi a különböző iparokat a magyarországi iparstatisztika alapján, beszél az iparszabadságról és termelészövetkezetekről, ugyanígy a házi iparban beállott változásokat is szemügyre veszi. A munkáskérdést röviden érinti s azt mondja, hogy a köz- és magánjogi kérdések egész komplexuma előtt állunk, melyeket a munkáskérdés fejlődése érdekében meg kellene oldani. Végül a kartellek, trösztök és kombinált vállalatoknak a gazdasági élet egészségéhez s az államhoz való viszonyát beszéli meg.

Economist, május 6. Skócia falvainak elnéptelenedését nagyrészen az okozta, hogy a városokban meggazdagodott kereskedők és iparüzők nagy birtokokat vásárolnak sport-célokra, amelyeket kisbérloknek nem adnak ki, mert kisbérleteken a sportolás meg volna nehezítve. — A kanadai reciprocitási szerződésnek az amerikai szenátusban lefolyt tárgyalását s a megejtett szavazásnál a szavazatok arányait (mellette 265, ellene 89 szavazat) közli egy cikk. Underwood képviselő indítványa, hogy egyes árúk, úgy cipő, bőr stb. teljesen vámmentesen bocsáttassanak be (free list bill); az említett cikkekben jelentékeny import még nem volt; a vámmentesség az árakat nem csökkentené, de emelkedésüket megakadályozná. Legvitásabb a nyers gyapjú vámmentesítése; a texasi és ohioi demokrata termelő államok tiltakoznak ellene s továbbra is legalább 5%-os védelmet kívánnak. — A mexikói lázadás okairól szóló cikk, a közigazgatás visszaéléseire és megvesztegethetőségére mutat rá; egyébként azonban Diaz elnököt védelmébe veszi. — **Ugyanennek** május 13-iki száma Egyiptom helyzetéről számol be. A pénzügyi állapotok kedvezőek; deficit nincs, sőt fél millió font plus mutatkozik. Cairó vidékén óriási öntöző csatornák vannak készülőben, s a jövőre a száraz Szudánban nagy vízi utak vannak tervbe véve. A Szudánban most már egészen Kartumig kiépített vasút jelentősége egyre nő. Egyiptom gyapjútermelése rohamosan szövekszik. A Sir Eldon Gorst évi jelentése panaszolja, hogy a benszülött miniszterekkel nagyon nehéz együtt működni, az egyiptomi hibrid kormányzati forma súlyos viszályok csíráját hordozza magában. Egy másik cikk kifejti, hogy az angol vasutak versenye a pool-szerződések és egyesületek következtében hovatovább megszűnik. A vasutak együttműködésének ellenőrzésére alakult bizottság ezt az állapotot úgy az érdekelt vállalatokra, mint a közönségre üdvösnek tartja, de követeli a nyilvánosság nagyobb ellenőrzését és titkos pool-szerződések érvénytelenítését.

Federalist 1911 április. S. Gompers visszautasítja egy nagymunkálatónak, W. Tayornak állításait, hogy a munkások végezte munka hanyagságuk miatt nem eléggé hatékony s a munkások egy munkanapon csak egy harmadnapra való munkát teljesítenek. Az egyes iparágak részletezésével, amelyekben részint akkord-munkát végeznek a munkások, másrészt a foglalkozás természete és az ellenőrzés könnyűsége kizárják a munkások téltelenségét, bizonyítja Taylor álláspontjának helytelenségét. A cikkíró közli C. H. Harrah-nak, a Midvale Steel Comp. elnökének a parlament munkásügyi bizottsága előtt tett rendkívül érdekes és tanulságos vallomását, amely a modern nagyüzemek idegfeszítő, a munka intenzitását a végtelenségig fokozó munkarendszerére élénk világosságot vet. A munkaidőben egyfolytában, szünetelés nélkül dolgoznak gyáraiban, étkezésre nem adnak időt. Órákkal figyelik a munkás minden moz-

dulatát s pillanatnyi pontossággal megméri tényleges munkával töltött perceit. Azon kérdésre, lehetne-e a gépnek teljesítő képességét olyképen fokozni, hogy 8 óra napi munkával olyan munkaeredmény legyen elérhető, mint ma 9 óra alatt, a munkáltató-vezér kijelentette, hogy az ő gyáraiban ez lehetetlen, mert a gépeinek teljesítő képessége a maximális határt elérte. W. Sullivan az ausztráliai mintára megalkotandó törvényes minimális munkabér behozatalát ajánlja s számos, főleg érzelmi érvet csoportosít javaslatával mellett.

The Fortnightly Review. 1911 május. *F. B. Lynch* angol nemzeti szempontból tárgyalja a bagdadi vasút építésének újabban nagyon aktuális kérdését. Elhárítja az angoloktól a német gyűlölettség vádját s rámutat arra, hogy Anglia annak idején sem ellenezte, hogy a németek, a nekik oly sok hasznot nyújtó anatóliai vasutat egészen Koniáig megépítsék. Ezzel azonban érik be a németek, akiknek még elég terük nyílik gazdasági tevékenységre Anatóliában. A bagdadi vasút kiépítésével veszélyeztetve látszik az angolok részére úgy az Indiába, mint az Egyiptomba vezető út, a perzsa öbölnek német befolyás alá hozatala miatt. Attól is fél, hogy a megépítendő vasút a német árúk részére kedvezőbb szállítási díjtételeket fog nyújtani. Végül kifejti, hogy a vasút felesleges, mert a Tigris- és Eufrates-folyókon könnyen és olcsón lehet az árúkat szállítani, míg a vasút óriási költségeinek fedezésére a szállítási költségeket súlyosan megrágitó vámkokat kellene alkalmazni. — *L. Garvin* a tariff-reformerek álláspontjából vizsgálja a Kanada s az Egyesült Államok között létesült reciprocitási szerződést, amelyet Angliára csapásnak tart s előidőzésében a fennálló free-trade-rendszert tartja bűnösnek. Chamberlain jóslásai teljesülni kezdenek, a birodalom kezd szétesni. Az angol tőkével épített horizontális vasutak, melyek Kanada keleti részeit a nyugatival összekötik, el fogják veszíteni forgalmukat; Kanada nyugati részei össze fognak olvadni az Egyesült Államokkal. Igaz, hogy az angolok részére megmaradnak a kedvezményes tételek, de ez nem hatékony eszköz, mert a kanadaiak még tovább fognak menni az Egyesült Államoknak nyújtandó kedvezményben s ezt bátran tehetik, mert a szabad kereskedelmi Angliában beviteli érdekeik nincsenek veszélyeztetve. — *Gilbert Parker* az angol mezőgazdaság mai siralmas helyzetét írja le. A szántóföldek nemcsak nem szaporodtak, de azok nagyrészt legelővé változtatták át. Az állatállomány a tíz utolsó évben 10%-al növekedett, a szántóföldek 16,5%-al csökkentek. Élelmiszerekben a behozatal óriási. A mezőgazdasággal foglalkozók száma rohamosan csökken; míg 1841-ben 2½ millió, 1901-ben a lakosság óriási megnövekedése dacára, csak 985.000. A kereskedőknek mindössze 12%-a foglalkozik földműveléssel. Foglalkozik a falu népének ipari centrumokba vándorlásával s ennek okaival. Kisbirtokok (small-holding) alakítására buzdít, az egyedüli eszköz, hogy a falusi nép a földművelésnél megmaradjon, hogy saját tulajdonul földhöz juttassák. Még ha előnyösebb volna is a bérleti rendszer, amit a cikkíró kétségbe von, az elnéptelenedés megakadályozására csakis a népnek földtulajdonhoz juttatása vezethet. Írországbán ezt az eredményt kezdi előidézni.

The Journal of Political Economy. 1911 április. *Isaac A. Hourwich* e számban fejezi be az Egyesült Államok gazdasági osztályait ismertető nagyobb értekezését. Bemutatja 12 táblázatban az egyes foglalkozási ágak eloszlását s közelebbi viszonyait. Konklúziói: az ipari munkások nem képviselik az amerikai nép többségét, kivéve néhány ipari államot keleten és bányász államot nyugaton. 1900-ban az önálló kereső osztály 27,7%-al, a munkás-

osztály 34,8%-al szerepelt; a kettő között álló réteg a lakosság 31,3%-ával. Délen a statisztikát a fajok eltérő számarányai befolyásolják. Az utolsó 30 évben az ipari munkásság száma 27%-ról 34%-ra emelkedett, de az ipari államokban maradt ugyanannyi, mint 1870-ben volt, 52%. A növekvés a mezőgazdaság rovására történt. Szerző azt hiszi, hogy az állam követendő politikáját a jövőben nem a közvetlenül érdekelt két osztály, hanem a különböző osztályok érdekei fogják meghatározni.

Journal des Economistes. A májusi számban a szerkesztő Ives Guyot, a francia iparfelügyelői jelentéssel foglalkozván, a francia iparfelügyeletet általános bírálat tárgyává teszi. Újat nem mond. Ő, mint óliberális, még afféle érveknél tart, hogy az iparfelügyelet azáltal, hogy a gyermekeket kipurcolja a gyárból, nem teszi jobban tápláltakká. Egyszóval nem kell iparfelügyelet, az felesleges gyámkodás. Panaszodik az iparfelügyelet állandó tökéletesítése felett és avval végzi, hogy a munkaügyi minisztert, akinek ez a tárcájához tartozik, nem azért nevezik így, hogy a munkát megakadályozza. Tartalmaz azonkívül cikkeket az amerikai néger munkáskérdésről és a páris-tengeri csatornáról. Mind a kettő pusztán események regisztrálására szorítkozik és nem valami nagy jelentőségű.

Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich első füzetében *Eugen Ehrlich* az élő jog kutatásáról beszélvén, megállapítja, hogy az, ami a mai jogi fakultásokon előadatik, kevésben haladottabb, mint amit a 17. századbeli *Maevius*, *Struvius* és *Stryckius* tanítottak. A jogi dogmatika nem ismer más jogot, mint a törvényt, legmagasabb célja a „törvényhozó akaratának” kutatása és szisztematikus előadása, egyszóval a jogi skolasztika, mint egy vándorkő mered a többi haladott doktrína közt. A jó jogtörténet hiába tanítja, hogy semmiféle korban sem volt az egész jog a törvényben és jogi könyvekben. A mai társadalom élő joga sem zárható paragrafusok közé. Ezt kimutatandó, végig vezet a jog különböző ágaiban és vidékein. Az egyetlen jogterület, amelynek tudománya nemcsak alkalmilag, hanem általában a gyakorlati életből indul ki, a kereskedelmi jog. Itt még a szokás, az *usance* is felvételre a hivatalos tudományban. Bemutat a szerző egy régebbi szláv jogászt, *Bogisičot*, aki e fentemlített fonáság szem előtt tartásával a szláv élőjog egy részét gyűjtötte és szembe állította avval, amely csak a bíróságok és hatóságok előtt érvényes. Ebből a felfogásból tanulságos következtetéseket von le, melyek nem kedveznek a római és középkori papirosjogból maivá átgúrt papirosjognak. — *Paul Delm* „*Verrufe*” címen befejezi a bojkottokról írt tanulmányát. Foglalkozik a népbojkottokkal, melyeknek újabban a magunk bőrén is láttuk tanulságos példáját Törökországban. A társadalmi bojkottot az európai államok büntetőjoga alig érinti, a nemzetközi jogban a népbojkott ismeretlen fogalom. Tudományos eredményeket szerző nem von le, munkája inkább leíró. Egyetlen megállapítása, hogy a bojkott nem tisztességtelen küzdőfegyver és célja nem mindig hamis. Vannak kinövései és ha ezek erősebbekké válnak, törvényhozás és diplomácia kénytelenek lesznek az eddiginél nagyobb figyelmet rájuk fordítani.

Jung Ungarn áprilisi számában *Harnik Jenő* a propagandisták lélektanáról ír. Freud és Frencezi tanaira támaszkodva az indulatátvitel (*Übertragung*) fogalmához fűzi fejtegetéseit, amely fogalom alatt a neurotikusok azon képességét értjük, hogy mások, sok ember vagy az egész emberiség élményeit, örömeit és fájdalmát, lelkesedését és gyászát intenzíven átérezhetik.

A propagandista tevékenység pszichikai determinálásában a legfontosabb szerepet bizonyos cenzúrált infantilis vágyfantáziák játszanak, nevezetesen az apa szerepére való törekvés (*Vaterkomplex*) és az evvel együttjáró nagysági fantáziák (*Grössenkomplex*.) Az egyén további fizikai fejlődésében e vágyak további sorsától függ a kétféle propagandista típus kialakulása: 1. a mindig lázadó és 2. a mindig konzervatív propagandista.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, 1911 május. *Ph. Arnold* tanulmánya a nagyvárosoknak tejjel való ellátásáról abban látja a probléma megoldását, hogy a tej termelése és forgalombahozatala központilag szervezett üzemekben történjék. Mivel úgy a közegészségügyi, mint gazdasági szempontok csak ezúton érvényesíthetők. — *Hans Gehrig* a francia munkás-törvényhozás 1907—1909-iki intézményeit minden kommentár nélkül sorolja fel.

Der Kampf májusi számában *J. Gruber*: *Agrarzölle und Lebensmittelteuerung* címen az agrár vámok árdrágító hatásával foglalkozik. Kimutatja, hogy 1907—09 között a búzára 59.10, 69.40 és 80.80 márkával pro *q*. drágább volt Bécsben, mint Londonban, tehát a vámnál nagyobb összeggel ezenkívül a londoni vilápiaci ár is emelkedett, első sorban az Unió csökkenő csoportja révén. A vámokozta drágulást első sorban a magyarországi nagybirtokosok élvezik, kiknek az osztrák fogyasztóközönség a vámot felülmúló sarcot fizet. De nem csekély hasznuk van belőle az osztrák nagybirtokosoknak sem. A kis cikk igen ügyesen csoportosított statisztikai adatokat tartalmaz.

Kommunale Praxis április 22-iki száma a charlottenburgi lakáshivatalt ismerteti, mint amely a most meglevő városi lakáshivatalok között a legtagabb működési kört fejt ki. A hivatal a jelen év március 1-én kezdte meg működését és első teendője a lakásviszonyokra vonatkozó statisztika készítése, melynek munkálatai még jelenleg is folynak. Ezenkívül még három téren fejt ki a hivatal működést: a lakás felügyelet, a lakásközvetítés és a hatósági lakásépítés terén. A lakásfelügyelet minden kis- és tömeglakásra kiterjed és teendőit egyelőre két felügyelő- és két segédfelügyelő végzi kerületi bizottságok bevonásával, melyek egy-egy hatósági orvosból, két-két polgárból s egy-egy nőből állanak. A lakásközvetítés ingyenes úgy a lakáskiadó, mint a bérlő részére.

Local Government Review, 1911 április. *Greater Londoner* az önkormányzati képviselőtestületek kettéválasztását követeli a német mintára, minthogy a mai angol egytestületű rendszerből a pártpolitikának a közigazgatásban mutatkozó káros hatását csak ily módon lehetne csökkenteni. Javaslata szerint a képviselőtestület állapítaná meg a városi politika irányelveit és ellenőrizné a kiadásokat, míg a végrehajtás egy hosszabb időre vagy életfogytiglan választott tagokból álló testületre volna bízva.

Közgazdasági Szemle, 1911 március. *Tonelli Sándor*: A drágaság kérdése Magyarországon 1901—1910-ben című cikkében a drágaság kérdésének a hisztikumát adja az utolsó tíz esztendősi periódusra. Kronologikus rendben sorolja fel azokat a jelenségeket, dokumentumokat, melyeket a drágaság a közönségből kiváltott. — **Ugyanaz**, április. *Kovács Alajos* ismerteti az 1910 évi népszámlálás eddig készen álló eredményét. — *Illés Imre*: A mezőgazdasági munkapiacról értekezik s azt vizsgálja, hogy ennek egyensúly-állapota mily feltételektől függ. A reáható tényezőkből kiválasztja az esetlegesekeket s bővebben foglalkozik a munkapiacot állandóan irányító tényezőikkel. Ezek: a kézimunka fokozott jelentősége, a munkatömörülés a mező-

gazdaság és ipar termelékenysége közti különbség. Röviden szól e tényezők hatásáról a történelmi idők folyamán.— *Bud János*: A koncentráció a gazdaságtársadalmi életben című nagy tanulmányát befejezi s végkövetkeztetéseit úgy foglalja egybe: Centralizációs törekvésektől ezidőszerint legtávolabb áll az őstermelés, és legnagyobb az erők egyesítése a pénz és hitelélet terén. Kisebb mértékű a kereskedelemben, viszont karakterisztikus vonása az iparnak, kétségtelenül a jövő fejlődési iránya, de határai megszabottak s teljesen nem emésztheti fel a kisüzemeket. A szocialisták hozzá fűzött reményei alaptalanok, mert nemcsak hogy nem idézi elő a társadalmi s állami rend felborulását» hanem ellenkezőleg a béke, összhang s ellentétek kiegyenlítésének nyitja meg az útját.

Magyar Figyelő, 1911 április 1. *Tisza István* Szabadgondolkodás című cikkében azt mondja, hogy a gondolkozás szabadságát ma nem a hatalmon lévő tekintélyek veszélyeztetik, hanem a dekadens áramlatok. — *Kozma Andor* a nemzeti egység tényezőiről szóló cikkének az a főgondolata, hogy a nemzeti önvédelem lazaságára vallana, ha a nemzet életető tényezőjének pusztán és kizárólag a nyelvet minden esetben elismernők, mert a nyelven kívül sok tényező van még, mely egy ország lakosait egységes nemzetté forraszthatja. *Yolland Artúr* Magyarország angol ellenségei címen Seton-Watson: Corruption and Reform in Hungary c. könyvével foglalkozik. **Ugyanaz**, április 16. *Réz Mihály* Avult ideák címen mutatja ki hogy azok az ideák, amelyeket a mai radikálisok konzerválni igyekeznek, mint az ateizmus, a nemzetköziség, materializmus, az osztályharctéória mind avult ideák, amelyeken a tudomány tovább haladt, maradandó jelenség csupán a kereszténység és a nemzeti irány. **Ugyanaz**, május 1. *Báró Roszner Ervin* a választójog kérdéséről az angol forradalomban értekezik s azt mondja, hogy az a hatalmas áramlat, mely Angliában több mint harmadfélszáz évvel ezelőtt a ú. n. általános választójog behozatalát követelte, teljes kudarccal végződött. Azóta Anglia három ízben eszközölt mélyreható változtatásokat választói jogrendszerén, de az általános választójogig, amely alatt csak a nőkre is kiterjedő jogot szabad érteni, még nem érkezett el. — **Ugyanaz**, május 16. *Néggessy László* a tanárság bajairól értekezik, *Szterényi József* a boszniai kérdés címen arról ír, mit jelent számunkra gazdaságilag Bosznia és Hercegovina s milyen politikát kell követnünk vele szemben.— *Szabó Jenő* A magyarság zsákutcában c. cikkében a mintegy 250.000 főből álló görög-katolikus magyarság helyzetével foglalkozik s azt mondja, hogy „sehol a világon nincs arra példa, hogy az uralkodó fajnak ily számottevő része hasonló függőségben és elnyomottságban álljon más népfajoktól s ezt a megalázó helyzetet tulajdonképp nem is az egyházi nyelv, hanem az évszázadok óta kialakult egyházi szervezet okozza.”

Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1911 április. *Apáthy István* A faj egészségtana címen a Társadalomtudományi Társaságban rendezett eugenikai vita előadóival polemizál a fejlődés és a kiválogatódás közötti viszony helyes felfogásáról. Malthus a születések fölös számát, mint nagy csapást az emberiségre, akarja elkerülni, a Darwin-féle megfontolások alapján ellenkezőleg örvendezni kell a születések fölös számának, mert az teszi lehetővé, hogy a megélhetők a megszületettek közül kiválogatottak legjobbak lesznek. De nem ez a kiválogatódás idézi elő a tovább fejlődést, ez csak annak a lehetőségét biztosítja, mert biztosítja az életbenmaradást és az egészséget. — *Bud János* az elválások újabb alakulása hazánkban címen a válópörök statisztikáját

dolgozta föl és végül azt mondja: Az újabb adatok arra engednek következtetni, hogy házasságjogi törvényhozásunknak vagy az azt érintő szabályoknak olyan hiányaik vannak, melyek minden mélyebb erkölcsi indokolttság nélkül teljesen a felek önkényére bízva, szaporítják a fölbontásokat. — **Ugyanaz**, 1911 május. *Horváth Lajos* a szocializmus válságát, a társadalmi radikalizmus kilátástalanságát lélektani okokon nyugvónak tartja, s fő oka a rendszer erkölcsi megalapozásának hiánya. — *Szentiványi Ferenc* Torontál vármegye vándorlási mozgalmáról közöl befejező cikket. A kivándorlás járásonkénti ismertetése után megállapítja, hogy főképp a földéhség és vagyonszerzés vágya szerepel mint kivándorlási ok. Megelőző intézkedésül hitbizományoknak a birtok nagyságára kiterjedő korlátozását, a „családi otthon”-ról szóló törvény megalkotását stb. ajánlja.

Neue Zeit május 5-iki számában *J. Karski* „Das Kulturwerk der preussischen Polenpolitik” címen a porosz kormány poseni birtokpolitikáját bírálja. A kormány eredeti célja az volt, hogy a lengyeleket kivásárolja a földjükből. Valóságban más történt. Az állam oly magas árt fizet a földért, hogy a német földbirtokosok adják el birtokaikat Posenben az államnak. Huszonöt év alatt, 1910 végéig vett a kormány 385.460 ha.-t; ebből 71,2%-ot németektől és csak 28,8%-ot lengyelektől. A hivatalos adatok szerint a hektáronként fizetett vételár 1890 óta megduplázódott; raffinált spekulánsok mesterségesen fölverik Posenben a föld árát; itt a föld 30—60%-kal drágább, mint egész Poroszország átlagában. Az akciót vezető bizottság 25 év alatt összesen 18.000 telepest telepített le; ezekből 5000 már előbb is a provinciában lakott, úgy hogy évente csak 550 telepest tudtak letelepíteni, holott Posenben már 1882-ben 112.000 parasztagazdaság létezett (2—50 ha. közt). Az akció szociális eredménye tehát nagyon csekély. A telepes falvak ugyan virágzó külsejűek, de nem szabad elfeledni, hogy ez a porosz államnak rengeteg pénzébe kerül. K. kiszámítja, hogy egy 572 ha. birtok telepítésénél az állam egyszer s mindenkorra 150.000 márkát, ezenfölül évente 10.400 márkát ráfizet, a telepeseket a közösség tartja el.

A Nő és a társadalom. 1911 május. Beavatott, aktív politikustól származó cikk *Justh Gyula* és a nők választójoga címmel megállapítja, hogy „a szociáldemokrata pártnak eddig ugyan programjában állt a nők választójoga, de jelenlegi választójogi küzdelméből nyíltan és leplezetlenül kikapcsolta ezt a követelést. Viszont a Justh-párt programján nem állt a követelés, de gyakorlatban eddig is küzdött érte”. Kérdi, hogy az új frigyből származó gyermek a szülők előnyeit vagy hibáit fogja-e örökölni?

Österreichische Rundschau. Május elsejei számában *Kobatsch Rudolf* a drágaság kérdését fogja össze valóban áttekinthető kiváló módon. A kérdés olyatén feltevési módját, hogy mi a drágaság és mik az okai, elméleti sphinxnek mondja. Megállapítja, hogy a drágaság nemzetközi jelenség ugyan, de azért vannak országonként speciális okai, miért is nem szabad azokra a bizonyos általános okokra mentségül hivatkozni. Annyi bizonyos, hogy a névleges jövedelem nem emelkedett abban az irányban, mint a fontosabb élelmiszer- és lakásárak. A drágaság okául felhozzák: az erősen emelkedő aranyprodukción, a magas védvámpolitikát, a fegyverkezési költségek fokozódását, a béremelő tendenciát. Vizsgálja ezeket *Kobatsch* eladói és vásárlói szempontból. Áttekinti az ajánlani szokott drágasági ellenszerek egész sorát is. Fősúlyt fektet az intenzívebb termelésre, mint az egyedüli reális ellenszerre, amely persze

ugyancsak nem hat máról holnapra. Hanem hosszú munka eredményeképp várható csak. Főkívánalomnak tartja, hogy minden nyilvános tényező becsületesen összeműködjék, hogy segítsenek a bajon. Minden egyoldalú osztály vagy pártpolitikának háttérbe kell szorulnia szemben ezen egész közgazdaságokat érdeklő fenoménnel. — **Ugyanaz**, május 15-iki számában egy „hervorragender ungarischer Politiker” ír a közös hadseregről és a területiális elvről. Az új katonai törvényjavaslatokban foglalt ügynevezett vívmányokat fájlalja, mondván, hogy az azokban foglalt partikularisztikus eszme győzelmet jelent a közösség felett. A magyarországi oligarchia ellen fordul, akik felett törvény nem áll, hanem ahhoz minden magyar törvénynek alkalmazkodnia kell. Közösséget nem lehet olyan politikai rétegre építeni, amelynek létérdeke a partikularizmus. A monarchiának erős néptömegek kelleneek védelmére, a magyar oligarchiának a maga külterjes gazdálkodásához olcsó mezei munkáshad. Ez azonban az uralkodó osztálytól erős hadsereg által elvonatik. A monarchia azt kívánja, hogy Magyarországon intenzív gazdálkodás folyjon, hogy a népek erői gyarapodhassanak egyfelől és, hogy Ausztria ipari termékei feles elhelyezési piaccal rendelkezzenek; az oligarchiának intenzív gazdálkodás kell, hogy egyeduralmát megtarthassa. A monarchiának érdeke a kivándorlás korlátozása, a magyar oligarchiának ez csak levezetési eszköz elégedetlen elemek részére. A monarchiának érdeke, hogy népei jól és igazságosan kormányoztassanak; a magyar oligarchiának, hogy a közigazgatás szolgája és eszköze legyen, készenlétben a nemzeti ellenállás szervezésére, a központi hatalom megfélemlítésére. Egy szóval valamiképp a dzscentri oligarchiája kénytelen partikularisztikusnak lenni, a nép széles rétegei minden érdekeikkel a monarchia közösségére vannak utalva. Tisztában lévén avval, hogy partikularizmusra hajló elemekkel egységes politikát csinálni nem lehet, vissza kell térni ama politikához, mely a monarchikus eszmét a széles néprétegekre akarta alapítani. Megállapítja a cikkíró, hogy az új osztrák népparlament nem rosszabb, sőt munkaképesebb, mint rendi elődei voltak és azt, hogy nagy politikai hiba volt, hogy az osztrák választójogi reform nem a magyarral való junktimmal történt meg. Ha a monarchia meg akar maradni, meg kell akadályozni, hogy a teritorializmussal, amely a véderőtörvényben győzedelmeskedik, a hadsereg és a magyar oligarchia karmai közé kerüljön és ezzel minden nagy koncepciója végeredményben a nép széles rétegeinek boldogulását célzó politikának vége szakadjon.

Preussische Jahrbücher. A májusi számában *Delbrück* szerkesztő nyílt levelet intéz a *Contemporary Review* szerkesztőjéhez, amelyben igyekszik kimutatni, hogy az a nyilvánvaló ellenségeskedés, amely angolok és németek közt folyik, az angol sajtó hibájául rovandó fel nagyrészen. Kicsinyességnek tartja, hogy Anglia a német gyarmatpolitikát féltékenykedve nézi, hogy fennakad a német haditengerészeti készülődéseken stb. Különösen Dillonnal polemizál, aki a *Contemporary R.*-ben németországi állapotokról írt. Az egész polémia nem túlságosan tudományos és szomorú tükre a fent jelzett ellenségeskedésnek. — *H. Walter* az angliai földbirtok kérdéssel foglalkozik. A létező statisztikákból megállapítja, hogy az angol földbirtok tényleg alig 10.000 személyé. Ez a földbirtokrendszer alapja is az angol mezőgazdaságnak. Az önálló mezőgazdáknak csak 12 %-a birtokosa az általa művelt területnek. Az 1—5 acres üzemek közül 92.662 bérelt és 15.432 saját birtok. Ez az állapot akadályozta meg az angol mezőgazdaság emelkedését a 70-es évek összeroppanása után. A bérletösszegek csökkentése dacára fogyott évről-évre

a művelt terület. A bajokon a liberális kormány az 1907-diki Small-holdings és Allotment-Acttal akart segíteni, amelyek módot nyújtanak a kisbérlónek a birtokszerzésre. A liberálisok az állam, a konzervatívok a kisbirtokos számára akarnak földet vásárolni. Akármi is történjék, az 1907. évi fentjelzett intézkedéstől szerző szép eredményeket remél.

La Revue des Idées, március. *A. Marie* a kóros elmebeli működések (lelki ragályozások) tanulmányozása által nyert tételek segítségével akarja megvilágítani a kollektív lélelektan egy fontos kérdését: a vezető egyéniségnek (zseninek) és a tömegnek egymáshoz való viszonyát. Hangsúlyozza a milió befolyását a zseni keletkezésére s a tömeg inspirációjának befolyását a nagy eszmék születésére.

La Revue du Mois, április. *Svante Arrhenius*, a nagyhírű svéd fizikokémikus, rendkívül érdekesítő cikkben ismerteti a molekuláris-elmélet mai állását. Az elmélet diadalmasan állottá ki az energetikusok támadásait s ma már — ezen a nézeten van Ostwald is — kísérletileg megállapított ténynek tekinthető a molekulák reális létezése, az anyagnak szemcsés, atomisztikus szerkezete.

Revue philosophique, április. *G. Dumas* folytatja megkezdett cikksorozatát. A fogalmak tisztázására három csoportba osztja a tárgyalandó jelenségeket. Megkülönbözteti a szoros értelemben vett lelki ragálytól (1 csoport) a lelki epidémiákat (járványokat), melyeknek előidőzésében az egyénről egyénre való terjedésen kívül az általánosan ható okok (a közvélemény, a sajtó izgalma stb.) játsszák a főszerepet. (2. csoport; példa: a középkori vitustánc-járvány.) Végül 3. csoportba sorolja a tömeg vagy kollektív örültségeket, melyekben maga a kollektív élet beteg.

Scientia, 1911., 2. sz. *E. S. Russel* a vitalizmus kérdésében foglal állást. Az életjelenségek magyarázására nem kell misztikus erőket felvenni, de a fizika és kémia törvényei sem elégségesek rá. Az életjelenségek, szemben a fizika-kémiai folyamatokkal, időbeli karakterrel bírnak és történeti magyarázatot kívánnak. A biológia tehát önálló tudomány, melynek törvényei az élet származását és evolúcióját kell, hogy megmagyarázzák. — *Svante Arrhenius* az égitestek kultuszának keletkezéséről ír. Az égitestek kultusza aránylag késői eredetű. A nomád népek kultúrájában a hold játszotta a főszerepet. A hold-kultusz keletkezése a holdnak az időszámításban való fontos szerepén alapul. Csak később veszi át a nap a főisten szerepét, miután a földművelésre való áttéréssel, a nap járása és ennek a természetre való befolyása alapján számították az időt.

Revue d'économie politique. Márc.—áprilisi szám. *Albert Aztalion* a jövedelemmegoszlás problémájával foglalkozik. Kimutatni törekszik, hogy az egyes termelési tényezők nem fentartási, előállítási költségeik alapján, hanem produktivitásuk arányában részesednek a nemzeti jövedelemből. — *Vandervelde* a belga törvényhozás legújabb alkotásának: a kőszénbányákban a kilencórás munkanap behozatalának várható közgazdasági következményeit fejtegeti. Kimutatja, hogy azok a káros hatások, melyeket a törvénynek tulajdonítanak, így különösen a produktivitás várható csökkenése, nem fognak bekövetkezni. *Jean Lescurie* érdekes cikkben számol be a francia munkásmozgalmak újabb irányairól. Tárgyalja az 1910-i munkásbiztosítási törvényt, a munkás-osztalék-rendszernek a bányüzemekben tervbevetett meghonosítását, az 1910 októberi vasúti sztrájk következményeit.